

İÇİNDEKİLER

BU SAYIDA.....	ii
Klasik İktisat ve Toplum Bilim Kuramlarının Günümüz OECD Raporları İle İşgücü Piyasaları Çerçevesinde Karşılaştırılması	1
Burak GÜRBÜZ	
Kapitalist İlişkilerin Politik İfadesi Olarak Devletin Neoliberal Biçimi Üzerine Bir Değerlendirme.....	24
Melehat KUTUN GÜRGEN	
Türkiye’de Su Yönetiminin Değişen Yüzü: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü.....	55
Hüsniye AKILLI	
Kitap İncelemesi: Türk Aydınına Patrick Haenni’den Bir Anımsatma.....	86
Diren ÇAKMAK	
Makro ve Mikro Tarih İlişkisi Üzerine Notlar.....	100
Christian MEIER Çev: Doğan GÜN	
Son Dönem Osmanlı Düşününde Kültürel Değişme Platformu Olarak Batılılaşma: Dr. Abdullah Cevdet ve İçtihat Dergisi Örneği.....	126
Cem DOĞAN	
ABSTRACTS.....	160
ÖZGEÇMİŞLER.....	163
KİTAP TANITIMI.....	165

Memleket Siyaset Yönetim Dergisi 18. sayısında ‘Liberalizmin Krizi’ konulu bir dosya ile karşınızda...

Liberalizmin Fransız Devrimi’nden sonra gelişen ideolojiler arasında hegemonik anlamda en başarılı olduğu ileri sürülmüştür. Özellikle, 1990’ların başında Sovyetler Birliği’nin çöküşüyle Francis Fukuyama¹ ve Thomas Friedman² gibi yazarlar sosyalizmin bitişiyle tarihin sonunu ve liberalizmin diğer ideolojiler üzerinde üstünlüğünü ilan etmişlerdir. Ancak aynı tarihlerde Immanuel Wallerstein³, *Liberalizmden Sonra* başlıklı çalışmasında aynı gelişmeleri liberalizmin sonunun habercisi olarak yorumlamıştır. Aradan geçen zaman içinde yaşanan ekonomik, sosyal ve politik krizler tarihin sonunun gelmediğini gösterdiği gibi, liberalizmin her derdin devası olmadığına da kanıtı olmuştur.

Liberalizm politik, ekonomik ve ideolojik yönleri olan çok katmanlı bir kavramdır. Klasik anlamda liberalizm, bireysel özgürlükleri, sınırlı bir devleti ve kapitalist bir ekonomik sistemi odağına alır. Bir yandan bireyi ve bireyin özgürlüklerini/haklarını devlete karşı korumayı amaçlarken, diğer yandan da devlet-piyasa ilişkilerini düzenlemeyi hedefler. Bunu gerçekleştirirken de (ideal durumda) asıl yapmak istediği yine bireyi devlete karşı korumaktır. Bu amaçla, devletin görevleri asgari düzeye çekilmek istenir. Liberal kuramın kurucularından John Locke’a göre devletin asli amacı bireyin haklarını (yaşama hakkı, özgürlük ve mülkiyet) korumaktır. Locke’un ve onu izleyen diğer liberal düşünürlerin üzerinde önemle durdukları haklar, devletin işlevlerini güvenlik ile ilgili alanlarla sınırlayan negatif haklardır. Devletin ekonomiye müdahalesi anlamına gelecek olan eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi, pozitif haklar ise liberal kuramın kapsama alanının dışında kalırlar. Kuramsal düzeyde devletin etkinliklerini asgariye indirmek isteyen liberalizm, kapitalist

¹ Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, çev. Zülfü Dicleli, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2012, 3. basım.

² Thomas Friedman, *Küreselleşmenin Geleceği Lexus ve Zeytin Ağacı*, çev. Elif Özsayar, İstanbul: Boyner Yayınları, 2000.

³ Immanuel Wallerstein, *Liberalizmden Sonra*, çev. Erol Öz, İstanbul: Metis Yayınları, 2012, 4. Basım.

ekonomik sistemin krizleri döneminde devletin ekonomiye müdahalesi konusunda oldukça ‘liberaldir’. Liberalizmin kuramı ve pratiği arasındaki benzeri çelişkiler pek çok düşünürün eleştirisine hedef olmasına neden olmuştur. Örneğin Marx, kapitalizmin krizleriyle daha da belirginleşen kapitalizm ile liberalizm arasındaki gerilimli ilişkiyi ve buna bağlı olarak liberalizmin çelişkilerini gözler önüne seren en önemli düşünürdür. Otuz yılı aşkın bir süredir yaşamımızın hemen hemen her alanına hakim olup dönüştüren neoliberalizmin, 1929’daki Büyük Buhran’dan daha derin olduğu söylenen 2008 ekonomik kriziyle birlikte sonunun geldiği ileri sürülse de, kapitalist güçlerin, giderek derinleşen krizi aşmak için bir yandan işgücü piyasalarının düzensizleştirilmesi, eğitim ve sağlık alanındaki özelleştirmelerin yoğunlaştırılması gibi neoliberal uygulamaların öte yandan merkez bankalarının para piyasalarına yaptıkları müdahalelerinin dozunu arttırdıklarını görmekteyiz. Bu dönemde, aynı zamanda meşruiyetini kaybetmeye başlayan neoliberal düzenin krizin derinleşmesiyle yükselişe geçen sistem karşıtı hareketleri artan polis ve hukuk şiddetiyle bastırmaya çalıştığına tanık oluyoruz. Küresel kapitalizmin krizi aşmak için kullanmayı düşündüğü bir başka aracın emperyalist bir savaşı başlatmak olduğu yakın zamanlarda yaşadığımız gelişmelerden anlaşılmaktadır.

Dosyamızın ‘Klasik İktisat ve Toplum Bilim Kuramlarının Günümüz OECD Raporları ile İşgücü Piyasaları Çerçevesinde Karşılaştırılması’ başlıklı ilk yazısında, **Burak Gürbüz** klasik liberal yazarların kuramlarıyla güncel neoliberal uygulamalar arasındaki benzerliklere dikkat çekmektedir. Gürbüz, Tocqueville, Molinari, Colson, Bastiat gibi liberal yazarların düşünceleriyle bugünkü neoliberal ideolojinin esnek işgücü piyasaları uygulamalarının uyduğu noktaları, çeşitli OECD raporlarında ortaya konan işgücü piyasalarına yönelik önerileri çözümleyerek göstermeye çalışıyor. Gürbüz’e göre giderek ağırlaşan çalışma koşulları, artan işsizlik ve azalan iş güvencesi gibi uygulamalar çalışma hakkının içeriğini boşaltarak, günümüz koşullarını 19. yüzyıl vahşi kapitalizmin uygulamalarına yaklaştırmaktadır. Uygulamadaki bu benzerlikler bir yandan liberalizm ile neoliberalizmin düşünsel yakınlığını gösterirken diğer yandan da

liberalizmin eşitlik, özgürlük ve haklar karşısında kapitalizmin işleyişi söz konusu olduğunda ortaya çıkan çelişkilerini de gözler önüne sermektedir.

Bu sayının ikinci çalışması, **Melehat Kutun Gürgen**'in, 'Kapitalist İlişkilerin Politik İfadesi Olarak Devletin Neoliberal Biçimi Üzerine Bir Değerlendirme' başlıklı yazısıdır. Liberalizmin krizini ele aldığımız dosyamıza katkıda bulunduğu yazısında Gürgen, neoliberal dönüşüm sürecinde devletin aldığı biçimi irdelemektedir. Gürgen, Keynesyen refah devleti modeli ile neoliberal devlet biçiminin birbirinin karşısında iki ilkeye, müdahalecilik ve devlet-piyasa karşıtlığı, dayanıyor olmasına rağmen, bu devlet modellerinin birbirlerinin karşıtı olmadığını, bu durumun kapitalist devletin tarihsel bir farklılaşması olduğunu ileri sürmektedir. Toplumun politik alanının çözümlenmesini yaparken, neoliberal devletin otoriter yapılanmasının "demokratikleşme" söylemi ile nasıl örtüştüğünü sorun-sallaştıran bu yazı, aynı zamanda Türkiye'deki neoliberal uygulamaların anlamlandırılmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Dosyamızın üçüncü yazısında neoliberalleşme döneminde yaşadığımız önemli değişimlerden biri, kamusal mal ve hizmetlerin metalaştırılması, su örneği üzerinden ele alınıyor. **Hüsniye Akıllı** bu çalışmada küresel ve yerel arasında suyun politik ekonomisine el atıyor. Yazının temel sorunsalı suyun kamusal politika ve kamu yararı alanından çıkarılarak metalaştırılması ve su yönetiminin özelleştirmenin ve özel sektörün konusu haline getirilmesi süreçlerinin anlaşılmasıdır. Bu amaçla Akıllı yazısında Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün örgütsel-personel ve mali yapısındaki dönüşümü analiz ederek suyun değişen yüzünü ortaya çıkarmaya çalışmaktadır.

Dosyamız içinde yer alan dördüncü çalışma, **Diren Çakmak** tarafından kaleme alınan bir kitap incelemesi. Çakmak, Patrick Haenni'nin Özgür Üniversite Kitaplığı tarafından basılan ve Levent Ünsaldı'nın çevirdiği *Piyasa İslamı: İslam Suretinde Neoliberalizm* başlıklı çalışmasını okuyucularımıza analitik bir bakış açısıyla tanıtıyor. Bir Ortadoğu uzmanı olan Haenni, kitabında İslami hareketleri, 'İslamcılık' ve 'İslamileşme' olmak üzere ikiye ayırır. İslam'ın kitle kültürü ile etkileşimi ve İslami kabullerin 1980'lerden sonra

neoliberal iktisat politikaları çerçevesinde dönüşümü kitabın temel sorunsallarını oluşturmaktadır. Çakmak'a göre Haenni'nin kitabı Türkiye'deki laiklik/sekülerizm tartışmaları için yeni bir eksen açması ve Türkiye'de gelişen bir İslami burjuvazi ve doğmakta olan bir İslami proleterya olduğu savlarına destek olması bakımından önemli bir kaynaktır. Ayrıca, İslam dininin doğasına ve neoliberalizmle, dolayısıyla kapitalizmle, uyuşma noktalarına dikkat çekmesi bakımından özellikle Türkiyeli okuyucular olarak yaşadığımız zamanları anlamdirmamızda yol gösterici olabilecek ilginç bir çalışmadır.

Bu sayının dördüncü ve beşinci yazıları dosya dışı konulardandır. Dördüncü yazı Christian Meier'in **Doğan Gün** tarafından çevirilen 'Makro ve Mikro Tarih İlişkisi Üzerine Notlar' başlıklı çalışmasıdır. Sosyal bilimler alanında giderek daha fazla ilgi çeken makro ve mikro düzey ilişkisinin önemine dikkat çeken Meier, mikro tarih anlaşılmadan makro olayların açıklanamayacağını ileri sürmektedir. Mikro tarihe duyulan ilginin başlangıcına ve gelişimine de eğilen yazar, savlarını MÖ 5. yüzyıl Atinası'ndan ve Nazi Almanyası'ndan verdiği örneklerle desteklemektedir.

MSY 18'in son yazısında **Cem Doğan** Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ortaya çıkan düşünce akımlarından Batılılaşma akımının ilginç temsilcilerinden birini, Dr. Abdullah Cevdet'i ve onun çıkardığı *İctihat Dergisi*'ni okurlarımıza tanıtıyor. Doğan, Abdullah Cevdet'in Batılılaşma düşüncesini en son noktasına kadar götürüp, Osmanlı'nın yıkılmaktan kurtulması için tek gerçek medeniyet olan Batı medeniyetinin sorgusuz sualsiz bütünüyle benimsenmesi gerektiğini savunarak bu akımın diğer temsilcilerinden ayrıldığını ileri sürüyor. Bu çalışmada Cevdet'in Batılılaşma konusundaki düşünceleri *İctihat Dergisi*'nde çıkan yazıları ve diğer eserleri etrafında tartışılıyor.

Bu sayıda yer alan yazıların içinden geçtiğimiz kriz sürecinin anlamlandırılmasında rol oynayacağını ve burada başlatılan tartışmaların sürdürüleceğini umuyoruz. Dosya konusu Kamu Politikaları olan 19. sayımızda yeniden buluşmak dileğiyle...

Funda KARAPEHLİVAN ŞENEL

KLASİK İKTİSAT VE TOPLUMBİLİM KURAMLARININ GÜNÜMÜZ OECD RAPORLARI İLE İŞGÜCÜ PİYASALARI ÇERÇEVESİNDE KARŞILAŞTIRILMASI

Burak GÜRBÜZ*

Bu çalışmada Tocqueville, Molinari, Colson, Bastiat gibi 1789 devrimi ve Rousseau'cu Cumhuriyet ile sorunları bulunan liberal yazarların eserlerinden vereceğimiz örneklerin bugünkü neoliberal ideolojinin esnek işgücü piyasaları uygulamaları ile uyduğunu göstermeye çalışıyoruz. Sonuçta günümüzde çalışma koşullarının ağırlaşması, iş güvencesinin gittikçe azalması, işsizliğin artması ve çalışma hakkının bir hak olmaktan çıkması sonucu bugünkü işgücü piyasalarındaki uygulamalarla 19. yüzyıl vahşi kapitalizmin uygulamaları arasında benzerlikler olduğunu düşündürüyor. Düşünce bağlamında liberal Molinari'nin özgür işçi ile köle arasında günlük çalışma saati ve çalışma koşulları bakımından bir fark olmadığını söylemesi, Tocqueville ve Bastiat'ın çalışma hakkına ve iş güvencesine doğa yasalarına uymuyor diye karşı çıkması ile günümüz işgücü piyasalarının neoliberal ideolojiye göre yeniden yapılanması arasında hiçbir farkın olmadığını görüyoruz.

Anahtar kelimeler: İşgücü piyasaları, klasik politik iktisat

GİRİŞ

Küresel düzenin baş aktörlerinin (merkez devletler, uluslararası örgütler vb.) işgücü piyasalarının daha fazla esnekleşmesi için önerdikleri politikaları üç-dört başlıkta toplayabiliriz. Birincisi yarı-zamanlı istihdamın artırılması, ikincisi çalışanın maliyetlerini azaltmak bağlamında işverenin sosyal güvenlik harcamalarının kısılması, üçüncü olarak topluca işten çıkarmaların kolaylaştırılması ve son olarak da asgari ücretlerin aşağıya çekilmesidir. Yukarıda işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi adına sayılan önerilerden elde edilmesi düşünülen sonuç iş güvencesini ortadan kaldırmaktır. Küresel aktörlerin varmak istedikleri amaç ise küresel ekonomiye dahil olmuş çevre ülkelerde artan enformel sektörün tüm kuralsız ve çarpık yapısı ile beraber formel sektöre dönüştürülmesidir. Neoliberal politikaları çevre ülkelere uygulama kılavuzu olan, John Williamson'ın isim babalığını yaptığı "Washington Uzlaşısı" ile anılan ekonomik

* Doç. Dr., Galatasaray Üniversitesi İktisat Bölümü.

önlemler dizisi içinde bir de “düzensizleştirme” maddesi vardır¹. Williamson, bu önerisi ile sermayenin serbestçe dolaşımını teşvik ederek piyasalarının serbestleşmesini sağlayacak, bu durumda doğal olarak işgücü maliyetleri de azalacaktır. Amaçlanan çevre ülkelerde artan enformel sektörün formal sektöre dönüşebilmesidir². Uluslararası piyasa aktörlerinin belirlediği düzende sermayenin serbest dolaşımının merkez kapitalist ülkelerde aranan sonuçları, 1970’lerden beri süregelen ve kronikleşen işsizlik sorununa çare bulmak olacaktır.

Bu çalışmada biz, yukarıdaki esnek işgücü piyasası uygulamalarının resmileştirilip bir politika haline dönüşmesinin günümüze özgü bir durum olmasına rağmen, 19. yüzyıl klasik iktisadi ve toplumsal düşüncesinde de (kurumsal hale dönüşüp dünyanın genelinde uygulanıyor olmasa da) var olduğunu göstereceğiz. Tocqueville, Molinari, Colson, Bastiat gibi 1789 devrimi ve Rousseau’cu Cumhuriyet’in sosyal haklarıyla sorunları bulunan liberal yazarların eserlerinden vereceğimiz örneklerin bugünkü neo-liberal ideoloji ile uyuştüğunu göstermeye çalışacağız. Günümüz işgücü piyasalarının ideolojisini ise uluslararası örgütlerin, özellikle Türkiye’nin üye olduğu OECD’nin, işgücü piyasası üzerine olan raporları üzerinden anlatmaya çalışacağız. Bugünkü piyasalarla ilgili olan esneklik uygulamalarını OECD raporlarından hareketle anlatmaya çalışmamızın temel nedeni ilgili kuruluşun hangi ülkeye nasıl bir politika önerdiğini ve küresel işgücü piyasalarını nasıl yönlendirdiğini göstermektir.

Bu anlayıştan yola çıkarak çalışmamızı iki bölüme ayıracağız. İlk bölümde 19. yüzyıl liberal düşünürlerin işgücü piyasası tanımlarına yer verip o zamanki sosyalistler ile fikir ayrılıklarından bahsedeceğiz. O dönemdeki tartışmaların büyük kısmının günümüzde aynen konuşuluyor olduğunu göstermeye çalışacağız. Aynı zamanda liberal yazarların gözünden o dönemin sosyal sorunlarına da değinmiş olacağız. İkinci olarak da OECD raporlarında esnek işgücü piyasası uygulamalarının neler olduğuna bir göz atıp bu uygulamaların günümüzde ortaya çıkan bazı sonuçlarını (Avrupa’da artan meslek hastalıkları ve yoksulluk gibi) değerlendirmeye çalışacağız.

¹ John Williamson, Consensus de Washington: un bref historique et quelques suggestions, Finances et Développement, septembre 2003, s.10.

² A.k., s. 12.

İKTİSADİ VE SOSYAL DÜŞÜNCE TARİHİNDE İŞ GÜVENCESİ MESELESİ

Bastiat, 1863 yılında ücretler üzerine yazdığı yazıda çalışanların gelecek kaygıları yüzünden yeniliklere kapalı olmasını, toplumun durağanlığı olarak adlandırıp eleştirmektedir. Özellikle işçilerin iş güvencesi taleplerinden sendikaları, çıkar gruplarını, sosyal güvenlik yardımlarını ve sosyalizmi sorumlu tutmaktadır. Aynı şekilde Tocqueville'in 1848 yılında Şubat devrimi sonrası Fransız parlamentosunda çalışma hakkı üzerine söyledikleri Bastiat ile aynı düşüncede olduğunu gösterir. İş yaşamını emek verimliliği kıstasları çerçevesinde düşünen dönemin klasik yazarları, lağvedilmiş olan kölelerin çalışma disiplini özgür işçilere örnek göstermişlerdir. Sanayileşme ile birlikte gelişen şehirleşme sonrası ortaya çıkan yoksulluk ve sefaletin nedenleri üzerine düşünen Tocqueville, Molinari, Colson gibi 19. yüzyıl liberal düşünürleri, köleliğin sona ermesi ile artan işçi sefaleti arasında bir paralellik kurmaktadır. Hatta diyebiliriz ki, aşağıda da değineceğimiz üzere, Molinari gibi bazıları doğrudan, Tocqueville ve Colson gibi diğerleri de dolaylı olarak köleliğe sahip çıkmaktadırlar. Köleliği bir kurum olarak olmasa da emek verimliliği bakımından olumsuzlamaktadırlar.

Pierre Brizon, *Emeğin ve Emekçinin Tarihi* adlı kitabında 19. yüzyıl Avrupa'sından köleleştirilmiş emekçi manzaraları sunar. Bunlardan ilki, Paris yakınlarındaki fabrikalarda kadın işçilerin kendilerine haber verilmeden patron tarafından gece vardiyasına bırakılması ile ilgilidir. Böylece kadın işçiler, sabah saat 1'e kadar çalıştıktan sonra, gece vakti evlerine dönemeyeceğinden işyerinde sabahlayıp ertesi gün sabah saat 6'da yine iş başı yaparlar³. İkincisi ise çocuklardır. Büyüklerden korkan, söz dinleyen, itaatkâr çocuklar, iş yerinde büyüklere nazaran hem sorun çıkarmazlar hem de çabuk iş görürler. Üstelik aldıkları ücret çok düşüktür. Özellikle makineleşme ile beraber Avrupa'da çocuk istihdamı artmıştır. Çocuklar günde 12-14 saat makine başında çalıştırılıp, sıkça aşağıya inmesinler diye boylarından büyük taburelere oturtulurlar⁴. Yakalandıkları hastalıklara gelince günümüz emekçilerin yakalandıkları hastalıklardan pek farkı yoktur. Kurşun tozları, kurşun asetat ve civa zehirlenmelerinin yanında en önemlisi verem hastalığıdır. Özellikle bu hastalık hava

³ Pierre Brizon, *Emeğin ve Emekçilerin Tarihi*, Onur yay., 1977, s.466.

⁴ A.k., s.474.

ve ışığın olmadığı yerlerde ortaya çıkar ve bünyeyi zayıf düşürür⁵. Zaten işçilerin ortalama yaşam süresi de yukarıda söylenenlerin kanıtıdır. O dönem Fransa’da halkın ortalama ömrü 36 yıl olurken Mulhouse’daki işçilerininki 25 yıldır⁶.

Brizon’un bahsettiği 19. yüzyılın sonlarında Paris yakınlarında ki imalathanelerde ki uygulamaların kuramsal içeriğini Bastiat, Tocqueville, Colson, Molinari gibi liberal yazarlar açıklamaktadır. Bastiat ve Tocqueville gibi yazarlar özellikle 1848 Şubat devrimini sonrası Fransız Parlamentosu’nda gerçekleşmekte olan yeni Anayasa tartışmaları çerçevesinde çalışma hakkını sorgulamaktadır. Bu tartışmalar iki eksen etrafında ayrılmaktadır. İlk tartışma, iş güvencesini istemeyenlerin daha fazla değişim ile iş güvencesini isteyenlerin daha fazla istikrar talepleridir. İkincisi, çalışma hakkını özgürlük sorunu olarak görenler ile eşitlik sorunu olarak görenler arasındaki çatışmadır. Son olarak da, liberal yazarlar, serbest işçinin çalışma biçimine ve emek verimliliğine, kölelik zamanındaki üretim süreçlerini örnek olarak vermektedirler.

Değişim mi? İstikrar mı?

Neden liberal yazarlar iş güvencesine karşı çıkıyorlar, diye sorulduğunda Bastiat iş güvencesinden yana olanların istikrar adına değişime karşı çıkanlar olduğunu söylemektedir. Bir anlamda, iş güvencesi doğadaki değişim yasalarına uymayan hantal bir yapıdır. Bastiat “İktisadi ahenk: ücretler” adlı çalışmasında değişime karşı çıkanları, merkezi devlet otoritesine ve Rousseau’cu Cumhuriyet’e benzetmektedir⁷. Yazara göre, ilk olarak sendikaların iş güvencesinin gerekliliğini göstermek için sıkça referans verdikleri işçi-sermaye arasındaki sınıf mücadelesi şiddet içermektedir. Oysa Bastiat için iki sınıfın çıkarları da birdir. İşçinin ücreti de tıpkı sermayedarın kârı gibidir ve bir hizmet karşılığı verilmiştir. Karşılıklı çıkarlara dayalı serbest ticaretin, sınıfsal mücadeleler gibi olmadığını, yani şiddet içermediğini söylemektedir. İkinci olarak da, iş güvencesi yerine işgücü piyasalarında rekabet ve belirsizliğin olmasının emek verimliliğini daha da arttıracığını söylemektedir. Bu savını yoksullara yönelik yardımlardan örnek vererek açıklar. Bir kere fakirlere yardımı

⁵ A.k., s.467-469.

⁶ A.k., s.473.

⁷ Frederic Bastiat, *Œuvres Complètes*, Tome IV, “Propriété et Loi”, 1863, s.437-491.

sürekli kılmak, tıpkı iş güvencesi gibi vergi mükelleflerine fazladan yük getirmektedir. Üstelik vergi verenlerin toplumun imdadına koşma gibi niyetlerinin olmadığını söyler. Böylece yazara göre, devlet vatandaştan kendisinin istemediği bir faaliyetin finansmanında kullanılmak üzere zorla para almaktadır. Üstelik bu toplumsal ilişkinin vergi verenlerde yoksullara karşı bir borçluluk duygusu yaratacağını, bu kişilerin de yardım almalarının kendileri üzerinde tartışılmaz bir hak olarak algılayacaklarını söylemektedir. Dolayısıyla bir şeyi kaçınılmaz ve değişmez kılmak onu bir hak olarak kabul etmek demek olacağından, bu durum emek verimliliği üzerinde olumsuz etkiler yaratacaktır. Oysa işçi açasından gelecek ne kadar belirsiz olursa, ondan o kadar yüksek emek verimliliği sağlanabilecektir. Tocqueville’de Bastiat ile aynı fikirdedir. O da işçilerdeki verimlilik artışının işini kaybetme korkusundan kaynaklandığını söylemektedir. Yoksullara yönelik kamu yardımını eleştirir ve yardımlar sadece tek taraflı olursa, yani koşulluk ilkesi olmazsa, fakirler tarafından alınan yardımların sosyal faydasının düşük olacağını ileri sürer⁸.

Bastiat’ya göre işçinin işverene bağımlılığı salt bir ücret bağımlılığı değildir. Sosyalistler ise hep işçinin işverene karşı eşişsiz olmasına vurgu yaptıkları için, işçileri de işverene karşı bağımlı olma durumuna inandırırılar. Bu sayede, hem sendikalar emekçileri sermayeye karşı korumak için fırsat elde etmiş olurlar hem de kandırılan işçiler sendikaya girerek kendilerini güvende hissederler. Buradan bir toplumsal mücadele yaratmanın temelinde iş güvencesi ya da diğer bir deyişle “geleceğe karşı belirsizlik” ile mücadele vardır. Hâlbuki Bastiat’ya göre bilinmeyen ötekini düşman bilerek kendini ona karşı koruma refleksi çok eski tarihlerde karmaşık olmayan toplumlarda görülen ve artık olmaması gereken bir tavidir.

Bastiat gibi diğer klasik yazarlar doğal düzene ve doğa yasalarına inandıklarından “değişmezliğin” doğada mümkün olmadığını söylerler. Doğal düzen belirsizlik üzerine kuruludur, her şey zamanla değişmektedir. Ama buradaki değişim toplumsal mücadeleler sonucu oluşan bir değişim değildir; tersine doğanın kendi akışındaki değişimlerdir. Bastiat’nın ekonomi politiğinin temeli doğa yasasına dayanmaktadır. Onun için örneğin mülkiyet ve yasa konusunda

⁸ Alexis de Tocqueville, “Mémoires sur le paupérisme”, *Mémoires de la Société académique de Cherbourg*, 1835, s.293-344.

yazdığı çalışmada⁹ Bastiat mülkiyeti ve mülkiyet hakkını şöyle tarif eder: “mülkiyet hakkı, emekçinin emeği ile yaratmış olduğu değer sonucudur”. Bu tanımdan hareketle Bastiat’ın emekçilerin de tıpkı sermayedarlar gibi, “doğal olarak” mülkiyet sahibi olabileceğini düşünmesi oldukça sorunlu bir yaklaşımdır. Bir diğer deyişle mülkiyet sahibi olmanın tek şartı insanın kendi emek gücüdür. Doğal olarak ekonomide değeri emek yarattığına göre, mülkiyet de gene doğal olarak o değer karşılığı olacaktır. Buradan yola çıkarak insanların sahip olma özelliğine vurgu yapar. Dolayısıyla bireylerin çıkarları, sahip oldukları ve olacakları mal ve hizmetlerle ölçülecektir. Bastiat ve diğer klasik yazarların değişmeden anladıklarıyla toplumcu yazarların değişimden anladıkları farklıdır. Bastiat, doğa düzeni belirsizdir ve yaşamın doğal akışı içerisinde her şey değişir demektedir.

Özgürlük mü? Eşitlik mi?

1848 Şubat devriminin hemen sonrasındaki siyasi tartışmalara baktığımızda Fransız Parlamentosu yeni bir Anayasa hazırlanması çerçevesinde “iş hakkı” ve “iş güvencesi” konusunu tartışmaktadır. Sosyalistlerin anayasal madde olarak yeni Anayasa’ya konulmasını istedikleri “iş güvencesi ve çalışma hakkına” liberaller karşı çıkmaktadırlar. Bu kişiler arasında Fransız Parlamentosunda milletvekili olan Alexis de Tocqueville ile zamanın liberal akademisyeni Joseph Garnier de vardır. Bu kişilerin 1848 yılında iş güvencesi ve çalışma hakkı üzerine söyledikleri tam 164 yıl sonra, günümüz liberal işgücü piyasası iktisatçılarının iş güvencesi eleştirilerinden farklı değildir. Örneğin, 1848 Meclisi tutanaklarının toplandığı kitaba Giriş yazısı yazan Garnier’ye göre¹⁰ emekçi hakları ile başlayan tartışmalar 1789 Cumhuriyet idealine sosyalizmin karışmış olması demektir. Sosyalizme eleştirisi ise Cumhuriyet rejimi gibi herkesi kapsamadığı içindir. Dolayısıyla kitapta yer alan diğer sağcı ve-killerin konuşmaları gibi Garnier de çalışma haklarını eleştirirken, doğrudan bu kavramı ortaya atıp, sınıfsal ayrımların daha da keskinleşmesinin sebebi saydığı sosyalistleri ve sosyalizmi sorumlu tutmaktadır. Burada yazar, çalışma hakkı ile emek özgürlüğünün

⁹ Frederic Bastiat, *Œuvres Complètes*, Tome IV, “Propriété et Loi”, 1863, s.275-297.

¹⁰ Joseph Garnier, “Introduction”, *Le droit au Travail a l’Assemblée Nationale*, recueil complet, Paris chez Guillaumin et C. Librairies, 1848, s.7-24.

bir olması gerektiğini oysa sosyalistlerin bunu ayırdığını söyler. Bir başka deyişle, emekçinin çalışma hakkını onun çalışma özgürlüğü bağlamında değerlendirmek gerektiğini söyler. Oysa Sosyalistlerin anladığı çalışma hakkı ve çalışma güvencesi kavramları özgürlükçü değil eşitlikçidir ve bu durum beraberinde müdahaleciliği getirecektir. Oysa liberallerin bahsettiği çalışma özgürlüğü ve sonucunda oluşacak çalışma hakkı ancak emekçiler arasında emek verimliliği konusunda serbest rekabet ile gerçekleşebilir. Yazar, Proudhon'dan bir örnek vererek onun bir gün “bana çalışma hakkı verin ben de karşılığında mülkiyet hakkımdan vazgeçeyim” dediğinden ve bu sözün sol çevrelerce iyi karşılanmadığından bahseder. Oysa yazara göre Proudhon söylediğinde haklıdır çünkü eşitlik temelinden hareketle tüm emekçilere çalışma hakkı sağlanması, ancak sermayenin mülkiyet hakkından vazgeçmesiyle mümkün olur. Devlet herkese iş hakkı temin edecekse bunun için sermayeye ihtiyacı olacaktır ve bunu da vergileri arttırarak sağlayacaktır. O zaman birileri kendi mülkiyetlerini vergiler yoluyla başkalarına “çalışma hakkı” olarak verecektir¹¹.

Garnier'nin fakirlere yönelik gelir dağılımının zenginlerin mülkiyetini azalttığı fikri Malthus'un Sosyal Darwinizm kuramıyla aynı temeldedir. Çoğu liberal yazar gibi kendisi de sosyal yardımı Hıristiyanlığın kutsal bir görevi olduğu için doğrudan eleştirmeyi, fakat bir görev olduğunun ve hiçbir zaman bir hak olmadığına altını çizer. Bir başka deyişle, insanların kendi gönüllerinin bilecekleri bir işi (fakirlere, muhtaçlara yardım etme), devletin eşitlikçilik adına herkese mecburi kılmasını eleştirir. Yazarın devletin her işsiz vatandaşına iş bulma yükümlülüğü, yaşlı, fakir, muhtaç kişilere devletin yardım etmesi yanında yeni Anayasa'ya konulmasını istemediği diğer sosyal önlemler ise herkese bedava eğitimidir¹².

Aynı kitapta yer alan, Tocqueville'in “çalışma hakkı” üzerine Fransız parlamentosunda yapmış olduğu konuşma metninde¹³ Garnier ile benzer şeyler söylediği görülmektedir. Öncelikle, çalışma hakkı kamu harcamalarını arttıracığı için devletin yetkileri de beraberinde artacaktır. Üstelik çalışma hakkını devlet sağlayacağı için ülkede en büyük sanayici devlet olacaktır. Yazara göre bu du-

¹¹ A.k., s.14.

¹² A.k., s.22-24.

¹³ Tocqueville, a.g.k., s.99-113.

rum komünizmle eşittir. Garnier ve 1848’de Fransız parlamentosunda bulunan liberal vekillerin tümü çalışma hakkını komünizm ile eş değer tutmaktadır. Bu anlamda, içerik bağlamında bir eleştiriden çok, eşitliği komünizmle özdeşleştiren ideolojik bir reddetme vardır. Bunun yanında Tocqueville, devletin görevinin iş bulmak yerine işgücü piyasalarını düzenlemek olduğunu söyler. Çalışma hakkı, tıpkı Garnier’nin dediği gibi çalışma özgürlüğünü ortadan kaldırmakta, eşitlik adına sürekli bir hakkı yerine koymaktadır. Tocqueville “Sur le paupérisme” adlı çalışmasında da kamunun fakirlere sürekli yardım sağlamasını eleştirmektedir. Ona göre yardımlar belirgin ve sürekli değil, belirsiz ve süresiz olmalıdır. Ancak bu şekilde yardımı alan kişi yardımı daha verimli alanlarda kullanabilecektir. Tocqueville ve diğer liberal yazarlar eşitlik prensibinin rekabeti engellediğini düşünmektedir. Oysa işgücü piyasalarında emek verimliliği iş güvencesi ile tesis edilemez, ancak emek rekabeti sayesinde mümkündür. Fakirlere kamu eliyle sürekli yardımlar fakirleri tembelliğe iteceği gibi, çalışma hakkı da işçilerin emek verimliliğini düşürecek, onları tembelliğe itecektir¹⁴. Yazar, eşitlik prensibine karşı olmasa da “sürekli” olmasına karşıdır. Yani bir anlamda eşitliği, devletin (gelir dağılımını düzeltmek adına) piyasaya müdahaleleri değil, bireylerin kendi aralarındaki rekabetin sağlanması gerektiğini söylemektedir. Devletin herkese iş bularak en büyük sanayici olmasını özel mülkiyete bir saldırı olarak görür. Bu durum, devletin en büyük işveren olarak toplumu doğrudan yönetmesine neden olacaktır. Yazar, çözüm olarak 1789 devriminin ideallerine dönmek gerektiğini söyler. Ona göre, bu ortak prensipler birlik ve beraberliği, yurtseverliği pekiştirmekle mümkün olabilir. Yazar, çalışma hakkını demokratik bir hak olarak görmemektedir, tersine 1789 devriminin ruhuna aykırı bir uygulama olarak görmektedir. Nedenine gelince “çalışma hakkı” toplum düzenini tek bir merkeze toplayan devlete geniş yetkiler vermektedir. Bu, eski düzen (1789 öncesi monarşi) ile bir açıdan aynıdır. Fransız Devrimi tüm bu merkezi baskıları, rantları kaldırmıştır, oysa 1848’de sosyalistler “çalışma hakkı” ile sermayeden işçilere rant sağlayarak yeniden uygulamak istemekteler. Onun içindir ki sosyalizmle demokrasi birbirinden farklı iki yaklaşımdır¹⁵. Konuşmasının son bölümünde devletin fakirlere

¹⁴ A.k., s.102

¹⁵ A.k., s.108

yönelik yardımlarını bir görev olarak kabul edebileceğini söylemektedir. Ona meclisten “bu söylediğin sosyalizm” diye bağırانları, Tocqueville şöyle cevaplar: “hayır sosyalizm değil, Hıristiyan yardımlaşmasının politikaya uygulanışdır. Onun için 1848 devrimi sosyalist değil Hıristiyan demokrat olmalıdır”¹⁶.

Kölelik mi? Emek verimliliği mi?

19. yüzyılın liberal iktisatçısı Belçikalı Gustave de Molinari'nin 1906 yılında çıkardığı *Günlük İktisadi Sorular* adlı kitabının IV. Bölümünün Özet ve Sonuç bölümlerinde yapmış olduğu çalışan tanımına baktığımızda, çalışanın köleden bir farkı olmadığını söylediğini görürüz¹⁷. Tabii burada Molinari köle diye merkez kapitalist ülkelerin sömürgelerindeki Afrikalı esirlerden bahsetmektedir. Nasıl ki üretimde sabit sermaye vardır, değişken sermaye de insan emeğidir. İkisinden de beklenen, iktisadi verimlilik olacaktır. Görüldüğü üzere yazarın emek tanımı 1870 sonrası tüm faydacı liberal iktisatçıların emek tanımına uymaktadır.

Molinari'ye göre emek piyasası aslında köle piyasasına bir alternatif oluşturmaz. Ona göre emekçi zaten işverenin bir tür kölesidir ve öyle kalması gerekir. Köleciliğe karşı özgür emek elbette ki daha iyidir ama aynı zamanda emekçi içinde çok maliyetlidir. Çünkü işçi, eskiden köle sahibinin üstlendiği her türlü maliyeti kendisi üstüne almaktadır¹⁸. Bir başka deyişle, barınma, gıda, vb. gibi tüm temel ihtiyaçlarını kendi üstlenmek zorundadır. Molinari bu durumu pek olası görmemektedir. Bu nedenle yazar doğrudan olmasa da kölelik kurumuna karşı bir sempati beslemektedir. Liberal Molinari'ye göre emek özgürlüğünün birçok belirsiz yanı vardır. İşçinin kendisine iyi bakıp bakamayacağı konusunda kuşkuludur. En azından köle sahibinin olanakları kendisinde yoktur. İşçi eskiye nazaran özgür de olsa kendisine iyi bakmak için maddi imkânları kısıtlıdır. Bu durum, emekçinin verimliliği düşüreceğinden sermayedarın işine gelmeyeceği için işçinin de işine gelmeyecek ve işsizlik artacaktır.

Özgür emekçinin ücreti ne olmalıdır? Molinari'ye göre ücret eski köle sahibinin köle başına yaptığı harcamaya eşit olmalıdır¹⁹.

¹⁶ A.k., s.112-113.

¹⁷ Gustave de Molinari, *Questions économiques a l'ordre du jour*, Paris, Guillemin et Cie, 1906, s.76-91.

¹⁸ A.k., s.50.

¹⁹ A.k., s.51.

Bu sözler A. Smith'in "geçimlik ücret hipotezinin" devamıdır. Yani özgür emekçinin de köle gibi, sadece yaşamasını mümkün kılacak bir ücretle sınırlı kalması gerekecektir. Ama burada önemli bir fark vardır: Eskiden köle sahibi kendi toprakları üzerinde inşa ettiği barakalarda kölelerini barındırırken, kölelerinin gıda ihtiyacını kendi topraklarından temin edip sağlarken, özgür işçi tüm bunları kendisi karşılamak zorundadır. Serbest işgücü piyasalarında ücretler asgari düzeyde tutulmasına rağmen yetişmiş, kendine iyi bakmış işçi bulmak zorlaşacaktır. Bir diğer sorun ise, işçinin iş aramasıdır. Eskiden olduğu gibi merkezi köle pazarları olmadığından işçi iş bulmak için birçok yere gidecek ve bütün iş arama süreci işçiye hem zaman hem de para kaybettirecektir. Üstelik iş bulsa da istediği ücrete iş bulamayacaktır, çünkü işçi ücret pazarlığında sermaye karşısında güçsüzdür. Acil iş arayan özgür emekçi sermaye karşısında eşit olmadığından, sonuçta sermayenin önerdiği asgari ücreti kabul etmek zorunda kalacaktır. Kısacası Molinari burada aslında özgür emek ile köleliğin bir farkı olmadığını, eski kölelik kurumunun özgür emekçiler için çok daha faydalı olduğunu düşünmektedir.

O zaman emek piyasası nasıl olmalıdır? Molinari'ye göre eskiden köle ticareti yapan aracı kurumlar vardı. Ama köleliğin lağvedilmesi sonucu bu kurumlar işlevsiz kalıp kapanmıştır. Böylece yazara göre beraberinde koca bir sektör de ortadan kalkmıştır. Yazar buradan hareketle, köle pazarlarının özgür işgücü piyasalarına alternatif olabileceğini düşünüyor²⁰. Çünkü köle pazarının iş bulmada birçok avantajı vardır. Bunlardan ilki, köle ticaretinin çok geniş alanlara yayılması nedeniyle dünyanın her tarafından köle bulmanın mümkün olabilmesidir. Onun için tek başına bile köle ticareti kârlı bir sektördür. Ayrıca köleler sadece üretimde kullanılmazlar aynı zamanda bölgeler arası köle ticareti de yapılmaktadır. Köleliliğin kalkmasıyla köle ticareti, ya da Molinari'nin tabiriyle köle sanayisi yok olmuştur²¹. İkincisi köle ticaretini düzenleyen aracı kurumlar, kölelikle birlikte ortadan kalktığından emek piyasaları bu aracı kurumlar tarafından yönlendirilmez olmuştur. Yerine geçen işgücü piyasaları merkezi bir kurum olmadığından işçinin iş bulmasını hem zorlaştırmaktadır, hem de garanti edememektedir. Molinari'ye göre sendikalar da işçinin yalnız kalmasına neden olmaktadır. Üstelik

²⁰ A.k., s.56.

²¹ A.k., s.57.

sendikacılığın sermaye karşısında başarı şansı yoktur. Çünkü hem işçilerin grev zamanında tüm yaşamsal gereklerini (barınma, yiyecek vb.) karşılamak zorunda kalacaktır, hem de işten atılma veya iş bulamama risklerini de üstlenmek zorundadır²². Ona göre bu durum gerçekleştirilmesi imkânsız gibi bir şeydir. O zaman sendikacılık, işçilerin yararına değil, tersine onların sendikaya dâhil olmayan meslektaşları karşısında daha da yalnızlaşmalarına neden olan bir kurumdur.

Bir başka liberal iktisatçı Colson'a göre ise²³ emekçinin işgücü piyasalarında özgür olması aynı zamanda sorumsuzluğunun da artmasına neden olmaktadır. Yazar toplumda, özellikle işçiler arasında alkolikliğin bu sebeplerden dolayı arttığını ve fakir kişilerin geleceklelerinden ümidi keserek kendilerini alkole verdiklerini söylüyor. Boş vermişlik ve alkol tüketiminin beraber artışı toplumsal güvenliği tehdit etmektedir ve yazara göre bu durumla mücadele edilmesi gerekmektedir. Mücadele yöntemleri olarak ise işçilere sağlık yardımları verilmesini önermek yerine polisiye önlemleri tavsiye etmektedir. Böylece Colson özgürleşmiş emekçiyi işsiz kalmakla suçlamakla kalmamakta, aynı zamanda ona toplumda huzuru bozduğu gerekçesiyle en ağır cezaları uygulamayı önermektedir.

OECD VE MESLEK ODALARININ RAPORLARI KAPSAMINDA GÜNÜMÜZ İŞGÜCÜ PİYASALARINDA ARTAN ESNEKLİK VE SONUÇLARI

Yukarıda özetlenen, 150 yıl önce liberallerin işgücü piyasaları üzerine geliştirdiği söylemlerle günümüz söylemleri arasında nasıl bir benzerlik vardır? Geçmişin liberalleri ile günümüzün neoliberallerini emek konusunda ortaklaştıran konular nedir? Bu sorulardan hareketle bu bölümde ilk olarak işgücü piyasalarının esnekliklerini OECD raporlarından yararlanarak küresel ekonomiye dâhil olmuş merkez ülkeler (Almanya, Danimarka, İtalya vd.) ile kapitalist çevre ülkesi Türkiye üzerinden incelemeye çalışacağız. İki grup ülkenin işgücü piyasaları ile ilgili yapılan reform önerilerinin iş güvencesinin kaldırılması temeli üzerine kurulduğunu görmekteyiz. İkinci olarak da tıpkı 19. yüzyılda olduğu gibi günümüz Avrupa'sında ar-

²² A.k., s.55.

²³ Clément Colson, *Organisme économique et désordre social*, Ernest Flammarion, 1918.

tan meslek hastalıklarıyla artan yoksulluğun üzerinde durmaya çalışacağız.

OECD Raporları Çerçevesinde Günümüz İşgücü Piyasaları

Yakın tarihli çeşitli OECD raporlarına baktığımızda, hepsinin ilgili ülkelere işgücü piyasalarında daha fazla esneklik önerdiğini görmekteyiz. Bu kural, sadece Türkiye gibi küresel ekonomiye dâhil olmuş çevre kapitalist ülkeleri değil aynı zamanda merkez ülkeleri de kapsamaktadır. İlk olarak AB'ye üyelik adayı, OECD üyesi Türkiye ile başlayacak olursak, uluslararası örgütün 2010 yılı Türkiye raporunda²⁴ 2008 krizi sonrası ülkenin işgücü piyasaları ile ilgili birçok tavsiyelerde bulunduğunu görürüz. Bunlar ufak tefek öneriler olmayıp, tersine emek piyasalarını yeniden düzenlemeyi amaç edinmiş radikal değişim tavsiyeleridir. Tüm bu yapılanmadan amaçlanan uzun vadeli büyümeyi sağlayabilmektir. Çünkü rapora göre, emek piyasalarının esnek olmayışı ekonomik büyümeyi de sekteye uğratmaktadır. Oysa raporun değindiği, Türkiye'nin de etkilendiği 2008 küresel krizinin işgücü piyasalarından çok, finansal piyasalardan kaynaklandığı bilinmektedir. Bu bakımdan mali belirsizliklerin iktisadi faaliyetleri yönlendirdiği küresel ekonomilerde emek piyasalarının daha fazla esnekleştirilmesi fikri oldukça tartışmalıdır. Rapor, sorunlara rağmen Türkiye'de 2000'li yıllardaki büyümeyi, Türklerin "ticari zekâsından" kaynaklanan olağanüstü bir duruma bağlamaktadır²⁵. Rapora göre emek yeterince kullanılan bir üretim faktörü değildir, atıl vaziyettedir. Bu durumun başlıca sorumluları ise emek maliyetinin yüksek oluşu ve işgücü piyasalarının katı olmasıdır. Bir diğer neden ise asgari ücretlerin Avrupa'da birçok ülkeden yüksek oluşudur ve bu durumu yeni istihdam yaratılamamasının önemli bir nedeni saymaktadır. Böyle bir durumda Türkiye'nin diğer ülkelerin emek yoğun sanayileriyle rekabet etme şansının çok az olduğuna vurgu yapılmaktadır. Dahası rapor ücretlerin enformel sektörde de yüksek olduğunu söylemektedir²⁶.

Raporda bahsi geçen bir başka sorun ise iş güvencesidir ve bu nedenle, işveren işten çıkartmadığı işçisine sürekli sosyal güvenlik primi ödemeye mecbur kalarak, kendi işgücü maliyetlerinin art-

²⁴ OECD, *Etudes économique: Turquie 2010*, s.121-158.

²⁵ A.k, s.124.

²⁶ A.k., s.125-127.

masına sebep olmaktadır. Rapora göre, işverenin ödeyeceği kıdem tazminatının yüksek oluşu toplu işten çıkarmaları da mümkün kılmamaktadır. Bu rapordan hareketle ve Türkiye özelinde, önerilen işgücü piyasası yapılanmalarının, sadece işçinin emek verimliliğini temel alan ama asıl işverenin keyfine göre düzenlenmiş belirsiz bir yapı üzerine kurulması gerektiği sonucu çıkmaktadır. Emek verimliliği artışının işçinin gün içinde daha fazla çalışması ve işletmedeki teknolojik gelişmelerden kaynaklanması, işçinin sermayedar için çalıştığı karşılıksız, “bedava”, iş süresinin artmasına neden olmaktadır. Ayrıca sermayedarın gelecek için yatırım planlarında günümüz kriz koşulları bir belirsizlik yaratmaktadır²⁷.

Rapor, esnek işgücü piyasalarına örnek olarak İtalya ve İspanya gibi merkez kapitalist ülkelerin uygulamalarını göstermektedir²⁸. Örneğin İtalya’da 1997 yılında işgücü piyasalarında yapılan bir reformla, “a-tipik” çalışma biçimlerinin (kısa süreli çalışma, stajlar vb.) serbestleşip, resmi çalışma biçimini alması bunlardan biridir. Aynı zamanda rapor, özel istihdam bürolarının kurulmuş olmasının, işe almada ve işten çıkarmalarda çok kolaylık sağladığını yazmaktadır. İspanya’da yine 1997 yılında genç işsizliğine çare bulma amacıyla, genç işçilere yönelik bir uygulamayla, işten çıkarılma tazminatlarının çok düşük miktarlara çekiliyor olmasını rapor olumlamaktadır. Böylece işverenlere kolayca işten çıkarabilme olanakları sağlandığından, daha fazla genç işçi istihdamını tercih edebileceklerdir. Sonuç olarak, hem İtalya hem İspanya hem de Portekiz, işgücü piyasalarını kadınlara, çocuklara, gençlere ve marjinal kesimlere yönelik bir biçimde esnekletirmektedir. Bu sosyal kesimlerin iş alınmada öncelikli olmasının nedeni bu kişilerin hem aile reisinin aldığı ücretten daha düşük bir ücretle çalışması, hem işten çıkarılmalarının daha çabuk olması, hem de yetişkin erkeklere nazaran daha itaatkâr olabilmeleridir. Bu konuda daha önce sözünü ettiğimiz Manier, çocuklar ve gençler üzerine yaptığı çalışmasında, kapitalizm tarihinde, özellikle 19. yüzyıldaki çocuk işçiliğinden bahsederken, işverenlerin öncelikle onları çalıştırmalarının nedeninin çocukların yetişkinlere nazaran daha az ücret almaları olduğunu söylemektedir²⁹. Daha

²⁷ A.k., s.130-133.

²⁸ A.k., s.133.

²⁹ Bénédicte Manier, *Le travail des enfants dans le monde*, La Découverte, 2011, s.17-18.

sonra yazar, neden çocuk ve gençlerin asker yapıldığını açıklarken onların yine yetişkinlere göre daha kolay güdülebileceğini, kolay disipline edileceğini söyler. Böylece her şeyi daha çabuk dinleyip, kolay etkilenebilecekleri için kendilerinden istenen her şeyi sorgusuz sualsiz yapabileceklerdir³⁰. Aynı kural daha fazla genç ve kadın istihdamına yönelik günümüz işgücü piyasalarında da geçerlidir. Kitap, daha sonra çevre ülkelerde küresel rekabet sonucu mecbur artış gösteren iş güvencesinden yoksun, belirsiz, istikrarsız enformel sektörün, özellikle Afrika ve Asya’da çocuk ve kadınları gittikçe daha fazla fuhuş sektörüne sürüklediğini yazmaktadır³¹.

OECD’nin 2010 Türkiye Rapor’u önerdiği reformların uygulanması sonrasında bir tehlikeye işaret eder o da toplumda oluşacak olan düalizm (ikili yapı) konusudur. Yani toplumda bir yandan esnek iş akitlerine sahip olanlar varken diğer yandan “iş güvencesine” sahip emekçiler olacağı için çalışanlar arasında ikililik ortaya çıkacaktır. Rapor işgücü piyasalarında bu tür ikili bir yapıyı önlemek için tüm çalışanların sosyal güvenceden yoksun olması gerektiğini savunmaktadır³².

Enformelleşen Formel Sektör

OECD raporunda Türkiye’nin işgücü piyasasının esnekleştirilmek istenilmesinin temel sebebinin, enformel sektörün giderek daha fazla genişlemesini durdurmak olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Türkiye’de esnek olmayan işgücü piyasalarının enformel ve yarı-enformel sektörleri geliştirdiği söylenmektedir. Dolayısıyla rapordan Türkiye’nin enformel sektörüyle mücadele kapsamında emek piyasalarının esneklaştırması gerektiğini anlamış oluyoruz. O zaman şu soruları sorabiliriz: madem OECD emek maliyetini düşürmek adına piyasaları esnekleştirmek istiyor, enformel sektörden ucuza işgücü kullanan daha esnek piyasa olmadığına göre niye enformel sektör ile mücadele ediliyor? İkincisi formel sektörün çalışma biçimini, sosyal güvenlik harcamalarını, asgari ücretlerini vb. enformel sektör’ün benimsemesi, en düşük seviyelere getirmek istemesi, formel sektörü enformel sektör haline dönüştürmek değil midir? Rapor bu sorulara ilk olarak enformel sektörün gelişmesinin vergi kaçakçılığını arttırma-

³⁰ A.k., s.32-33.

³¹ A.k., s.47-85.

³² OECD, *Etudes économique: Turquie*, 2010, s.140.

cağını söyleyerek bir anlamda cevap vermiş oluyor. Böylece aslında emek piyasalarının formelleştirilmek istenilmesinin temel nedenlerinden birinin vergi kaçakçılığı ile mücadele olduğu anlaşılıyor. Bir diğeri de enformel sektörün formel sektöre göre emek verimliliğinin düşük olmasıdır³³.

Oysa TÜİK'in web sitesindeki işgücü istatistiklerine baktığımızda Türkiye'de haftada 50 saat ile 72+ saat çalışanların toplam çalışanlara oranının 2000 ile 2010 yılı arası %40'lardan %43'lere çıktığını görmekteyiz. Çalışanların neredeyse yarısının haftalık resmi çalışma süresinden 20-25 saat daha fazla çalıştığı bir ülkede emek verimliliğinin düştüğünü iddia etmenin anlamı ne olabilir ki? Raporun söz ettiği enformel sektörün artmış olduğu savını, Türkiye'de sosyal güvencesiz çalışanların toplam çalışan oranına baktığımızda görüyoruz. Bu oran 2011 yılı için %25 imiş. Yani her dört kişiden birinin sosyal güvencesiz çalıştığını anlamaktayız. Çalışan sayısı olarak baktığımızda 2000 yılında 3 milyonun biraz altında olan sosyal güvencesiz çalışan insan sayısı 2011 yılında 3 milyon 700 bin'i geçmiştir. Bu durum bize her dört çalışandan birinin sosyal güvencesiz, enformel ya da yarı-enformel sektörde çalıştığını göstermektedir. 2009-2011 yılları arasında sosyal güvencesiz çalışanların sayısı çok hızlı artmış ve günümüzde 2008 yılındaki sosyal güvencesiz çalışan sayısına yaklaşık 400 bin kişi daha eklenmiştir. Bu olumsuz gelişmenin işgücü piyasalarının kendisinden değil ama 2008 küresel finansal kriziyle bağlantılı olması kuvvetle muhtemeldir. Son olarak, asıl işinin yanında ikinci işi olanların sayısı da son 10 yılda neredeyse %100 artmış; ikinci işte çalışan insanların sayısı 200 binden 400 bine çıkmıştır. Yukarıdaki veriler bize Türkiye'deki emek piyasalarının OECD'nin söylemiş olduğu gibi katı değil, tersine çalışma saatlerinin çok yüksek olduğu, enformel sektörün sürekli büyüdüğü, esnek ve kuralsız bir yapıya daha yakın olduğunu göstermektedir.

Raporun ilerleyen kısımlarında enformel sektörün neden Türkiye'de büyüdüğü ile ilgili görüşler yer alıyor. St-Paul'un 2002 yayınına atıfla rapor³⁴ Türkiye'de esnekleşmenin önünde engel olan ve dolayısıyla enformel sektörü genişletip çözümünü önleyen bir ekonomi politişin varlığından söz ediyor. Rapora göre, bu çözümsüz-

³³ A.k., s.135-137.

³⁴ A.k., s.131.

lük, tamamen formel sektörde çalışanlardan kaynaklanıyormuş. Bu kişiler yerlerini kaybetmemek için, iş güvencilerinden taviz vermek istemiyorlar, bunun için de işten çıkarılmaları mümkün olamıyor ya da çıkarılırsalar da bu sefer kıdem tazminatı çok yüksek olduğundan işverene çok maliyetli oluyormuş. Bu durum da enformel sektörde çalışanların formel sektöre geçmesini zorluyormuş. Formel sektörde çalışanların korumak istedikleri kazanımları ise şunlarmış: legal asgari ücret, iş güvencesi, kıdem tazminatı ve uzun süreli çalışma akdi. Sonuç olarak, Türkiye'deki enformel sektörün gelişmiş olmasının temel sebebinin işverenler olmadığını, hükümetin uyguladığı politikalarından da kaynaklanmadığını ama sadece işçilerden, özellikle iş güvencesine sahip ve bu haklarından vazgeçmek istemeyen işçilerden kaynaklandığını öğreniyoruz.

Merkez ülkelerde durum nasıl?

Türkiye'nin işgücü piyasaları ile ilgili raporundan sonra OECD'nin 2010 yılı Almanya raporuna bakacağız. Böylece OECD'nin merkez bir ülke olan Almanya'nın işgücü piyasasına yönelik yaptığı önerileri öğrenmiş olacağız³⁵. Rapora göre, Almanya'nın 2008 krizinin nedenleri arasında çalışma saatlerinin düşürülmesi yatmaktadır. Çalışma sürelerinde sınırlamaya gitmenin temel nedeni emek maliyetini aşağıya düşürmek içindir. Daha az çalışma saati işçilere daha az ücreti de beraberinde getirecektir. OECD daha önce Almanya dâhil birçok ülkeye önerdiği yarı zamanlı istihdamı, 2010 raporunda Almanya'ya önermekten vazgeçer. Raporda çalışma süresi ne kadar azalır ise emek üretkenliğinin o kadar düştüğü hatırlatılıp, bu durumun “yarı işsizliği” doğurduğu söylenmektedir³⁶. OECD daha önce kısa süreli çalışmaları yarı zamanlı işler olarak adlandırıp olumlarken (bkz: Türkiye raporu), Almanya raporunda “yarı işsizlik” olarak tanımlayıp eleştirmektedir. Bu farklı değerlendirmelerin nedeni, aslında yarı-zamanlı düşük ücretli işlerin Almanya'da işverenin iş maliyetlerini azaltmamasından kaynaklanmaktadır. Rapora göre, Almanya'nın iş bulma federal ajansı her ne kadar işsizliğe çare bulmak amacıyla çalışma saatlerini düşürmüş olsa da, bu durum iş maliyetlerinin düşmesine neden olmamıştır. Çünkü işçi, çalışmadığı sürelerin ücretini işve-

³⁵ OECD, *Etudes économiques: Allemagne 2010*, s.45-65.

³⁶ A.k., s.49.

renden almayıp ona yük olmasa bile aradaki fark kamu bütçesinden işçiye aktarılmaktadır. Dolayısıyla yarı-zamanlı işlerin maliyeti devlet bütçesine ve vergi mükelleflerine yani topluma yüklenmektedir. Alman işverenlerin bu tür kısa süreli istihdama yönelmelerinin sebebi ise işten çıkarmaların çok maliyetli olmasıdır. Bu bakımdan toplu işten çıkarma konusunda Almanya’da işveren aleyhine, işçi lehine bazı kanuni zorlukların olmasını OECD raporu eleştirmektedir. Üstelik işverenin iş saatleri azaltılmış olan emekçilerin tam gün çalışıyorlarmış gibi sosyal güvenlik primlerini, yıllık tatil ve hastalık masraflarını ödemeye devam etmesi ek bir eleştiri konusu olmuştur. Rapor, Alman işverenin insani ve sosyal yardımlara aynı oranda devam etmesini istememektedir. Aynı zamanda işverenin işçiyi toplu olarak işten çıkarabilmesi için Alman devletinden hukuki düzenlemeler istenilmektedir. İş güvencesi yasalarının katı olması nedeniyle Alman işverenleri zorunlu olarak yarım gün istihdama yönelmesi emek verimliliğinin düşmesine neden olmaktadır. İşçiyi işten çıkarmanın kolay olması işverenlerin zaman kaybetmeden yeni istihdam yapabilmelerine olanak verecektir. Böylece rapor, istihdam artışı için Alman hükümetine hem çalışma saatlerinin artırılmasını hem de işten çıkarılmaların kolaylaştırılmasını önermektedir³⁷.

Bir başka örnek, işgücü piyasası diğer AB ülkelerine nazaran daha esnek olan İrlandadır. OECD 2009 raporunda³⁸ İrlanda hükümetine reel işçi ücretlerini düşürmesini önermektedir. Bunun için hükümete üç tavsiyede bulunmaktadır. İlk olarak, işçi-işveren arasındaki görüşmelerin ücret üzerinden olmamasına ve piyasada oluşan ücretlerin temel olarak alınması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. İkinci olarak, işçi-işveren görüşmelerinde asıl konuşulması gereken konu, işletmede rekabetin nasıl artırılacağı olmalıdır, denmektedir. Yani bir anlamda, ikili görüşmeler, işçilerin sosyal konularını değil, işverenin ekonomik kaygılarını kapsamalıdır. Son olarak ise, toplu görüşmelerden çok, bire bir özel görüşmelere daha fazla önem verilmesi tavsiyesinde bulunmaktadır.

OECD’nin 2008 Danimarka raporunda³⁹ ise her ne kadar Danimarka ekonomisi iyi gitmiş, işsizlik oranı düşük olsa da, Danimarka’daki haftalık iş saatlerinin az olduğundan yakınılmak-

³⁷ A.k., s.56-61.

³⁸ OECD, *Etudes économique: Irlande 2009*, s.91-121.

³⁹ OECD, *Etudes économique: Danemark 2008*, s.23-50.

tadır. Özellikle her şeyin iyi gitmesine rağmen raporun Danimarka işgücü piyasalarının daha esnek olmasını öneriyor olması, bu politikaların iddia edildiği üzere iktisadi verimlilikten çok ideolojik yaklaşımın ürünü olduğunu göstermektedir.

Son olarak OECD'nin 2013 Fransa raporunda⁴⁰ Yunanistan, İngiltere, İspanya, Portekiz, İtalya ve Fransa'nın işgücü piyasalarının düzensizleştirilmesi için yapmış oldukları reformlara yer verilmektedir. Dokuz kalemden oluşan bu reformların altı tanesini uygulayarak başı çeken ülkeler İspanya ve Portekiz olurken, İtalya, Fransa ve Yunanistan dört reform uygulaması ile ikinci sırayı almaktadır. İngiltere sonuncu sıradadır. Raporda adı geçen reformlar ve parantez içinde uygulayan ülkelerin isimleri sırasıyla şunlardır: 1. Süresiz işlerde çalışanların işten çıkarılmaları esnasında ödenen kıdem tazminatı tutarının düşürülmesi (Yunanistan, Portekiz); 2. Kişilerin işten çıkarılmaları esnasındaki bürokratik formalitelerin azaltılması (Fransa, İtalya, Portekiz); 3. Yeni işe alınanların deneme sürelerinin uzatılması (İspanya, İngiltere, Yunanistan); 4. Gerekçeli işten çıkarmaların kapsamının genişletilmesi (Fransa, İspanya, Portekiz); 5. İşten çıkarılma konularına bakan mahkemelerin karar alma süreçlerinin hızlandırılması (Fransa, İspanya, İtalya); 6. Gerekçesiz işten çıkarılan işçiye ödenen kıdem tazminatı tutarının düşürülmesi (İspanya, Portekiz); 7. Toplu işten çıkarmaların kolaylaştırılması (Fransa, İspanya, Yunanistan, Portekiz); 8. Süreli iş akitlerindeki düzenlemelerinin azaltılması (Yunanistan, İtalya, Portekiz); 9. Süreli iş akitlerindeki düzenlemelerinin arttırılması (İtalya, İspanya).

İşgücü piyasaların esnekleştirilmesine yönelik yukarıdaki raporda yer alan dokuz madde, hem OECD raporlarının işgücü piyasaları ile ilgili üye ülkelere yönelik önerilerine bir son söz olabilir, hem de bir alt bölümde inceleyeceğimiz Avrupa'da artan mesleki hastalıklar ve yoksullaşmanın muhtemel nedenlerini açıklayabilir.

Artan Meslek Hastalıkları ve Yoksulluk

Günümüz işgücü piyasalarındaki esnekliğin işçinin sağlığı üzerindeki etkilerini Fransa için anlatan bir raporda, Lasfargues üretimde teknolojik gelişmeler sayesinde işçilerin çalışma koşullarının paradoksal bir biçimde zorlaştığından bahsediyor. Aslında üretim sürecinde yeniliklerin iş risklerini azaltıcı, çalışma saatlerini düşürücü ve

⁴⁰ OECD, *Etudes économique: France 2013*, s.42.

işin zorluğunu zaman içinde azaltıcı etkileri olması beklenirken tersi gerçekleşiyor. Örneğin bilgisayar, internet gibi yeni teknolojiler çalışma sürelerini kısaltması gerekirken tersine uzatıyor. Bu emek verimliliği üzerinde büyük artış sağlarken, işçilerin daha fazla işlerine odaklanmasına ve daha fazla saat çalışıp daha çok yorulmasına neden oluyor⁴¹. Yazara göre emekçileri yoran diğer faktörler işin daha çok rekabete açık ve daha fazla stresli olmasından kaynaklanıyor. Üstelik iş saatlerindeki belirsizlik ve iş güvencesinden yoksunluk emekçilerin giderek daha fazla sağlığını bozuyor. Bu olumsuz sağlık koşulları işçilerde iki şekilde kendini gösteriyor: Fiziksel ve psikolojik bozukluklar. Fiziksel olanların bir kısmı uykusuzluk sorunları, erken yaşlanma, bel ve boyun ağrıları gibi şikayetlerken; diğer kısmı kanser gibi ölümcül hastalıkları kapsamaktadır. Fransa'da yapılan araştırmada 1984 yılında çalışanların %29'u hemen yapılması gereken stresli işlerden muzdarip iken, bu oran 1998'de %53'e çıkıyor. İş başında yöneticinin sürekli kontrol etmesinden rahatsız olanların sayısı yine aynı yıllar arasında %12'den %39'a çıkıyor. 1995-2001 yılları arasında, yani sadece 6 yıl içerisinde Fransa'nın genelinde tüm çalışan emekçiler arasında bel, kol, boyun ağrıları şikayeti tam 3 kat artarken, psikolojik sorunlar 2, tümör gibi kanser vakaları 2 kat artıyor⁴². Bu tür şikâyetlerin en fazla görüldüğü çalışanlar arasında kalifiyesiz işçiler birinci sırada geliyor. Serbest meslek erbabı ve eğitimciler ise en az tehlikeli meslekler kategorisine giriyorlar. İşçilerin daha sık hastalandıkları sektörlerin başında tekstil sektörü ve hizmet sektörü gelmektedir. Buralar iplik tozunun, boyanın yoğun olarak kullanıldığı, stresin ve hizmette hızlılığın yaygın olduğu sektörler olarak göze çarpmaktadır⁴³.

Türk Tabipleri Birliği yayınlarından çıkan European Trade Union Institute for Research Education'un hazırladığı bir rapor⁴⁴ Avrupa genelinde kanser hastalıklarının bazı bölgelerde hızla arttığını ortaya koyuyor. Bu bölgeler arasındaki Fransa'da Pas-de-Calais, İspanya'da Cadiz bölgesi gibi yerlerin özellikleri arasında işsizliğin ve fakirliğin çok olması, bölge sanayinde asit, boya, asbest

⁴¹ Gérard Lasfargues, *Départs en retraite et travaux pénible*", Centre d'Etudes de l'Emploi, Rapport de Recherche, 19, Avril 2005, s.9.

⁴² A.k., s.10-12.

⁴³ A.k., s.13.

⁴⁴ Marie-Anne Mengeot, *Meslekesel Kanserler*, European Trade Union Institute for Research Education, Health and Safety, Türk Tabipleri Birliği, s.7-10.

kullanımının yoğun olması gösteriliyor. Kanser hastalıklarına, beden emekçilerinin idari personelden on kat daha fazla maruz kaldığı tespit edilmiş durumda. Çevre ülkelerin merkez kapitalist ülkelere göre daha fazla emek yoğun sanayilerde yoğunlaşmış olması kanser hastalığında da bölgesel ve coğrafi eşitsizlikleri beraberinde getirmektedir.

Son olarak, 3 Aralık 2012 tarihli EUROSTAT'ın Basın Bülteninde 2011 yılı için AB'nde yaşayan 120 milyon insanın yoksulluk sınırında oldukları belirtilmektedir. Başka bir deyişle her dört AB vatandaşından bir tanesi yoksulluk sınırında yaşamaktadır. Bu oran, Bulgaristan da yarı yarıya iken Fransa ve Almanya'da her beş kişiden biri bu durumda bulunmaktadır. EUROSTAT'ın yoksulluk ölçütünde kullandığı üç kıstas şunlardır: İlki yoksulluk sınırında yaşayan kişilerdir. Bunlar genellikle sosyal transferler sonrası yoksulluk sınırı olan ortalama gelirin %60'ından daha az gelire sahip hane halklarında yaşayan kişilerdir. 27 ülkeli AB'nin toplam nüfusunun %17'si bu koşullarda yaşamaktadır. Almanya, Fransa ve İngiltere'de yoksulluk sınırında yaşayanların toplam nüfusa oranı sırasıyla %15,8, %14 ve %16,2'dir. Buna karşılık, bu oran eski doğu bloğu ülkelerinde çok daha yüksektir. İkinci ölçüt kişinin günlük yaşamında gerekli mal ve hizmetlere erişememesi ya da erişmede zorlanmasıdır. Bu gruptaki kişilerin AB'nde de toplam nüfusa oranını %9 çıkmaktadır. Bu grup, aşağıdaki dokuz mal ve hizmetin en az dördünden yararlanamayanları kapsamaktadır. Bunlar sırasıyla zamanında kirasını, faturasını ödeyemeyenler; oturdukları evi iyi ısıtamayanlar; habersiz harcamaları karşılayamaz olanlar; arabası, telefonu, renkli televizyonu, çamaşır makinesi olmayanlar; iki günde bir et, balık veya buna benzer proteinli ürünler tüketemeyenler ve yılda bir hafta tatile çıkamayanlardır. Yukarıdaki mal ve hizmetlerin en az dördünden yararlanamayanlar en fazla Bulgar vatandaşlarıdır. Fransa, Almanya gibi merkez AB ülkelerinde nüfusunun yirmide biri yukarıdaki mal ve hizmetlerin tüketiminden mahrum kalmaktadır. Son kriter olarak yıllık çalışma süreleri çok az olan ailelere mensup kişilere bakıldığından bu kişilerin toplam AB nüfusu içindeki payı %10 çıkmaktadır. AB ortalamasının üzerinde olan dört tane merkez AB ülkesi vardır. Bunlar ve oranları sırasıyla: %13,7 ile Belçika, %11,1 ile Almanya, %11,4 ile Danimarka ve %11,5 ile İngiltere'dir.

SONUÇ

OECD'nin işgücü piyasaları üzerine yapılan tavsiye ve uyarılarının çalışandan bağımsız, salt işverenin iktisadi verimlilik artışını düşünerek yapılmış olmasının izdüşümlerine liberal iktisatçıların ve sosyal bilimcilerin sözlerinde de rastlayabiliyoruz. 1789 Fransız devriminin üzerinden nerdeyse 225 yıl geçmesine rağmen eskinin liberalleri ile neoliberallerin ortaklaştıkları temel konular Rousseau'cu sosyal haklar bağlamında, görev tanımı üzerine kurulmuş olan sosyal devlet ve vatandaş anlayışının ve sonrasında 1848'de işçilerin iş güvencesi isteminin eleştirisi üzerinedir. Sonrasında bastırılan Şubat 1848 devriminin hemen ertesinde hazırlanan yeni Fransız Anayasası hazırlığı kapsamında, “sosyal haklar ve iş güvencesi” konusu üzerine Meclis tartışmalarında, piyasacı, özgümlükçü liberallere karşı Rousseaucu sosyalistler ile devrimciler beraber hareket etmişlerdir.

Rousseaucu toplumsal görevlerin bireysel faydacılığa indirgenmediği günümüzde, küresel aktörlerin küresel işgücü piyasalarındaki iş güvencesini eleştiren yaklaşımı eski bir söylemin yeniden önem kazanmasına neden olmaktadır. Bu söylem, ekonomide “çalışma hakkı”nı eleştirirken yerine doğal düzenin rekabete ve emek verimliliğine göre düzensizleşen işgücü piyasaları önerisi getirmektedir.

Peki, bu durumda günümüzde formel sektörler enformelleşiyor mu? Çalışma koşullarının ağırlaşması, iş güvencesinin gittikçe azalması, işsizliğin artması ve çalışma hakkının bir hak olmaktan çıkması bize yukarıdaki soruyu sordurtuyor. Bugünkü işgücü piyasalarındaki uygulamalarla 19. yüzyıl vahşi kapitalizmin uygulamaları arasında benzerlikler olduğunu düşünüyoruz. Bunlardan ilki uluslararası örgütlerin üye devletlere özel istihdam büroları kurulmasını önermesidir. İş gücü piyasalarında bu kurumsal yapılanmanın amacı istihdam arzı ve talebini belli merkezlerde toplamaktır. Böylece işverenler ve çalışanlar istihdam olanaklarıyla ilgili bilgilere daha kolay erişebileceklerdir. Bu tür bir kurumsal yapıyı 19. yüzyılda görmekteyiz. Liberal iktisatçı Molinari, eski köle pazarlarının köle ticaretini belli merkezlere toplamasını, 19. yüzyılın dağınık özgür işgücü piyasaları için örnek vermektedir. Yazar, bu pazarların kölelik sektörünün gelişmesinde olumlu rol oynadığını söyler. Yukarıda da bahsedildiği üzere, yazarın sektör dediği, köle pazarının talep ettiği tarzda köle yetiştirenlerdir. Günümüzde de buna benzer

bir süreç yaşanmaktadır. Kurulması istenen özel istihdam büroları işgücü piyasalarındaki arz ve talebi merkezileştirecektir. İkincisi, liberal Molinari'nin özgür işçi ile köle arasında günlük çalışma saati ve çalışma koşulları bakımından bir fark olmadığını söylemesi, Tocqueville ve Bastiat'nın çalışma hakkına ve iş güvencesine doğa yasalarına uymuyor diye karşı çıkması ile günümüz işgücü piyasalarının küresel sermaye tarafından düzensizleştirilmesi arasında hiçbir farkın olmadığını gösteriyor. Yalnız unutmamak gerekir ki bu uygulamalar 19. yüzyılda olduğu gibi bugün de Avrupa'da sefaleti ve yoksulluğu arttırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Bastiat, Frederic, *Œuvres Complètes*, Tome VI, “Des salaires”, 1863.
- Bastiat, Frederic, *Œuvres Complètes*, Tome IV, “Propriété et Loi”, 1863.
- Brizon, Pierre, *Emeğin ve Emekçilerin Tarihi*, Onur yay., 1977.
- Colson, Clément, *Organisme économique et désordre social*, Ernest Flammarion, 1918.
- EUROSTAT, Communiqué de presse, 171/2012, 3 décembre 2012.
- Garnier, Joseph, “Introduction”, *Le droit au Travail a l'Assemblée Nationale*, recueil complet, Paris chez Guillaumin et C. Librairies, 1848.
- Lasfargues Gérard, *Départs en retraite et travaux pénible*”, Centre d'Etudes de l'Emploi, Rapport de Recherche, 19, Avril 2005.
- Manier Bénédicte, *Le travail des enfants dans le monde*, La Découverte, 2011.
- Mengeot Marie-Anne, *Mesleksel Kanserler*, European Trade Union Institute for Research Education, Health and Safety, Türk Tabipleri Birliği.
- de Molinari, Gustave, *Questions économiques a l'ordre du jour*, Paris, Guillemin et Cie, 1906.
- OECD, *Etudes économique: Turquie 2010*.
- OECD, *Etudes économique: Danemark 2008*.
- OECD, *Etudes économique: Irlande 2009*.
- OECD, *Etudes économiques: Allemagne 2010*.
- OECD, *Etudes économique: France 2013*.
- de Tocqueville Alexis, “Discours sur le droit de travail”, *Le droit*

au Travail a l'Assemblée Nationale”, recueil complet, Paris chez
Guillaumin et C. Librairies, 1848.
de Tocqueville, Alexis, “Mémoires sur le paupérisme”, *Mémoires de
la Société académique* de Cherbourg, 1835.
Williamson, John, “Consensus de Washington : un bref historique et
quelques suggestions”, *Finances et Développement*, septembre
2003.
TUIK, İşgücü istatistikleri verileri: www.tuik.org.tr

KAPİTALİST İLİŞKİLERİN POLİTİK İFADESİ OLARAK DEVLETİN NEOLİBERAL BİÇİMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Melehat KUTUN GÜRGEN*

Bu yazıda sermaye ilişkilerinin toplumsal bir uğrağı ve 1970'ler krizi sonrası yeniden yapılanma sürecinin faili olarak devletin neoliberal biçimi ele alınmıştır. Keynesyen refah modelindeki "müdahaleciliğin" aksine kapitalist devletin neoliberal biçiminde vurgunun "devlet-piyasa karşıtlığı" üzerine yapılması genel kanının aksine iki farklı devlet biçiminin birbirlerine karşıt olduğu anlamına gelmemektedir. Sözkonusu olan, karşıtıktan çok kapitalist devlet biçimine ilişkin tarihsel bir farklılaşmadır. Zira kapitalist devletin sermayenin üretimdeki egemenliğini düzenlemesine karşın, "tarafsız" bir aygıt olarak görünümü onun genel özelliğini oluşturmaktadır. Bu özelliğin bir yansıması olarak devletin neoliberal biçimiyle özdeş katı/otoriter yapılanmasının "demokratikleşme" söylemi ile nasıl örtüştüğü ise çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Toplumun politik biçiminin anlaşılmasını amaç edinen bu çalışma, böylece, bir yandan kapitalist ilişkilerin yeni bir biçimi olarak neoliberal devleti kavramsallaştırırken, diğer yandan da dünya kapitalist sisteminin bir üyesi olarak Türkiye'de somutlaşan neoliberal pratikleri anlamlandırmış olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Neoliberalizm, Devlet Biçimi, Ekonomi-Siyaset Ayrımı, Güçlü Devlet, Demokrasi

I

Sermayenin yeniden üretiminin temellendiği toplumsal ilişkileri organize etme işleviyle neoliberal devlet, savaş sonrası dönemin yeniden inşa sürecinin sona ermesiyle bağlantılı 1970'ler krizine verilen politik bir yanıttır. Tıpkı Keynesyen ekonomi politikalarıyla özdeşleştirilen refah devleti modelinde olduğu gibi, sermaye birikimi sürdürülemez hale geldiğinde kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden yapılandırılması çabasının bir ifadesidir. Sermaye ilişkilerinin toplumsal bir uğrağı ve kriz sonrası yeniden yapılanma sürecinin faili olarak devletin refah ve neoliberal biçimleri bu anlamda bir karşıtlığı değil, kapitalist ilişkilerin yeniden yapılanması sürecinde toplumsal bir ilişki olarak devletin aldığı tarihsel biçimleri ifade ederler.

Buna karşın, kapitalist devletin neoliberal biçiminde vurgu refah modelindeki "müdahaleciliğin" aksine "devlet-piyasa karşıtlığı" üzerinedir. Ekonomi-siyaset, devlet-toplum gibi kategoriler arasın-

* Yrd. Doç. Dr., Mersin Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

daki yapay ikiliklerle tanımlanan bu karşıtlık (neoliberalizmde), teorik ve pratik düzeyde devletin yeniden yapılanmasının da dayanağını oluşturur. Bu anlamda sözkonusu kategoriler arasına katı bir çizgi çeken neoliberal söylem, devletin ekonomiye doğrudan “müdahalesinin” ekonomik düzeyde serbest piyasanın “kendiliğinden doğal düzenini”, toplumsal düzeyde ise sivil toplumun “demokratik” işleyişini aksatacağı savunusu ile yaygınlık kazanmaktadır. Bu anlamda sözkonusu alanlar arasındaki ikiliğin gerekliliği; devletin toplumsal sınıfların birbirleriyle ve devletle aralarındaki mücadelelerin bir alanı olmasından öte, varolduğu sanılan “tarafsızlığının” kapitalist sisteme içkin çatışma ve çelişkiler sonucunda tehlikeye düşecek olması ile ilgilidir. Çünkü bu çelişki ve çatışmalar sonucunda toplumsal sınıflar, örneğin ekonomi politikaları konusunda siyasal karar alma süreçleri ya da devletin faaliyetleri üzerinde baskı kurarak onu “zayıflık-yönetemezlik” sorunu ile başbaşa bırakabilecek, ekonomik ve siyasal “istikrar” ise bir türlü gerçekleşmeyecektir. Neoliberalizme göre bunu aşmanın biricik yolu, sözkonusu alanlar arasındaki ilişkilerin teknik bir düzeye oturtulması ve devletin de “hukukun üstünlüğü” ilkesini uygulama işlevi ile güçlü bir zeminde yapılanmış olmasıdır. Zira fiziksel şiddet tekelinin yanı sıra kapitalist toplumsal ilişkilerin yeniden üretimini sağlayan zor; işçi sınıfının üretim araçlarından dışlanmasına, gerekli emek zamandan daha fazla çalışmasına ve elde edilen artı değere kapitalistlerce el koyulmasına dayanmaktadır. Başka bir ifadeyle, hukuk dolayımıyla devlet sermayenin emeğe el koymasının arkasında dururken, işçi sınıfının ürettiği ürün üzerinde hak iddia etmesine yönelik örgütlü gücünün kullanımını da önlemiş olmaktadır.

Bu kısa girişten de anlaşılacağı gibi çalışma, kapitalist toplumsal ilişkilerin devlet merkezli olanından liberal olanına doğru yeniden yapılandığı bir aşamada kapitalist devletin girdiği neoliberal biçim üzerine bir değerlendirme yapma amacındadır. Neoliberal devlet biçiminin temel özelliklerine odaklanılarak yapılacak değerlendirmede ileri sürülen savlar ise üç grupta toplanmaya çalışıldı. 1945 sonrasının “müdahaleci” devletinde olduğu gibi, bunu izleyen, neoliberal devletin de sınıf mücadelesinin aldığı bir biçim olarak toplumsal sınıflarla içsel bir ilişki içinde olduğu, çalışmada, üzerinde durulan temel savı oluşturmaktadır. Neoliberal söylemce sürekli öne çıkarılan “sınırlı devlet” iddiasının aksine, ideal neoliberal devletin

geniş toplumsal muhalefete karşı piyasa düzenini dayatabilecek/zorlayabilecek kapasitede bir “güçlü devlet” talep ettiği ise çalışmanın bir diğer savıdır. Zira siyasal faaliyetin konusu olabilecek pek çok alanın teknikleştirilerek siyaset dışı bırakılması da göstermektedir ki devlet, bu yöndeki stratejileriyle sınıf mücadelesi karşısında başarısız kaldığı ölçüde zorla sermaye düzenini dayatmaya çalışmaktadır. Bu anlamda diğerleriyle de ilişkili olarak üzerinde durulması gereken bir diğer sav; genel “demokratikleşme” söyleminin aksine neoliberal dönüşüm sürecinin aynı zamanda bir otoriterleşme sürecini ifade ettiği.

Kapitalist devletin neoliberal devlet biçimi bağlamında çözümlenmesinin başlangıç noktasını ise çeşitli reform paketlerine ilişkin teknik bir analizden ziyade, bir bütün olarak kapitalist toplum oluşturmaktadır. Kapitalist toplum ise herhangi bir ulus devletin kapladığı bir mekan olarak değil, dünya kapitalist sisteminin uluslararası siyasal topluluğunu oluşturan sistemin bir üyesi olarak ele alınmaktadır.¹ Sermayenin küresel bir olgu olması, devletin de tekil halde değil bir ulus-devletler sisteminin üyesi olarak varolması bunun nedenidir. Çünkü bu aynı zamanda kapitalist ilişkilerin tek tek kapitalistlere olduğu gibi uluslararası rekabet aracılığıyla da tek tek ulus devletlere dayatılması demektir.² Bu nedenle üretim ilişkilerinin ayrılmaz bir uğrağı olarak devletin neoliberal biçimi, sadece kurumsal düzeyde kamu yönetiminin teknik bir analizi üzerinden değil, ekonomik, siyasal ve toplumsal düzeylerin birbirleriyle ilişkileri bağlamında açıklanmaya çalışıldı. Toplumun politik biçiminin anlaşılmasının hem kapitalist ilişkilerin yeni bir biçimi olarak neoliberal devletin kavramsallaştırılmasını, hem de dünya kapitalist sisteminin bir üyesi olarak Türkiye’de somutlaşan neoliberal pratikleri anlamlandırmayı kolaylaştıracak olması bunu gerekli kılmaktadır.

Bu nedenle çalışmanın bütünü ile de ilişkili olarak ilk kısmında devletin neoliberal biçimi üzerinde duruldu. Temel iddialarına karşın neoliberalizmin sermaye ilişkilerinin tarihsel bir biçimi olduğu ve ekonomi-siyaset arasında varsayılan katı ikiliğin ekonomik ve siyasal düzeyde ne anlama geldiğinin bu biçimde açıklık kazanacağı düşünüldü. Kapitalist toplumsal ilişkilerin örgütlenmiş gücü olarak

¹ Colin Barker, “Kapitalist Devlet Kuramı Üzerine Bir Not”, *Devlet Tartışmaları*, ed. S. Clarke, çev. İ. Yıldız, Ankara, Ütopya Sanat Kültür, 2004, s. 251.

² Son dönem Marksist devlet tartışmalarına ilişkin ayrıntılı bir değerlendirme için Bkz: Clarke, 2001.

bu ilişkilere bütünsel olan devletin neoliberal biçiminin toplumsal düzeye ilişkin sonuçları ise “sivil toplum” ve “demokratikleşme” savunusunun tersine, onun toplumsal sınıflar içerisinde özellikle emek gücü üzerinde artan otoriter uygulamaları bağlamında sonraki kısımda değerlendirildi.

II

Devletin toplumsal alandan “geri itilmesi”yle gerçekleşeceği düşünülen serbest ve adil bir piyasa düzeni için ekonomi-siyaset ilişkilerinin yeniden yapılanmasını zorunlu gören neoliberalizm; bireycilik, özgürlük, kendiliğinden doğal düzen ve piyasa ekonomisi ve hukukun üstünlüğü ve sınırlı devlet gibi klasik liberalizmin³ temel ilkelerinin güncellenmiş biçimi olarak ifade edilebilir. Bu anlamda belirli bir ekonomik örgütlenme tipinin “iyi” olarak idealleştirildiği liberalizmin neoliberalizm aşaması, idealleştirilmiş bir piyasa ekonomisi modeli ve tam rekabetçi kapitalizm biçimine bürünerek⁴ kendisini “devlet-piyasa karşıtlığı” biçiminde konumlandırmakta, bu yönüyle de devlet merkezli anlayış karşısında bir alternatif olma iddiası taşımaktadır. 1970’lerin derin ekonomi-politik ve toplumsal krizlerinin nedeninin ekonominin kendi doğasından ziyade refah devletinde somutlaşan politik biçimin sosyo-ekonomik alanda üstlendiği işlevlerin genişliğinde aranması bu devlet biçiminin “eşit”, “özgür” bireylerin serbest/“özgür” (iktisadi) girişimleri önünde engel oluşturduğu savına dayanmaktadır. Doğuştan “adil” olduğu varsayılan serbest piyasa düzeninin devletin yeniden paylaşımaya yönelik vergilendirme politikaları ile yani ekonomik alandaki işlevleri nedeniyle aksadığı ve bu yüzden de “demokrasinin” yeterince gelişemediği düşünülmektedir.⁵ Buna göre, ancak ekonomik “istikrar”, ticaretin serbestleştirilmesi ve ekonominin özelleştirilmesi gibi unsurlarıyla engellenmemiş/“özgür” bireylerin “rasyonel seçimlerine” dayalı bir piyasa düzeninin “demokratik” ve “adil” olacağı savunulabilir.

Uygulamadaki görünümünün ötesinde kuramsal olarak Hayek’in çalışmalarında somutlaşan neoliberalizme göre, devletin ekonomik alana müdahalesi hem akılcılığı ihlal ettiği, hem de ve-

³ Atilla Yayla, *Liberalizm*, Ankara, Liberte, 2002, s. 149.

⁴ Levent Köker, “Liberal Demokrasi ve Eleştirileri”, *11.Tez*, Sayı 6, 1987, s. 69.

⁵ Will Kymlicka, *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, çev. Ebru Kılıç, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 141.

rimliliğe ve özgürlüğe zarar verdiği için sakıncalı bulunmaktadır. Buna göre devlet müdahalesi köleliğe giden yol olduğundan özgürlük ve adalet ancak piyasa temelli bir toplumda söz konusudur. Demokratik toplum ise ancak insanların davranışları ve birbirleriyle ilişkilerinin mülkiyeti esas alan yasalarla biçimlendiği, özgür sözleşme ilkesinin geçerli olduğu bir düzende söz konusu olabilecektir.⁶ Ekonomik ve toplumsal süreçlerin uzağında durarak, sadece dış güvenlik ve hukukun üstünlüğünü uygulama işlevi için vergi toplayan devletin varlığı böylesi bir düzenin varolabilmesi ve sürdürülmesi için son derece önemlidir. Bu nedenle “hizmet sunan bir organizasyon” olarak devletin, faaliyet alanı ne olursa olsun yaptırım gücü baki kalmak kaydıyla belli niteliklere sahip yasalarla sınırlandırılması zorunludur.

Görüldüğü gibi “özgürlük” olarak büyük ölçüde “iktisadi özgürlük” temel alan ve bunu sınırlandırabilecek ya da aksatabilecek her türlü müdahale ve muhalefete karşı güçlü bir yapılanmayı temel alan neoliberal biçime göre devletin ekonomik alanla ilişkisi, “öngörülebilir” bir piyasa çevresi için standartların oluşturulması ve bunların uygulanması dolayısıyla çizilmektedir. Devletin ekonomik alanla ilişkisinin sivil toplumun “demokratik” işleyişi ve piyasanın “kendiliğinden doğal düzenini” sekteye uğratmayacak biçimde kurulması ise onun “sınırlı devlet” formülü ile “asli” (toplumsal düzen) işlevine dönmesi gerektiği noktasında yoğunlaşmaktadır. Çünkü liberallere göre böylesi bir düzende en büyük tehlike müdahaleciliği abartan, ekonomik planlamayı ve soyut bir “kamu yararı” geliştirme amacını taşıyan hükümetler olduğundan⁷ devlet tarafından işletilen ve düzenlenen sektörlerin tümünün piyasa düzeninin kurallarına tabi kılınması bir zorunluluk oluşturmaktadır.⁸

Bu nedenle kapitalist toplumsal bütünlüğün farklı düzeyleri olarak ekonomi-siyaset ilişkilerinde meydana gelen dönüşümün temel hedefinin (neoliberalizmde) ekonominin devlet eliyle yürütülmesi yerine, devletin ekonomi eliyle yürütülmesini sağlayacak mekanizmaların oluşturulmasına yönelik olduğu söylenebilir. Toplumsal sınıfların mücadele alanı olarak devletin krizlerin sorumlusu olarak

⁶ Friedrich Hayek, *Kölelik Yolu*, çev. Turhan Feyzioğlu, Yıldırım Arsan, Ankara, Liberte, 2004, s. 93.

⁷ Atilla Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş*, Ankara, Liberte, 2003, s. 171.

⁸ Daha fazla değerlendirme için Bkz: David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, 2005, s. 65.

görülmesi ise onun çatışmaların daha yoğun yaşandığı kriz ve kriz sonrası dönemlerde⁹ ekonomi ile olan ilişkilerinin, bu mekanizmaları sağlayacak biçimde, yeniden yapılanmasını gündeme getirir. Bu, neoliberalizmin “sınırlı devlet” formülasyonunda toplanan temel iddialarının aksine, serbest piyasa düzeni ve özel mülkiyet hukuku kurallarının uygulanabilmesi ya da “istikrarlı” bir piyasa ekonomisinin sürdürülebilmesi adına devletin katı bir şekilde örgütlenmiş olduğu bir toplumsal düzeni ifade eder. Çünkü devletin hem toplumun belli kesimleri ile içsel ilişkilerine devam edebilmesi, hem de bu ilişkilerden bağımsızmış gibi görünebilmesi ancak bu şekilde, “yönetmelik kapasitesini genişletmesiyle” mümkün olabilmektedir.

Dolayısıyla devletin neoliberal biçimi burada, ekonomi ile olan ilişkisinin (görünürde) teknik bir düzeye çekilmesi ve devlet aygıtları içerisinde gücün merkezileşmesi dolayısıyla ekonomi politikaları ile ilgili sorumluların görünmez kılınması biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Zira ekonomi ve siyaset alanları arasında süreklilikten ziyade katı bir ayrımı öngören neoliberalizm özünde toplumsal, dolayısıyla siyasetin konusu olan başta piyasa ilişkileri olmak üzere pek çok alanın teknikleştirilmesi, doğallaştırılması ve kendiliğindenleştirilmesi anlamına gelmektedir. Pratikte bir dizi reform süreci ve yasal düzenleme ile estetize edilen süreç gerçekte, sermayenin genel olarak artı-değer üretimi koşullarını oluştururken ekonomi-siyaset ilişkilerinin de bu bağlamda dönüşmesine destek vermektedir.¹⁰ Ekonomik alan bütünüyle teknik, rasyonel, hesaba ve kurala dayalı işleyen ve muhalif toplumsal gruplardan gelen baskı ve dirençlere kapalı bir biçimde yeniden düzenlenirken, bu alandan bağımsız ele alınan siyasal alan/devlet ise bu ilişkileri organize edecek biçimde yasa ve düzen işleviyle “sınırlandırılmaktadır”. Kapitalizmin yeniden örgütlenmesi¹¹ olarak neoliberal devletin bütün kurumlarıyla birlikte hem biçimsel olarak yeniden yapılanması, hem de bizzat sürecin faillerinden biri olması onun kendi varlığının devamı için de

⁹ Atilla Güney, “Kamu Yönetimi Yasa Tasarısı Üzerine Bir Değerlendirme: Devlet Biçimi ve Yeni Siyaset Tarzı”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2004, s. 4.

¹⁰ Bkz: Fuat Ercan, “Türkiye’yi Anlamak: Bir Çerçeve Denemesi”, haz. Güngen, A.R., Ercan; Tezcek, Ö., Biçer, Ö., Özgün, *Emek ve Siyaset*, Ankara, Dipnot, 2010, s. 185.

¹¹ Al Campbell, “ABD’de Neoliberalizmin Doğuşu: Kapitalizmin Yeniden Örgütlenmesi”, *Neoliberalizm*, haz. A. Saad-Filho, D. Johnston, çev. Ş.Başlı, T.Öncel, İstanbul, Yordam, 2007, s. 306.

bir zorunluluk oluşturduğundan “yasa ve düzen işlevi”nde somutlaşan güçlü devlet biçimi burada daha bir önem kazanmaktadır.

Türkiye örneğinde bu, neoliberal politikalara geçişin belgesi 24 Ocak “ekonomik istikrar kararları”nı izleyen askeri müdahale ve sonrasında ekonominin ancak siyasal etkilerin uzağında istikrarlı bir yapıya kavuşturulabileceği yaygın kanısıyla devletin otoriterleşmesi sürecine denk gelir. 1980 sonrasında devlet-toplum ilişkilerine hakim olan bu anlayışın ekonomi-politik düzeydeki uzantısının bir görünümü olarak (ekonomi politikalarının “istikrarlı” işleyişi adına) siyasal iktidarın gücünün merkezileşmesi tam da bununla ilgilidir. Yürütme organının yasama karşısındaki üstünlüğü ile gerek yürütmenin başı olarak Cumhurbaşkanı’nın, gerekse kabinenin başı olarak Başbakan’ın yetkilerinin artırılması bu anlamda özellikle serbest piyasa yanlısı devlet örgütlenmesi için son derece önemlidir. Çünkü “hukukun üstünlüğü” ilkesinin ya da devletin yasa ve düzen işlevinin toplumsal kriz ve kaos anlarında uygulanamayacak olması, müdahale Anayasasının “ekonomik ve siyasal istikrarı” kalıcı hale getirecek katı düzenlemelerini zorunlu kılmıştır. Yürütmenin; tıkanması halinde parlamentoyu feshedebilme, ülkeyi genel seçimlere götürebilme, olağanüstü hâle kararverildiği durumlarda ülkeyi kararnamelerle yönetebilme gibi geniş yetkilerle donatılması bunun sadece küçük bir örneğidir. Nitekim demokratik süreçlerin önünün kesilerek piyasanın “istikrarlı” işleyişinin garantiye alınması çabası bu yıllardan sonraki düzenlemelerin ortak bir özelliğidir. Bu anlamda yürütmenin yasama organı karşısında daha etkin ve etkili bir konum almasının somut bir görünümü olarak kanun hükmünde kararnamelere (KHK) ekonomi ile ilgili kararların daha “etkin”, “hızlı” ve “verimli” alınması, yani “rasyonel bürokratik düzen”in işleyebilmesi için son derece önemli işlevler yüklenmiştir. Ekonominin yönetiminde parlamentonun onayı olmaksızın hukukun gücünün kullanılmasını, yani demokratik kontrolün dışına çıkılmasını ifade eden KHK’lar ekonomi politikalarına yönelik kararların alınmasında yasama organının işleyişine yönelik bürokratik siyasal sürecin aşılması suretiyle herhangi bir siyasal muhalefetin önünün de kesilmesi işlevi görmektedir.

Bu işleyle örtüşecek biçimde Başbakanlık Kurumu karşısında kabinenin zayıflatılmasına neden olan özgül sorumluluklar yüklenmiş ek bakanlıkların oluşturulması ise gücün merkezileşmesi-

nin ve ekonomi politikalarına ilişkin karar alma süreçlerinden yasa organının çekilmesinin başka bir örneğini oluşturmaktadır.¹² Bu, bürokrasinin kolaylaştırılması, “kırtasiyeciliğin azaltılması” ve ekonomi politikalarına ilişkin kararların ivedilikle uygulanması gibi bilindik gerekçelerle bakanlıklar üzerinde önemli düzenlemelerin yapılması demektir. Örneğin Maliye Bakanlığı’ndan daha yetkili bir kurum olarak Başbakanlığa bağlı “Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı”nın kurulmasıyla siyasal iktidarın atadığı özel görevlerle yüklü bir müsteşar ilgili bakandan daha fazla yetkiye sahip olabilmektedir.¹³ Bakanlıklara göre daha az ulaşılabilir ve daha fazla politik güce sahip olan Başbakanlık kurumunun bu biçimde merkezileşmesinin gerisinde ise, ekonomik istikrarın siyasal istikrara ya da devletin yönetsel kapasitesinin güçlendirilmesine dayandığı anlayışı ile, 1980’lerden bu yana (özellikle ekonomi politikaları sözkonusu olduğunda) parlamento içi muhalefetin ve uzun siyasal süreçlerin önlenmesi amacı bulunmaktadır.

İlerleyen süreçte buna, devletin yönetsel kapasitesinin yeterince güçlü olmamasına ya da siyasal istikrarsızlığa dayandırılan 1994 ve 2001 ekonomik krizlerinin ardından sermaye, enerji, bankacılık ve para politikaları gibi ekonomi politikaları ile ilgili stratejik alanlarda siyasal karar alma süreçlerinin “özerk” kurullara aktarılması eklenmiştir. “Demokratik” sürecin bir uzantısı olan yasa organının ekonomi ile olan ilişkisinin tümüyle ortadan kaldırılmasına dayalı bu uygulamalarla ekonomik alanın teknikleştirilmektedir. Böylece siyasal alan ile olan ilişkisinin kopartılarak, serbest piyasa düzeninin aksamadan işleyebileceği düşünülmektedir. Nitekim siyaset dışı izlenimi verilerek siyasal iktidarın ekonomi politikaları konusunda muhalefetin hedefi olmaktan çıkarılmasına dayalı bu düzenlemeler, ekonomi ile siyaset arasında katı bir ayırım olduğu varsayımıyla örneğin para politikası alanında Merkez Bankası’na ve mahkemelere “operasyonel bağımsızlık” verilmesi anlamına gelmektedir.

Bugün yeni Anayasa çalışmaları ile daha da keskinleşen sözkonusu süreç, Cumhurbaşkanlığı karşısında Başbakanlık ve Bakanlar Kurulunun güçlendirilmesi, yürütme aygıtı içerisinde ise siyasal

¹² Ziya Öniş, “Redemocratization and Economic Liberalization in Turkey: The Limits of State Autonomy”, *Studies in Comparative International Development*, Summer, Vol.27, No. 2, 1992, s. 16.

¹³ a.g.e., s. 16.

iktidarın merkezileşmesi sürecini ifade etmekte olup, Bakanlar Kurulunun KHK çıkarma yetkisinin genişletilmesiyle de yürütme aygıtının bu sefer hem yasama, hem de yargı karşısında daha da güçlendirilmesiyle devam etmektedir. Neoliberal politikalara ilişkin kararların yasama organından bağımsız olarak KHK'larla alınmasının ve bu kararnamelerin Danıştay ve Anayasa Mahkemesi'ince "kamu yararı"na aykırılık gerekçesiyle iptalinin yürütme ve yargı arasında neden olduğu gerilim ise yasama'dan sonra yargı sorununun da aşılmasına yönelik düzenlemelerle aşılmaktadır. Örneğin özelleştirmeler ve uluslararası sermayenin ülke sınırları içinde serbestliği önündeki yargı engeli, yerel sermaye örgütleri ve uluslararası kuruluşların baskılarıyla özelleştirme ve uluslararası tahkime anayasal dayanak kazandırılması suretiyle aşılmıştır. Bugün Anayasa değişikliği paketinde yer alan, yargının yürütmeye tabi kılınması yönündeki birçok düzenleme ile de idari eylem ve işlemler üzerindeki yargısal denetim "yerindelik"ten ziyade "hukuka uygunluk" ile sınırlandırılarak, "kamu yararı" gerekçesiyle yargının iptal ya da yürütmeyi durdurma kararı vermesinin önüne geçilmeye çalışılmaktadır.¹⁴ Devletin ekonomiden bağımsızlığının ve "hukukun üstünlüğü"ne bağlılığının da ifadesi olarak görülen bu durum (pratikte), Clarke'ın¹⁵ da vurguladığı gibi, yürütmenin yasama organına biçimsel bağlılığı ile kamu, finans ve muhasebe sisteminin "rasyonelleşmesi", bütçe dengesi ilkesinin anayasallaşması, yani ekonominin teknikleştirilerek siyasal muhalefetin konusu olmaktan çıkarılması amacını taşımaktadır.

Yerel düzeydeki kurumsal değişikliklerin yanı sıra kapitalizmin yeniden yapılanmasının uluslararası ölçekte işleyen bir süreç ve ulus devletlerin imzaladığı taahhütlerin yerine getirilmesinin bir güvencesi olması nedeniyle uluslararası iktidar ilişkileri de bu sürecin önemli bileşenlerindedir.¹⁶ Kapitalizmin ideolojisi olarak serbest piyasanın ve bunu düzenleyecek yasal kurumsal örgütlenmenin güvenceye kavuşturulmasının uluslararası kuruluşları da içine alan bir süreç olması ise bu kuruluşlara üye ya da aday ülkelerin uymakla

¹⁴ Ayrıca Bkz: Şebnem Oğuz, "Henüz vakit varken: neoliberal otoriterliğin anayasasına boykot yetmez hayır!" www.sendika.org, 25 Ağustos 2010.

¹⁵ Simon Clarke, "The Global Accumulation of Capital And The Periodisation of The Capitalist State Form", *Open Marksizm Volume I*, ed. Bonefeld, Gunn, Psychopedis, London, Pluto Press, 1992, s. 142.

¹⁶ Peter Burnham, "New Labour and the Politics of Depoliticisation", *British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 3, No. 2, June, 2001, s.137.

yükümlü oldukları zorunlu kriterlerde kendini gösterir. Bu kriterlere, neoliberal devletin yeniden düzenlenmesinin kurumsal bir uzanışı olarak ekonomi politikalarının siyaset dışılaştırılması ya da devletin kendi kurumsal örgütlenmesi ve toplumla ilişkisinin yeniden yapılanması¹⁷ bakımından büyük önem atfedilir. Bunların Uluslararası Para Fonu (IMF) stand-by anlaşmaları ve Avrupa Birliği (AB) uyum raporlarının ekonomik ve siyasal kriterler başlığında öncelikli düzenlemeler kategorisinde yer alıyor olmaları bu bakımdan önemlidir. Nitekim serbest piyasa ilişkilerini sürdürme çabasındaki ulus devletlerin üye olduğu bu uluslararası kuruluşların düzenlemelerinde uluslararası sermaye piyasasının etkin olarak düzenlenmesi, standartların oluşturulması, anlaşmazlıkların hukuksal sistem aracılığıyla çözüme kavuşturulması ve ekonomi alanının siyasal süreçlerden bağımsızlaşması ve teknikleştirilmesi sıklıkla tekrarlanmaktadır. Üye ya da aday ülkelerin neoliberal standartları karşılamak adına kendilerini sözkonusu politikaların bağlayıcılığında bulmaları ise bunların uygulanabilmesi için devletin “yönetmelik kapasitesinin genişletilmesi”, yani güçlü devlet formuna bürünmesi biçiminde somutluk kazanmaktadır.¹⁸ Neoliberal devletin uluslararası piyasada diğer devletlere karşı rekabetini sürdürebilmesi, uluslararası sistemle uyumlu yeni kurumsal düzenlemeler ve yeni örgütlenmeler oluşturmasına bağlı olduğundan¹⁹ hem kendi varlığı, hem de sermaye birikiminin yeniden üretimi bu düzenlemelere tabi olması ile sonuçlanmaktadır. Örneğin tıpkı 1980 müdahalesinin ekonomik ve siyasal nedenlerinde olduğu gibi 1994 krizinin ardından da IMF ile yapılan çeşitli anlaşmalarla Türkiye’de ekonomik ve siyasal reformların yapılması ve ticaret politikalarının AB’ninki ile uyumlaştırılması gereği belirtilmiştir. “Siyasal istikrarsızlığa” ya da “devletin yönetmelik kapasitesi”nin yeterince gelişmemiş olmasına dayandırılan krizin aşılması ise öngörülebilir bir piyasa çevresi ve ekonomik standartların oluşturulabilmesini, yani Gümrük Birliği’ne (GB)* girişi gerektirmiştir. Bunun yanı sıra krizlerin ekonominin

¹⁷ Steven Kettell, “Does Depoliticisation Work? Evidence From Britain’s Membership of the European Exchange Rate Mechanism, 1990–92”, *British Journal of Politics & International Relations*, 10: 4, 2008, s. 632.

¹⁸ Harvey, a.g.e., s.72.

*GB, sonraki süreçte hizmetler ve kamu ihalelerini de içerecek şekilde kapsamının genişletilmesi, malların serbest dolaşımına ilişkin engellerin kaldırılması ve diğer alanlarda işbirliğinin güçlendirilmesi gibi ilave çabaları içerdi.

¹⁹ Harvey, a.g.e., s. 65.

kendi doğasından ziyade siyasal istikrarsızlığa dayandırılması, yeniden yapılanma sürecinin aksamaması adına IMF ve AB'nin rolünün ikili anlaşmalarla daha da genişletilmesine neden olmuştur. Bu anlamda 2001 krizinden çıkış programı olarak takdim edilen güven bunalımını ve istikrarsızlığı ortadan kaldırmayı, kamu yönetimi ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik sağlam bir alt yapı oluşturmayı ve sermaye hareketlerinin serbestliğini sağlamayı amaçlayan “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”²⁰ ile bir dizi yasal, kurumsal düzenleme anayasal güvenceye kavuşturulmuştur.

Krizin aşılmasının söz konusu düzenlemelerin gerçekleştirilmesine dayandırılmasıyla birlikte, ekonomik krizlerin sorumlusu olarak siyasal istikrarsızlığın görülmesinin bir diğer sonucu siyasal iktidarın yeterince güçlü olamadığı çeşitli koalisyon hükümetlerinin yerine²¹ ekonominin liberalizasyonunda daha etkili olacağı düşünülen “tek parti yönetimi”ne geçiş olmuştur. Siyasal egemenlik biçimlerinin yeniden yapılandığı kriz dönemlerinde doğrudan siyasal müdahalelerin daha da önem kazanması zayıf koalisyon hükümetleri yerine “yönetel kapasitesi güçlü” tek parti yönetimlerinin iktidarı ile sonuçlanabilmektedir. Nitekim uluslararası ve ulusal sermaye grupları arasındaki “parçalı parti sistemi”nin öngörülen düzenlemeler ve önlemlerin gerçekleştirilmesinde etkin olamayacağı yaygın kanısı, 2001 krizini takip eden süreçte Türkiye siyasetinin merkez sağını işgal eden Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) sözkonusu grupların desteği ile siyasal iktidarı ele geçirmesini kolaylaştırmıştır. Uzun dönemli ekonomik istikrar vaadi ile AKP'nin, AB uyum kriterlerinin yanı sıra ekonomik-siyasal-toplumsal düzeylere ilişkin reformların sürdürülmesi konusunda verdiği güvence hem uluslararası, hem de yerel sermaye çevrelerinde güven oluşturmasında etkili olmuştur.²² Böylece, uluslararası kuruluşlar kendilerine bağlı güçlü siyasal iktidarlar sayesinde yerel ekonomilerin yönetiminde daha etkin olabilmiş bu sayede de piyasa ekonomisine ilişkin standartların oluşturulabilmesi hızlanabilmiştir.

²⁰ Bağımsız Sosyal Bilimciler, “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler”, *Mülkiye*, Cilt xxv, 2001, s.13.

²¹ Sabri Sayarı, “Towards a New Turkish Party System?”, *Turkish Studies*, 8: 2, 2007, s. 197.

²² Ziya Öniş, “Beyond the 2001 Financial Crisis: The Political Economy of the New Phase of Neo-Liberal Restructuring in Turkey”, *Review of International Political Economy*, Vol.16, Issue: 3, 2009, p. 12, ayrıca Bkz: 4 Mayıs 2003 Tarihli IMF Niyet Mektubu.

Nitekim Türkiye’de ekonomik-siyasal-toplumsal dönüşümü “sivil toplum”/“iktisadi özgürlük” adına olumlu kaydeden liberal yaklaşım içinden toplumbilimcilerin²³ de belirttiği gibi, krizler sonrasında “tek parti yönetimi” ve farklı sermaye gruplarından siyasal iktidara yönelik baskılarla IMF stand-by anlaşmaları ve AB uyum kriterlerinin yerine getirilmesi mümkün olabilmiş, kimi çıkar gruplarının reformlara olan direncinin kırılması sağlanabilmiş, devletin güçlü yönetsel kapasitesi ile de ikili anlaşmalarda sürekli vurgulanan ekonominin yönetiminin siyasetten bağımsızlığı gerçekleşmeye başlamıştır.

Görüldüğü gibi çok taraflı ekonomik örgütlenmelere hakim olan “yönetsel kapasitesi güçlü” devletler arasında görüşülen serbest piyasa düzenine ilişkin kurallar neoliberalizmin iddia ettiği gibi kendiliğinden oluşan kurallar olmayıp²⁴, bizzat güçlü devletlerce kabul edilen ve uygulanan düzenlemelerle somutluk kazanmaktadır. Devlet zoru-sermaye ve uluslararası örgütler arasındaki bu ittifak, sermayenin ülke içindeki üretim sürecinde emek üzerindeki denetimini arttırmasına neden olurken hem devlet iktidarı üzerinde önemli bir güce sahip olan büyük sermaye, hem de küçük ölçekli sermaye grupları uluslararası alt-sözleşme ilişkileri ile sermaye birikimlerini hızlandırabilmişlerdir.²⁵ Bu da göstermektedir ki liberal anlayışın “özgürlük” savunusunun temellendiği “kendiliğinden doğal düzen”in aksine piyasalar rastlantısal/olumsal değil, bizzat güçlü devletlerin düzenlemeleriyle/planlamalarıyla işleyebilmektedir. Başka bir ifadeyle hem piyasalar, hem de içinde işledikleri ortamlar devlet düzenlemeleriyle hayat bulup onlar olmaksızın varolamazlar.²⁶ Çünkü uluslararası düzeyde piyasa liberalizminin geliştirilmesi, neoliberal politikaların ve istikrar paketlerinin yasal-kurumsal çerçevesinin oluşturulması ve muhalefetin önlenmesi²⁷ anlamında devlete duyulan ihtiyaç bütün gücüyle devam etmektedir. Rekabet,

²³ Bu toplumbilimcilere örnek olarak Buğra, 2003; İnel, 2003; Keyman, 2005; Öniş, 2009 gösterilebilir.

²⁴ R. Munck, “Neoliberalizm ve Siyaset”, *Neoliberalizm*, haz. A. Saad-Filho, D. Johnston, çev. Ş.Başlı, T.Öncel, Yordam, İstanbul 106-122, s. 110.

²⁵ Ercan, a.g.e, s.188.

²⁶ Campell, a.g.e., s. 309.

²⁷ I. Glinavos, “Neoliberal Law: Unintended Consequences of Market-Friendly Law Reforms”, *Third World Quarterly*, Vol. 29, No.6, 2008, P. 1087-1099, s. 1087-1088.

ekonomik etkililik ve seçimle ilişkili piyasaların ekonomik faaliyetlerin örgütlenmesinin en rasyonel biçimleri olduğu ve bunun da “ulusal çıkar” lehine olacağı iddiasıyla da devletin zor kullanımının yasal-kurumsal çerçevesi çizilmiş olmaktadır. Bu anlamda neoliberal devlet biçimi daha fazla piyasa, deregülasyon ve özelleştirme merkezli politikaları ve devletin bunları etkin kılacak düzenlemelerini ifade etmektedir. Devletin yönetsel kapasitesinin genişlemiş olması ise ikili anlaşmalara uygun standartların oluşturulması, hukukun üstünlüğü, devletin toplumsal güçler tarafından kolonize edilmemesi ve ayrılmış bir alan olarak kendisi ile toplum arasındaki sınırları emek örgütleri aleyhine katı bir biçimde oluşturması demektir. Bonefeld’in de belirttiği gibi;²⁸

Liberalizm devletten zayıf olmasını talep etmez. Fakat, sadece ekonomik gelişme için devlet koruması altında serbestlik ister. Güçlü devlet, ekonominin ve siyasal partilerin üzerinde ve onlara aşkındır. Zayıf devlet, toplumu aşamaz ve onun üzerinde duramaz. Onun yerine toplumun içine yayılır ve antagonistik toplumsal ilişkilerin kurbanı olur. Devletin ‘toplumsallaşması’ onun bağımsızlığının altını kazar ve böylece onun burjuva karakteri tehlikeye girer.

Dolayısıyla geç 1970’lerin krizine çözüm olarak sunulan kapitalist ilişkilerin yeni biçimi olarak neoliberal devlet (temelde), aralarında katı bir ayırım olduğu varsayımıyla ekonomi-siyaset ilişkisinin yeniden yapılanmasını ifade eder. Kuramsal olarak Weberian anlayışla örtüşen ve tarihsel şekillenışı kapitalist gelişmenin bir parçası olan bu ayırım, kapitalist ilişkilerin tanımlanmasında sadece ekonomik unsurların üzerinde durarak onun toplumsal içeriğinin boşaltılması ideolojik işlevini de görmüş olur. Nitekim Türkiye’de de yaygın kabul gören bu ayırma göre siyasal alan toplumsal ilişkilerin ekonomik düzeyiyle doğrudan ilgili olmayıp öznel değerlere göre “yapılmış bir şey” iken ekonomik alan teknik, hesaplı, rasyonel yani nesnel gerçeklikle ilişkili bir durumu ifade etmektedir.²⁹ Bu nedenle kapitalist toplumsal ilişkilerin temel dinamiği olarak görülen

²⁸ Werner Bonefeld, “Democracy and Dictatorship: Means And Ends of the State”, *Critique*, 34: 3, 2006, p. 242.

²⁹ Max Weber, *Economy and Society*, ed. Guenther Roth and Claus Wittich, Translated From the German by Ephraim Fischhoff. Et Al, London- Berkeley, University of California Press, Cilt: 1-2, 1978, s. 311-2.

özel mülkiyet, piyasa, para, emeğin bölünmesi, ücretler ve kâr gibi ekonomik kategorilerin siyasal alanın dışındaymış gibi algılanması, onların yeniden üretimi bakımından son derece önemlidir. Ekonomik düzeyle ilgili toplumsal ilişkilerin siyaset dışı bırakıldığı ya da ekonominin toplumsal belirlenimlerinden soyutlanarak analiz edildiği bu yaklaşımda örneğin, mal ve hizmetler üzerindeki dağıtımın kontrolünün ekonomik düzenle ilgili olduğu, bu yönüyle de ortaklaşa sınıfsal çıkarları temsil ettiği varsayılarak serbest piyasa düzeninin adil olduğu savunulmaktadır. Her bireyin ekonomik faaliyetinde serbest olduğu, bu nedenle de her türlü faaliyetinin karşılığını adaletili bir şekilde aldığı varsayıldığı sözkonusu düzende devletin işlevlerinin sınırları ise meşru şiddet kullanım tekeline de içerecek biçimde hukukun üstünlüğünün sağlanması dolayımı ile çizilmektedir. Siyasal alana ilişkin bir kategori olarak hukuk ve ekonomik düzen kavramlarının birbirleriyle örtüşmeyip toplumsal ilişkilerle ilgili farklı işlevleri ifade ettikleri düşüncesi devletin, ancak soyut eşitliğin konusu olan taraflardan birinin sözleşme ilişkisine uymaması durumunda devreye girmesini sözkonusu etmektedir.

Ancak, bu ilişkilerin aldatıcı görünümüne karşılık burada temel sorun; üretim ve mülkiyeti denetleyen siyasal iktidar düzeni ya da toplumsal işgücü ve kaynakların dağılımı gibi özünde siyasal da olan konuların nasıl olupta siyaset sahnesinden koparılarak farklı bir alanın içine konulduğudur.³⁰ Örneğin artı değer mekanizması, artı değere el koyan ile üretici arasındaki belirli bir toplumsal ilişki biçimini ifade etmekle birlikte bu, belirli bir üretim örgütlenmesinin, bölüşümünün ve değişiminin olduğu bir ortamda belirli bir iktidar biçimince desteklenen ve belirli sınıf ilişkileri dolayımında gerçekleşen bir durumu ifade eder.³¹ Ancak kapitalist üretim biçiminde siyasal güç ilişkilerinin üretim sürecinden soyutlanması ve bu ilişkilerin bireysel sermayelerden kopuk bir siyasal kerteye zorunlu olarak oturtulması, ekonomik ve siyasal alanın kapitalist egemenliğin tikelleşmiş biçimleri olarak gösterilmesine neden olmaktadır. Devletin kapitalist toplumsal ilişkilerin sadece siyasal yüzeydeki görünümüyle açıklanması ise bu ilişkilerin “özgür” ve “eşit” meta sahipleri (emek-sermaye) arasındaki ilişkiler olarak görünmesine

³⁰ Ellen Meiksins Wood, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı*, çev. Şahin Artan, İstanbul, İletişim, 2003, s. 34.

³¹ Bkz: A.k., s. 39.

neden olmaktadır.³² Oysa varlığı sermaye ve emek mücadelesinin bir ifadesi olan kapitalist devlet bu ilişkilere dışsal olmayıp, kapitalist ilişkilerin yeniden üretimi sürecinde tarihsel olarak sınıf mücadelesinin bizzat içinde yer almaktadır. Sınıfsallığı ve sömüren sınıftan ayrı bir kurumsal varlığa sahip olması gerek refah, gerekse neoliberal tüm kapitalist devlet biçimlerinin ortak özelliği olup, kapitalist devleti tarihte diğer devlet biçimlerinden ayıran onun görünüşte toplumsal sınıfların üzerindeymiş gibi konumlandırılmış olmasıdır.³³

Dolayısıyla ekonomik rasyonelliğin kavramsal ifadesi olarak özel mülkiyet, piyasa, emeğin bölünmesi gibi kurumların özgül toplumsal ilişkilerle ilgili olmalarına rağmen, insanın toplumsal varlığının yeniden üretiminden bağımsız olarak ele alınmaları hem devlete ilişkin bütünlüklü bir kavrayışı, hem de onun kapitalist toplumsal ilişkilerin politik biçimi olarak ortaya konulmasını zorlaştırması anlamında ideolojik bir işlevi de yerine getirmiş olmaktadır. Örneğin devletin zorlayıcı aygıtlarından biri olarak hukuk, piyasa ekonomisinin düzenlenmesi ve gelişiminde standartların oluşturulması, bunların yeniden üretimi ve sözleşme ilişkisinin gerçekleşmesi adına (hukukun üstünlüğünün devreye sokulması dolayısıyla) öngörülebilir piyasa ilişkilerinin garantisini ifade etmesine rağmen, ekonomik düzeyle ilişkisiz kabul edilmektedir.³⁴ Başka bir ifadeyle toplumsal sınıflar arasındaki sonu gelmez çatışmaları düzenleme ve çelişkileri uzlaştırma/yönetme işlevi ile katı bir şekilde örgütlenmiş olan devlet, bu işlevi nedeniyle özel mülkiyet haklarının korunmasını ifade etmesine rağmen, liberal yaklaşımda bütün bu ilişkilere “tarafsız” olarak ele alınmaktadır. Bu niteliği nedeniyle de siyasal düzeni yürüten bir kurum olarak devletten, emek ve sermaye sahibi bireyleri ekonomik etkinliklerinde tümenden “özgür” bırakması ve yalnızca “özgür” sözleşmelerden doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesine ilişkin anlaşmazlıkları çözmesi beklenmektedir.³⁵

³² Simon Clarke, “State, Class Struggle, and Reproduction of Capital”, ed. S. Clarke, *State Debates*, Palgrave, 2001, p. 187, ayrıca Bkz: John Holloway ve Sol Picciotto, “Sermaye, Kriz ve Devlet”, ed. S. Clarke, *Devlet Tartışmaları*, çev. İ.Yıldız, Ankara, Ütopya Sanat Kültür, 2004, s. 140.

³³ Simon Clarke, “Overaccumulation, Class Struggle and the Regulation Approach”, *Post-Fordism and Social Form: A Marxist Debate on the Post-Fordist State*, ed. Bonefeld, W., Holloway, J., London, Macmillian Press, 1991, p. 185-7.

³⁴ Bkz: Weber, 1978, a.g.e, s. 314.

³⁵ Bkz: Max Weber, *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, çev. Özer Ozankaya, Imge, Ankara, 1995, s. 116-117.

Clarke'in de belirttiği gibi, bu işlevi nedeniyle kendi varlığını da garantilemiş olan devletin “hem maddi bir güç olarak varlığı, hem de toplumsal müdahale biçimleri kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimini güvenceye kavuşturma gerekliliği ile ilişkilidir”.³⁶ Başka bir ifadeyle toplumsal sınıflara “tarafsız” olduğu savunuyla gerçekte özel mülkiyet hukukunun gereklerini uygulayan devletin temel işlevi, burjuva/liberal hukukunda “en temel hak” olarak görülen mülkiyet hakkının korunması rolüne içkin olup, kendi varlığı da bu mülkiyetin korunması dolayısıyla gerçekleşmektedir.

Emeğin sermayeye tabi olduğu bir toplumsal düzende sözleşme ilişkisinin devletin “hukukun üstünlüğü”nü uygulama işlevine duyduğu zorunlu ihtiyaç ise (izleyen kısımda da ifade edileceği gibi) onun toplumsal sınıflar ve demokrasi-piyasa gerilimi karşısında aldığı konumun anlaşılmasıyla daha açık hale gelebilecektir.

III

Kapitalizmde meta değişimi emeğin ürünüyle sınırlı kalmayıp aynı zamanda çalışma gücünü de ifade ettiğinden tıpkı emek ürünü gibi emek gücü de bir meta olarak alınır ve satılır. Burada bireyin topluma katılımını belirleyen şey onun mülk sahibi olup olmaması ile ilgili³⁷ olduğundan emek gücü sahibi işçi ile sermaye sahibi kapitalist arasındaki ilişkinin serbest piyasa düzeninde iş sözleşmesine tabi olması görünürde/siyasal bir eşitlik sunar. Emek piyasasının bu görünürde serbestliği içinde sözleşme tarafları siyasal düzeyde “eşit” ve “serbest” vatandaşlar olarak tanımlanmalarına karşın, aralarındaki değişim ilişkisinin çelişkili içeriği çatışmanın yalnızca ekonomik düzeyle ilişkilendirilmesine neden olur. Ancak ücret sözleşmesinin imzalanmasıyla sözleşmenin tarafları yasa önünde “eşit” tanımlanmış olsalarda mülkiyet haklarının sınırları ve değişim ilişkisinin niteliği nedeniyle çelişki devam eder.³⁸ Burada meşru güç kullanım hakkı ile sözleşme kurallarının ve ilişkilerinin ayarvericisi olarak devlete düşen, önce “istikrarı” kurmak sonra da korumak olduğundan bu çelişkilerin üstesinden gelmektir. Kapitalist toplumsal ilişkiler bakımından bunun anlamı bir üretim faktörü olarak emek gücü sahibi somut bireyin ekonomik ve siyasal (işçi ve vatandaş)

³⁶ Clarke, a.g.e., 2001, s.194.

³⁷ Simon Clarke, “Neoliberal Toplum Kuramı”, *Neoliberalizm*, haz. A. Saad-Filho, D. Johnston, çev. Ş.Başlı, T.Öncel, İstanbul, Yordam, 2007, s. 95.

³⁸ Bonefeld, 2006, a.g.e., s. 248.

bölünmüşlüğü ya da ekonomik sorunlarının siyasal düzeyle olan ilişkisinin kesilerek mücadelesinin siyasallaşmasının engellenmesidir.

Çünkü piyasada bir meta olarak emek gücünün yeniden üretiminin garantiye alınması devletin mülkiyet sahipleri (emek gücü ve sermaye sahibi bireyler) arasındaki sözleşme hakları denilen soyut eşitlik ilişkilerini devam ettirmesi bakımından son derece önemlidir.³⁹ Nitekim kapitalist ilişkilerin bir biçimi olarak emek gücü ile sermaye sahibi arasında hukuksal ya da siyasal bağlılıktan ziyade “serbest” değişim özgürlüğünün bulunması Wood’un ifadesiyle “baskı anı ile el koyuş anının farklılığı” devletin gücünün bu ilişkilerin sürdürülmesindeki olmazsa olmazlığını ortaya koyar.⁴⁰ Başka bir ifadeyle sözleşme ilişkilerine tabi bir özel mülkiyet ve bir meta olarak emek gücünün değişim süreci içinde yer alması toplumsal düzeni kuran ve istikrarı koruyan kurumlar bütünü olarak devletin katı bir şekilde örgütlenmiş olmasının nedenidir.

Dolayısıyla neoliberallerce sıkça tekrarlanan ideal devletin toplumsal çatışmaların/çelişkilerin üzerinde ve onlara tarafsız olması gerektiği savunusunun gerisinde demokratikleşme iddiasının aksine yönetsel kapasitesinin genişletilmesi, yani çıkar farklılaşmaları ve çatışmalarının başladığı yerde devreye girecek olan hukukun üstünlüğünü uygulama işlevi bulunmaktadır. Klasik politik ekonomide olduğu gibi devletin neoliberal biçiminde de temel sorunun toplumun sınıflardan oluştuğu ve bu sınıflar arasındaki değişim ve mülkiyet ilişkilerinin yönetilmesi için hukukun rolüne yapılan vurgu⁴¹, sermaye lehine devletin zor gücünün devreye girecek olması ile ilgilidir. Nitekim neoliberallere göre devletin varlık nedeni oyunun kuralına göre oynanmasının hakemliğini yapmak olduğundan, bu işlevi gereği zor kullanıyor oluşu girişim özgürlüğünün bulunduğu bir toplumda ters bir durum oluşturmamaktadır.⁴² Başka bir ifadeyle emek ve sermaye arasındaki ilişkilerin sistemleştirilmesi ve düzenlenmesinin

³⁹ Bonefeld, “Devlet ve Sermaye: Politığın Eleştirisi Üzerine”, çev. Cumhuriyet Atay, *Küreselleşme Çağında Para ve Sınıf Mücadelesi*, ed. Bonefeld ve Holloway, İstanbul Otonom Yayıncılık, 2007, s. 270.

⁴⁰ Wood, a.g.e, s. 44.

⁴¹ Simon Clarke, Marx, *Marginalism and Modern Sociology: From Adam Smith to Max Weber*, London, Macmillan Press, 1982, s. 19-20.

⁴² Hayek’in kendi ifadesinde de belirttiği gibi; “Kurallara göre oynanan bir oyun hiçbir zaman muamelede adalet tanımaz”. Bkz: Friedrich Hayek, *Hukuk Yasama ve Özgürlük*, Cilt 3, çev. Mehmet Öz, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, s.212.

serbest emek piyasasına tabi olan kapitalist üretimin bu aşamasında, özel mülkiyet hukukuna bağlılığı ile devletin sermaye gruplarının yanında yer alması emek üzerindeki sıkı kontrollerinin varlığı onun hukuka dayalı baskıcı müdahalelerinin bir sonucu olmasına rağmen, demokrasi adına sorun teşkil etmemektedir. Dolayısıyla “özel mülkiyet hukukunun politik biçimi”⁴³ olarak devletin toplumsal sınıflara tarafsız olduğu savunusu, kapitalist üretim ilişkilerinin yasal ve politik biçimlerinden ayrı olmayıp, bundan ziyade bu biçimlerin kendilerinin bizzat belirli bir üretim sisteminin temel niteliklerini ifade ediyor olmaları nedeniyle bir yanılısamadan ibarettir. Çünkü piyasanın kendiliğinden doğal düzeninde hukuk önünde eşit oldukları varsayılan bireyler arasındaki “özgür sözleşme” ilişkisi devletin hukukun üstünlüğünü uygulama işlevi olmaksızın geçersizdir. Başka bir ifadeyle, “devletin gücü onun toplumdan bağımsız olmasına bağlı olup-bir burjuva devleti olarak toplumdan bağımsızlığı etkili işleyişine izin vermektedir”⁴⁴

Dolayısıyla sınıf egemenliğinin politik bir biçimi olarak devletin hem sermayenin üretimdeki egemenliğini koordine eden teknik bir aygıt, hem de tarafsız bir yönetim aygıtı olarak kavramsallaştırılması onun bu sınıfsal karakteri ile ilgilidir.⁴⁵ Kendi yetkisinde bir kurum olarak devlet bu niteliği itibarı ile uluslararası sermaye ile eklemlenmiş ulusal sermayenin çıkarlarını korumak ve krizlerle başa çıkabilmek gibi gerekçelerle emek ve ücretler üzerinde sıkı kontrol ve denetim olanaklarına sahip olmaktadır.

Bu anlamda devletin hem kendi varlığının, hem de bundan bağımsız olmayan kapitalist ilişkilerin yeniden üretiminin sürekliliğinin garantiye alınması “istikrar” adına katı bir şekilde örgütlenen toplumsal düzenlemelere pratiklik kazandırır. Bunun temel görünümü devletin, liberallerce ekonomik bir unsur olarak görülen bu nedenle de siyasal düzeye “dışsal” kabul edilen emek gücünün muhatabı olmayacak biçimde yönetsel kapasitesini güçlendirmesi, yani geniş toplumsal kesimler üzerinde kontrol ve denetim olanaklarını arttırması şeklindedir. Bu kontrol ve denetim; devletin hiçbir grubun, sınıfın ya da kolektivitinin denetiminde olmayacak biçimde

⁴³ Werner Bonefeld, “Free Economy and the Strong State: Some Notes on The State”, *Capital and Class*, 34-1, 2010, s. 19.

⁴⁴ Bonefeld, 2006, a.g.e., s. 240.

⁴⁵ Clarke, 2001, a.g.e., s.187.

faaliyette bulunduğu inancının yerleşmesi ve sermayenininki ile özdeşleşmiş çıkarlarını ulusun çıkarları olarak gösterebilmesi oranında daha da artmaktadır.⁴⁶ Zira sermayenin ve devletin yeniden üretiminin garantiye alınması emek gücünün sermayeye olan tabiliğine ve onun toplumsal-fiziksel yeniden üretimine bağlı olduğundan, istikrarın ulusal düzeyde kurulması ve sürdürülmesi devletin bu biçimde örgütlenmesi bakımından büyük önem taşımaktadır.⁴⁷

Ulusal düzeyde emek kesimi üzerindeki kontrol ve denetimin genel görünümü ise örneğin, bir yandan geniş toplumsal kesimlerin siyasal faaliyetlerinin ekonomi politikalarıyla ilgili karar alma süreçlerini etkileyemeyecek şekilde sınırlandırılması, diğer yandan da bu süreçlerin siyasal faaliyetin dışında tutularak sorumlularının görünmez kılınması biçiminde olabilmektedir. Bütün bunlar olurken de ekonomik liberalizasyonu (sivil toplumsal unsurların genişlemesi anlamında) siyasal liberalizasyonun izleyeceği savunusuyla “demokratikleşme” söylemi devreye sokularak sürece meşruiyet kazandırılmaya çalışılmaktadır. Devletin sivil toplum/ekonomi alanından çekilmesi oranında demokratikleşmenin artacağını ileri süren bu liberal söylemin sivil toplumdaki kastının (büyük ölçüde) toplumun dinamik unsuru olarak görülen sermaye grupları olduğu düşünüldüğünde,⁴⁸ ekonomik karar alma süreçlerinin teknikleştirilmesi ya da siyasal faaliyetin dışında bırakılmasının nasıl demokratikleşme görünümü ile pazarlandığı daha bir açıklık kazanmaktadır.

Nitekim 1980’lerden bu yana ekonomik liberalizasyona geçiş ve bu yöndeki politikaların aksamadan uygulanabilmesi, Türkiye gibi birçok ülkede askeri müdahaleleri ve sonrasında güçlü hükümetleri gerektirmiştir. Bunu yanında, sermaye gruplarının kendilerinin bizzat bu sürecin faileri olmaları da dikkate değerdir. Örneğin Türkiye’de neoliberal politikaların uygulanması devletin yeniden yapılanması bağlamında ekonomik, siyasal ve toplumsal alana nüfuz edecek bir dönüşümün başlamasıyla, sermaye grupları ve uluslararası kuruluşların da buna desteğiyle mümkün olabilmiştir. Sivil toplumu oluşturan bileşenlerin büyük bir kısmının “istikrar ve düzen” adına siyasal faaliyetlerinin yasaklanmasına karşılık, bu bütün

⁴⁶ Clarke, 1982, a.g.e., s.18.

⁴⁷ Clarke, 1992, a.g.e., s. 136.

⁴⁸ Bkz: Fuat Keyman, *Değişen Dünya, Dönüşen Türkiye*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

içinden sermaye gruplarının ekonomik/siyasal karar alma süreçlerini yönlendiren temel güçler olarak faaliyetlerinde kesintiye gidilmesi bizzat sözkonusu politikaların temel belirleyici aktörleri içinde yer alıyor olmalarıyla ilgilidir. Sermaye örgütlerinin temsilcisi olarak Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (TÜSİAD) 1980 ve 28 Şubat sürecinde askeri müdahaleye ses çıkarmaması hatta desteklemesine karşılık, 2000'lerden bu yana yayınladığı raporlarda “evrensel burjuva demokratik değerleri”nin ya da liberal demokrasinin kurumsallaşması için AB reformlarına verdiği destek bu bağlamda önemlidir. Bunun yanı sıra 1990'larda siyasal İslam'ın yükselişi ile sermaye birikiminde önemli bir aşama kaydeden küçük ve orta ölçekli sermaye gruplarının temsilcisi olarak Müstakil Sanayici İşadamları Derneği'nin (MÜSİAD), başlangıçtaki konumunun aksine 2000'lerden itibaren AB üyeliği konusundaki olumsuz tavrının değişmesi, “öngörülebilir” ve “istikrarlı” bir piyasa ekonomisinin kurumsallaşması adına “siyasal istikrar”ın oluşturulmasına yönelik talepleri ile örtüşmektedir.

Bu anlamda serbest piyasa ekonomisi ya da ekonomik liberalizmin kurumlarının yerleşmesinin sivil toplumun gelişimine ve siyasal istikrarın yerleşmesine bağlı olduğu savunusundaki liberal yaklaşım içinden yazarların ekonomiyi ve toplumu etkileyebilecek farklı çıkarları temsil eden güçlü ekonomik aktörlerin önemine yaptığı vurgu,⁴⁹ sivil toplum içinden özellikle sermaye gruplarının faaliyet alanının genişlemesini hızlandırmıştır. Nitekim ekonominin liberalizasyonunun “demokratik” unsurların gelişimine yol açacağı argümanıya buna destek veren, bu haliyle de devlet merkezli yaklaşıma muhaliflik iddiasında konumlanan birçok toplumbilimci⁵⁰ de bu dönemde emek-sermaye ve devlet arasındaki ilişkilerin geniş toplumsal kesimler (özellikle emek grupları) aleyhine yeniden yapılanmasını sivil toplumun gelişimi adına “olumlu” kaydetmişlerdir. Sözkonusu toplumbilimciler, ekonomi-siyaset alanları arasında kalın bir çizgi çekerek yaptıkları değerlendirmelerinde devletin toplumsal sınıflar karşısında tarafsız, toplumsal sınıfların uzağında ve onların üzerinde hakem işleviyle tanımlanmasının onun siyasal yapısındaki

⁴⁹ Keyman, a.g.e., s. 108.

⁵⁰ Toplumsal ilişkilerin biçimlenmesi sürecinde önceliği siyasete verip ekonomik unsurları analizlerine dâhil etmeyen bu toplumbilimcilere örnek olarak Heper, 2005; Keyman, 2005; Özbudun, 2007 ve Göle, 1994 gösterilebilir.

gruplaşmalar ve genel toplumsal kutuplaşma sonucu yitirdiği özerkliğini yeniden elde etmesine bağlı olduğu noktasında hemfikirlidir. Söz konusu yazarlara göre devlet aygıtları arasında olduğu varsayılan uyumun bozulması halinde yeniden kurulması, ancak devletin toplumsal sınıflar arasındaki çıkar mücadelelerinin uzağında durmasıyla mümkün olacaktır.⁵¹ Bu yazarlarca devletin yapısının ve yönetsel kapasitesinin “dışsal” olduğu kabul edilen etkilerden, yani toplumsal sınıflar arasındaki çıkar mücadelelerinden kolay zarar görebilmesi onun tarafsızlığının olmaması biçiminde yorumlandığından, devletin ekonomik ilişkilerde bir grup ya da bir sınıfın tarafında olmayacak biçimde “reformla” tabi tutulması demokratikleşme bağlamında değerlendirilmektedir.

Ancak devletin otoriteryan niteliğini piyasa adına sürdürdüğü kapitalist yeniden üretim biçiminde ekonomik çıkar odaklı sivil toplum örgütleri ekonomik baskı grubu olarak piyasada etkinliklerini sürdürürken, sivil toplum bütünü içinden emek örgütleri için durum farklı seyretmektedir. Emek gücü ve sermaye sahibi arasındaki ilişkilerin bu sınıfların güçlerine, yani tarafların sınıf mücadelesi sırasındaki iç örgütlenmeleri ve arkalarındaki siyasal güce dayanması⁵² bu farklılığın temel nedenidir. Bu, neoliberalizmin idealleştirdiği gibi sürecin hiç de ekonominin liberalizasyonunun siyasal olanını da izlediği ya da demokratik unsurların genişlemesi biçiminde gerçekleşmediğinin, tam tersine devletin otoriterleşmesine paralel bir hat izlendiğinin açık izahıdır. Nitekim gerek neoliberal politikaların uygulamaya geçiş sürecindeki kurumsal ve toplumsal engeller, gerekse bu politikaların uygulanamamasına dayandırılan ekonomik krizler sonrasında devletin zor gücünü de yanına alarak müdahalelerde bulunması bunun bir göstergesidir. Örneğin 1980 askeri müdahalesi sonrasında sendikalardan, siyasal partilere, derneklere kadar toplumun geniş kesimleri üzerinde devletin tüm baskıcı işlevlerinin harekete geçirilmesi, söz konusu politikaların uygulanmasını mümkün kılabildiği.⁵³ Özellikle bazı emek örgütlenmelerinin siyasal faaliyetlerini sınırlandıran, bazılarınınkini tamamen yasaklayan düzenlemeleri, müdahale sonrası aşamalarda ekonomi politikalarına yönelik herhangi bir örgütlü siyasal faaliyetin müdahalesinin

⁵¹ Bkz: Ergun Özbudun, “Democratization Reforms in Turkey, 1993–2004”, *Turkish Studies*, Vol. 8, No. 2, 2007.

⁵² Wood, a.g.e., s. 41-2.

⁵³ Ercan, a.g.e., s.188.

önlenmesine yönelik olanları izlemiştir. Toplumun siyasallaşmasını (politize olmasını) önleyici temel hak ve özgürlükler de dahil her türlü siyasal faaliyet üzerine konulan bu sınırlamalar, emeğin politizasyonunu önlemeye yönelik düzenlemeleri ile anti-demokratik bir konum tutarken, aynı zamanda sermaye gruplarının faaliyetlerindeki artış nedeniyle sivil toplumun piyasa adına kutsallaştırıldığı bir söylemin yükselmesine de neden olmuştur.

Başka bir örnek, 1990'ların başında emek hareketlerindeki yükselişle ücret artışı taleplerinin karşılanmasının piyasa istikrarını bozduğu, ya da ekonominin siyasallaştığı gerekçeleriyle 1994 krizinin nedeni olarak görülmesi ve emeğe verilen bu ödünlerin kriz sonrasında geri alınarak daha kapsamlı sınırlamaların getirilmesidir. Bilindiği üzere (kapitalist devletin genel bir özelliği olarak) sermaye birikiminin sınırlarının anayasal sınırlarına dayandığı kriz dönemlerinde, devletin örgütlü emek sınıfına meydan okuyarak emek bölünmelerini güçlendirmesi,⁵⁴ onun en sıradan siyasal müdahalelerinden biridir. 2001 krizi sonrasında da görüldüğü gibi, emek sınıfı aleyhine yönelik bu tarz bir siyasal müdahale sonucunda yoğunlaştırılmış iş haftası, çalışma süresinin yıllık olarak ayarlanması, esnek vardiya, işverenin ilave ödemeler yapmak zorunda kalmadan çalışma günlerini sayı ve uzunluk olarak ayarlayabilmesi, kriz zamanlarında işçileri topluca işten çıkarmak gibi (1990'lardan itibaren sermaye gruplarının raporlarında sıklıkla belirtilen) esnek çalışma ilişkileri temelinde bir dizi düzenleme 2003 İş Kanunu ile yürürlüğe girebilmiştir. Ayrıca 2000'li yıllarda büyük hız kananan özelleştirmelerin önündeki anayasal engellerin de ortadan kaldırılmasına bağlı olarak pek çok emek karşıtı düzenleme, sözkonusu İş Kanunu çerçevesinde yaşama geçirilebilmiştir. Taşeronlaşmayı ve süreli iş sözleşmelerini meşrulaştıran yeni İş Kanunu ile bir taraftan kamu işyerlerinde taşeron uygulamaları hızla artmaya başlamış, diğer taraftan da kadrolu istihdam sınırlandırılarak kamuya sözleşmeli personel alımı yaygınlaşmıştır. Kamuda örgütlü işçi sendikalarının AKP döneminde hızlanan özelleştirmelerle güç kaybetmesi ve memur statüsündekileri örgütleyen kamu emekçi sendikalarının hükümet yanlısı olanlara kaydırılarak etkisiz hale getirilmesiyle de siyasal iktidarın kapsamlı muhalefetten korunabilmesi sağlanmıştır.⁵⁵

⁵⁴ Clarke, 1992, a.g.e., 142.

⁵⁵ Özgür Müftüoğlu, "Güvencesiz ve örgütsüz bir yaşama 'Evet' mi 'Hayır' mı?", www.evrensel.net, 27. 08. 2010.

Dolayısıyla piyasa ideolojisinin iktisadi özgürlük olarak sunulduğu neoliberal düzenlemeler bir yandan piyasada “eşit” değişim ilişkisi ile bu özgürlüğü/serbestliği güvence altına alırken, diğer yandan emeğin siyasal ve toplumsal gücünü destekleyen kurumsal biçimleri bertaraf etmeye uğraşmaktadır. Toplumsal ilişkilerin “iktisadi özgürlük” temelinde yeniden kurulması ise önceki sermaye birikim dönemine ait düzenlemeleri ve bunların sermayeye yüklediği sosyal güvenlik gibi temel sorumlulukları aşama aşama geriletirken, bu sorumlulukları “bireylerin” iktisadi faaliyet konusunda gösterdikleri yetenek/sizlik-le bulacakları çözüm/süzlük-lere bırakmaktadır.

Bu stratejinin uzandığı temel neoliberal argüman bilindiği üzere Thatcher’in “iki ulus projesi”dir. Buna göre alt sınıfları-işsizleri-ayrıcalıksızları koruyan, ekonomik büyümeyi, tam istihdamı ve evrensel refah uygulamalarını ifade eden Keynesyen refah devleti modelinin toplum üyeliğinde bütünleştirme girişimi olan “tek ulus” projesine çok büyüdüğü iddia edilen refah toplumunu daraltmak ve küçük, sosyal güvenlik devleti kurmak için son verilmesi gerekmektedir. Thatcherizm’in “üretkenler”i “asalaklar”la karşı karşıya getirdiği dikey bir toplumsal bölünme imgesini içeren bu “iki ulus projesi”, genel olarak üretken sektörün devlet desteğine gerek duymaksızın “kârlı” bir şekilde piyasada mal ve hizmet üretimini gerçekleştirmesine dayanır. Burada “asalaklar”; işsizler, emekliler ve malûller gibi farklı gruplar yanı sıra kapitalist rasyonellik anlamında kamu ya da özel sektörde kârlı olmayan ekonomik etkinlikleri içerir. Bu iki kategorinin dışında kalanlar devletin zor gücü rolündeki polis, silahlı kuvvetler ve vergi toplayıcılar gibi memurlarından oluşmaktadır. Bu toplumda “üretkenler” piyasa aracılığıyla üretime yaptıkları katkı nezdinde ödüllendirilirken, piyasaya aynı oranda katkıda bulunma konusundaki “başarısızlık”ları nedeniyle “asalaklar”ın bundan zarar görmeyi hak edip etmedikleri tartışma konusu yapılmaktadır.⁵⁶ Toplumsal çatışma ve muhalefet ise devletin hukukun üstünlüğünü uygulama işlevi gereği mahkemeler aracılığıyla giderildiğinden, çözümlerin yasal sistem aracılığıyla yine bireyler tarafından bulunma(ma)sı gerekmektedir.⁵⁷ Zira bireysel (girişim) özgürlüğü piyasada garanti edilen her birey artık eğitim,

⁵⁶ Jessop Bonnett, Bromley and Ling, “Authoritarian Populism, Two Nations and Thatchersim”, *New Left Review*, 174, Sept. Oct., 1984, s. 50-2.

⁵⁷ Harvey, a.g.e., s. 66.

sağlık, konut, emeklilik, sosyal güvenlik gibi konularda dahi kendi eylemlerinden sorumlu tutulmaktadır. Bireysel başarı ya da başarısızlık da girişimcilik değeri üzerinden yorumlandığından⁵⁸ piyasa, sadece ekonomik değil, aynı zamanda ahlaki bir sistem olma işlevinde de bulunmakta; “aylak” ve “yetersiz” olanları cezalandıran, “girişken” ve “çalışkan” olanları ödüllendiren bir kuvvet olarak toplumun her alanında egemen olmaktadır. Bunların yanı sıra bu toplumda birey topluma değil, artıdeğer üretimi ile sermaye birikimine ne ölçüde katkıda bulunduğuna göre değerlendirildiğinden piyasa, ayrıca “doğal bir ayıklanma” aracı olarak da işlev görmektedir.⁵⁹

Piyasadan elde edilecek nisbi gelirlerin belirlenmesinde devletin tümüyle dışarıda tutulmasının toplumun bazı kesimleri için oldukça riskli olduğuna değinen Hayek, bütün bunlara rağmen yine de bir oyunu kurallarına (sözleşmeye) göre oynamanın herkesin şansını artıracığını söyler. Bundan dolayı, Hayek’e göre, devletin en temel ahlaki görevi toplumda herhangi bir örgütlü grubun böyle bir gücü kendisine maletmesini önlemek olmalıdır.⁶⁰ Dolayısıyla sermayenin nihai hedefi olarak artı-değer birikirken, devletin de bu amacın siyasal biçimi olarak konumlanmış olması göstermektedir ki neoliberalizmin “ahlak yasası” (serbest piyasa), “piyasa polisi” olmadan varolamaz.⁶¹ Hayek’in de bütün açıklığıyla vurguladığı gibi;

Büyük ve açık bir toplumun temel değerlerinin bireye bilinen bir alanda kendi amaçlarını kendi bilgisine dayanarak elde etmeye çalışmak hakkını temin ederek niçin negatif olması gerektiğini anlamayı yeniden öğrenmek gerekir. Yüksek konumunu her eyleminde genel bir ilkeye bağlı oluşuna borçlu olması için bu otoritenin biricik yetkisi kurala uygun yasaklama yetkisi olmalıdır.⁶²

“Bırakınız yapsınlar” ilkesinin bütün herkes için faydalı olmasına rağmen, insanların sıklıkla yaptıkları yanlış seçimler yüzünden serbest piyasa düzenini riske attıklarını belirten Hayek’e göre, örneğin fiyatların manipüle edilmesi ve greve gitmek gibi kolektif eylemler ekonominin rekabet edebilirliğine zarar vererek etkili fiyat mekanizmasının zeminini zayıflatmaktadır. Bu nedenle siya-

⁵⁸ a.g.e, s. 65.

⁵⁹ Clarke, 2007, a.g.e, s. 93, 100.

⁶⁰ Hayek, 1997, a.g.e., s. 212.

⁶¹ Bonefeld, 2010, a.g.e., s.17.

⁶² Hayek, 1997, a.g.e., s. 195.

sal iktidar hem örgütlü hükümeti, hem de özel kişileri ve örgütleri genel davranış/piyasa kurallarının uygulanması amacıyla sınırlandırma görevini gerçekleştirebilmesi için güçlü bir biçimde yapılanmış olmalıdır.⁶³ Bu, aynı zamanda liberal demokrasi sistemi içinde sermaye ve devlet için en büyük tehlikenin refah devleti modelinde olduğu gibi işçi sınıfının temsiline ilişkin bir birleşmenin değil, bizzat toplumun demokratikleşmesinin ta kendisi olduğu anlamına gelmektedir. Çünkü neoliberalizme göre kimi demokratikleşme hareketleri ekonomi ve siyaset arasındaki ayrılığı tehdit ederek piyasanın kendiliğinden doğal düzenini aksatabilmektedir. Örneğin üretim sürecinin demokratik kontrolü için işçi sınıfının kitle gösterileri aracılığıyla mücadele etmesi, ekonomik ve siyasal sınırları zorlayarak ekonomik taleplerin siyasal faaliyet yoluyla ele geçirilmesine neden olabilir. Buna ilaveten demokratik süreçler aracılığıyla liberal hukuk düzeninin ele geçirilmesi de toplumsal kriz ya da istikrarsızlık gerekçesiyle (pratiklerine sıklıkla rastladığımız gibi) demokrasinin hukukun gücü ile bir süreliğine ertelenmesine yol açabilir.

Dolayısıyla serbest piyasanın kendiliğinden doğal düzeninde demokrasinin bedeli, özel mülkiyetin korunması ve sözleşme ilişkisinin garantiye alınması pahasına toplumsal sınıflar üzerinde “hukukun üstünlüğü”nün uygulanması, yani liberal devletin demokratik olanına önceliğidir. Hayek’in de dikkat çektiği/uyardığı gibi; eşitsizlik içinde olan bireylerin siyasal faaliyetlere katılmak istemeleri ve çoğunluğun azınlığı kollektif çıkarların takip edilmesi için zorlayabilmeleri hukuk kurallarının demokratik süreçlerle siyasallaşması olasılığını arttırabilmektedir. Burada Hayek’in endişesi, hükümetin kollektivizm ile mücadelesi sonunda geniş toplumsal kesimlerin örgütlü mücadelesinin devlete sorunlarının çözülmesi için sonsuz müdahale alanı tanıyacak olması ile ilgilidir. Bu durumda Hayek’e göre “genel refah”ın başarılmasının sonu gelmeyecek ve piyasanın dengesi yeniden bozulacaktır.⁶⁴ Bu nedenle piyasanın serbestliğinin toplumun anti-demokratikleşmesi pahasına tercih edildiği “özgür” bir toplumda devletin temel işlevi, bireysel davranışı yönetip sınırlandıracak ilkelerin/yasaların varlığının hayata geçirilmesidir. Zira ancak sözleşme ilişkisine tabiliğin gerçekleştiği hukukun üstünlüğü’ne itaat edildiği ve gerektiğinde hukuk kurallarının zor’la uygulandığı

⁶³ Hayek, 1997, a.g.e., s. 202-3.

⁶⁴ A.k., s .202.

toplumlar huzurlu olabilecektir.⁶⁵ Özel mülkiyetin ilişkisel doğasının piyasanın özgürlüğüne ve devlet zor'unun uygulanmasına aynı oranda olanak tanınması bunun nedenidir. Hayek'in kendi ifadesiyle;

İnsanlık dışı ve doğal güçlerin bir sonucu olarak kendi kendini üreten düzen bozulduğu ve çalışılması ve gerekli şartların düzeltilmesi için olağanüstü tedbirlere gerek duyulduğu zamanlar hariç, yüksek otoritenin pozitif yetkilerine ihtiyaç yoktur.⁶⁶

Dolayısıyla neoliberal politikaların uygulamaya geçtiği yerlerde çok partili siyasal yaşama getirilen kısıtlamalar ve sendikaların baskı altında tutulması bu politikaların muhatabı olan siyasal öznelerin ekonomik ve siyasal faaliyetlerinin birbirinden bağımsızlaşacak biçimde ikiye bölünmüş olmasının sonuçları nedeniyle neoliberalizmin siyasi açıdan en tahripkar etkisinin demokrasinin “değersizleştirilmesi”⁶⁷ konusunda olduğu söylenebilir. “Siyasetin siyasal alandan uzaklaştırılması” ya da ekonomik ve toplumsal alanların siyasal faaliyetin dışında bırakılmasından çok, liberalizmin “özgürlük” kavramının iktisadi temelde alınması, onun bu temel ekonomik belirlemelerini garanti etmeyi amaçlayarak toplumun geniş kesimlerinin buna tabi olmasını sağlamaya çalışmasıdır. Bu anlamda neoliberalizmin sınırlı devlet savunusu, siyasetin siyasi niteliğinin “istikrar” ve “serbest” piyasa düzeni pahasına yok edildiği, zayıf ve güçsüz demokrasi tercihiyle örtüşmektedir. Bu aynı zamanda emek örgütlerinin dışarıda bırakılması suretiyle sivil toplum görünümünde olan piyasanın, siyasi bir aktör olarak demokrasiye öncel bir konumda bulunmasıdır. Dolayısıyla sonuçta olan biten, özel mülkiyet ve hukukun egemenliği ile hem devletin, hem de toplumun sermayenin gücüne tabi kılınması⁶⁸, yani siyasetle ilişkisi kesilmiş bir toplumun varlığıdır.

IV

Kapitalist toplumsal düzende bir süreklilik olarak ortaya çıkan ekonomik krizlerin kendilerini siyasal bir kriz olarak dışa vurmaları yeniden yapılanma meselesinde vurgunun ekonomi-siyaset arasındaki ilişkiye yapılmasının nedenidir. Örneğin refah devleti döneminde ekonomik alan üzerindeki yoğun devlet müdahalesi sözko-

⁶⁵ A.k., s. 202.

⁶⁶ A.k., s. 197.

⁶⁷ Munck, a.g.e., s. 106.

⁶⁸ Clarke, 2004, a.g.e, s. 69.

nusu iki alanın birbiriyle daha ilişkili görünmesine neden olurken, neoliberal devlet biçiminde piyasaya ilişkin her türlü aksaklığın sorumlusu olarak addedilen bu ilişkisellik olabildiğince yoksayılmaya çalışılır. Bu nedenle neoliberalizmde “iktisadi özgürlük” ve devletin yasa-düzen işlevinde somutlaşan bu ayrımı, devlet-piyasa karşıtlığından ziyade kapitalist devletin tarihsel bir farklılaşması olarak ya da ekonominin devletçe yönlendirilmesi yerine devletin ekonomi eliyle yönetilmesi olarak anlamak gerekir. Böylesi bir kavrayış kapitalizmin aldığı refah devleti ve neoliberal devlet gibi biçimlerinin devletin otoriterleşmesi, refah işlevini genişletmesi, asli işlevlerine dönmesi ya da devletin sınıflara tarafsızlığı biçiminde anlaşılması yerine, tarihsel olarak neden farklı biçimler aldığı anlamaya imkan verebilir. Bunun yanı sıra kapitalist üretim ilişkilerinin tarihsel-toplumsal temellerinin gelişim süreçlerinin devletten ayrı bir düzeyde gerçekleşmemiş olması, onun tarihsel olarak neden farklı biçimler aldığı anlamayı da kolaylaştırabilir.

Nitekim kapitalizmin dönemsel krizlerine bağlı olarak sözkonusu ilişkilerin güvence altına alınmasının bu ilişkilere yönelik sürekli bir yeniden yapılanmayı gerektirmesi devletin refah, neoliberal gibi biçimlerinin ortaya çıkabileceğini bütün açıklığıyla ortaya koyabilmektedir. Bu bağlamda örneğin Keynesyenizm savaş sonrası patlamada işçi sınıfının özlemlerinin genelleştirilmesine devletin ve sermayenin cevabının ideolojik bir yansıması iken neoliberalizm, işçi sınıfı özlemlerinin sermayenin değerlendirilmesinin gerisinde bırakılmasının ideolojik bir yansıması olarak anlaşılabilir.⁶⁹ Zira Keynesyen refah devletinin enflasyonist politikalarının krizi altında neoliberal politikalarla biçimlenen yeni siyasal güçler (sermaye-devlet-işçi sınıfı) arasındaki ilişkiler kapitalist toplumsal sistem bağlamında neoliberal devletin bir görünümünü oluşturmaktadır. Clarke’in de belirttiği gibi, bu süreçte neoliberal politikaların bir sonucu olarak işsizliğin yükselmesi karşısında sermaye sahiplerinin ve devletin örgütlü emek kesimi üzerindeki yoğun denetim ve kontrolleri neoliberal devletin işçi sınıfına yönelik önceden verilmiş olan ödünlerinin kaldırılması suretiyle sürdürülebilecek olması nedeniyledir.⁷⁰ Nitekim neoliberalizmin “sınırlı devlet” savunusunun ötesinde siyasetin siyasi niteliğinin “istikrar” ve “serbest” piyasa

⁶⁹ Clarke, 1991, a.g.e., s. 129.

⁷⁰ a.g.e., s. 129.

düzeni pahasına yok sayıldığı bu sürecin zayıf ve güçsüz demokrasi tercihi de emek kesiminin siyasallaşmasını önleyici yoğun düzenlemelerde hayat bulabilmiştir. Dolayısıyla sermayenin yeniden biçimlenmesiyle ilişkili yeni çelişkilerin siyasal bir görünümü olarak neoliberal devlet biçimi, yasa ve düzen işlevi ya da yönetsel kapasitesinin genişletilmesi suretiyle yeniden yapılanmakta ve toplumla ilişkisi de bu bağlamda yeniden düzenlenmektedir. Sözkonusu devlet biçiminde daha da bir öne çıkan özel mülkiyet ve sözleşme yasalarının devlet zoru ile uygulanması ise devletin toplumsal sınıflara tarafsızlığından öte, emek gücünün yeniden üretimi adına bizzat bu kesim üzerinde artan kontrol ve denetim yetkilerini ifade etmektedir. Devletin sözkonusu kesimler üzerinde artan bu denetim ve kontrolünün hem kendisi, hem de bir bütün olarak kapitalist toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi ile ilgili bir süreç olduğunun anlaşılması ise onun kapitalist toplumdaki sermaye ilişkilerinin aldığı tarihsel biçim bağlamında kavramsallaştırılması ile sonuçlanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Bağımsız Sosyal Bilimciler, “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler”, *Mülkiye*, Cilt xxv, 2001, s. 11-70.
- Burnham, Peter, “New Labour and the Politics of Depoliticisation”, *British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 3, No. 2, June, 2001, p. 127-149.
- Bonefeld, Werner, “Free Economy and the Strong State: Some Notes on the State,” *Capital and Class*, 34-1, 2010, p.15-24.
- Bonefeld, Werner, “Democracy and Dictatorship: Means and Ends of the State,” *Critique*, 34: 3 2006, p. 237-252.
- Bonefeld, Werner, “Devlet ve Sermaye: Politğin Eleştirisi Üzerine”, çev. Cumhur Atay, *Küreselleşme Çağında Para ve Sınıf Mücadelesi*, ed. Bonefeld ve Holloway, İstanbul Otonom Yayıncılık, 2007, s. 255-284.
- Clarke, Simon, *Marx, Marginalism and Modern Sociology: From Adam Smith to Max Weber*, London, Macmillan Press, 1982.
- Clarke, Simon, “Overaccumulation, Class Struggle and the Regulation Approach”, *Post-Fordism and Social Form: A Marxist Debate on the Post-Fordist State*, ed. Bonefeld, W., Holloway, J., London, Macmillian Press, 1991.

- Clarke, Simon, “The Global Accumulation of Capital And The Periodisation of the Capitalist State Form” *Open Marksizm Volume I*, ed. Bonefeld, Gunn, Psychopedis, London, Pluto Press, 1992. p. 133-151.
- Clarke, Simon, “State, Class Struggle and Reproduction of Capital”, ed. S. Clarke, *State Debates*, Palgrave, 2001, p.184-203.
- Clarke, Simon, “Devlet Tartışmaları”, ed. S. Clarke, *Devlet Tartışmaları*, çev. İ. Yıldız, Ankara, Ütopya Sanat Kültür, 2004.
- Clarke, Simon, “Neoliberal Toplum Kuramı”, haz. A. Saad-Filho, D. Johnston, çev. Ş. Başlı, T. Öncel, Yordam, *Neoliberalizm*, İstanbul, 2007, s. 91-105.
- Campell, Al, “ABD’de Neoliberalizmin Doğuşu: Kapitalizmin Yeniden Örgütlenmesi”, haz. A. Saad-Filho, D. Johnston, çev. Ş. Başlı, T. Öncel, Yordam, *Neoliberalizm*, İstanbul, 2007.
- Colin, Barker, “Kapitalist Devlet Kuramı Üzerine Bir Not”, *Devlet Tartışmaları*, ed. S. Clarke, çev. İ. Yıldız, Ankara, Ütopya Sanat Kültür, 2004.
- David, Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, 2005.
- Ercan, Fuat, “Türkiye’yi Anlamak: Bir Çerçeve Denemesi”, haz. Güngen A.R., Ercan, F., Tezcek, Ö., Biçer, Ö., Özgün, Y., *Emek ve Siyaset*, Dipnot, 2010, s. 179-206
- Glinavos, I., “Neoliberal Law: Unintended Consequences of Market-Friendly Law Reforms”, *Third World Quarterly*, Vol. 29, No.6, 2008, p. 1087-1099.
- Göle, Nilüfer, “Toward an Autonomization of Politics and Civil Society in Turkey”, ed. Metin Heper and Ahmet Evin, *Politics in the Third Turkish Republic*, 1994.
- Güney, Atilla, “Kamu Yönetimi Yasa Tasarısı Üzerine Bir Değerlendirme: Devlet Biçimi ve Yeni Siyaset Tarzı”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2004, s. 1-12.
- Hayek, Friedrich, *Kölelik Yolu*, çev. Turhan Feyzioğlu, Yıldray Arsan, Ankara, Liberte, 2004.
- Hayek, Friedrich, *Hukuk Yasama ve Özgürlük*, Cilt 3, çev. Mehmet Öz, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997.
- Heper, Metin, “The European Union, the Turkish Military and Democracy”, *South European*

- Society & Politics*, Vol. 10, No. 1, April 2005, 2005, p. 33-44.
- Kettell, Steven, "Does Depoliticisation Work? Evidence From Britain's Membership of the European Exchange Rate Mechanism, 1990-92", *British Journal of Politics & International Relations*, 10: 4, 2008, p. 630-648.
- Köker, Levent, "Liberal Demokrasi ve Eleştirileri", *11.Tez*, Sayı 6, 1987.
- Kymlicka, Will, *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, çev. Ebru Kılıç, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Müftüoğlu, Özgür, "Güvencesiz ve örgütsüz bir yaşama 'Evet' mi 'Hayır' mı?", www.evrensel.net, 27. 08. 2010.
- Munck, R., "Neoliberalizm ve Siyaset", *Neoliberalizm*, haz. A. Saad-Filho, D. Johnston, çev. Ş.Başlı, T.Öncel, İstanbul, Yordam, s. 106-122.
- Oğuz, Şebnem, "Henüz vakit varken: Neoliberal otoriterliğin anayasasına boykot yetmez hayır!", www.sendika.org, 25 Agustos 2010.
- Öniş, Ziya, "Beyond the 2001 Financial Crisis: The Political Economy of the New Phase of Neo-Liberal Restructuring in Turkey", *Review of International Political Economy*, Vol.16, Issue:3, 2009, p. 409-432.
- Öniş, Ziya, "Redemocratization and Economic Liberalization in Turkey: The Limits of State Autonomy", *Studies in Comparative International Development*, Summer, Vol. 27, No. 2, 1992, p. 3-23.
- Özbudun, Ergun, "Democratization Reforms in Turkey, 1993-2004", *Turkish Studies*, Vol. 8, No. 2, 2007, p. 179-196.
- Sayarı, Sabri, "Towards A New Turkish Party System?", *Turkish Studies*, 8: 2, 2007, p. 197-210.
- Weber, Max, *Economy and Society*, ed. Guenther Roth and Claus Wittich, Translated From The German by Ephraim Fischhoff. Et Al, ; London- Berkeley, University of California Press, Cilt: 1-2, 1978.
- Weber, Max, *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, çev. Özer Ozankaya, Ankara, İmge, 1995.
- Wood, Ellen Meiksins, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı*, çev. Şahin Artan, İstanbul, İletişim, 2003.

Yayla, Atilla, *Liberalizm*, Ankara, Liberte, 2002.
Yayla, Atilla, *Siyaset Teorisine Giriş*, Ankara, Liberte, 2003.
4 Mayıs 2003 Tarihli IMF Niyet Mektubu, www.tcmb.gov.tr

TÜRKİYE’DE SU YÖNETİMİNİN DEĞİŞEN YÜZÜ: DEVLET SU İŞLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Hüsniye AKILLI*

Ekolojik ve toplumsal bir değer olan su, küresel politikalarla işleyen bir süreç çerçevesinde yerelleşme ve özelleştirmeye konu edilmektedir. Hizmetin sunumunda, sürecin içselleştirme ve ikna araçlarıyla kamusal politika ve kamu yararı anlayışından vazgeçilmektedir. Bu makalede son yıllarda ülkemizdeki hizmetle ilgili kuruluşların yapı ve işleyişlerindeki dönüşüme vurgu yapılmakta ve bu kuruluşlar içinde ana kuruluş sıfatıyla su yönetiminin değişen yüzü olarak nitelendirilen Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü’nün resmi raporları temel alınarak kurumun örgütsel-personel ve mali yapısındaki değişime odaklanılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Su, Su yönetimi, Küresel su yönetimi, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü.

GİRİŞ

Son yıllarda uluslararası kuruluşların politika, program, toplantı, forum, yayın gibi araçlarla odaklandıkları ve önemsedikleri konuların başında su konusunun geldiği dikkati çekmektedir. Su konusunda politika üreten, faaliyet gösteren, uluslararası toplantılar ve konferanslarla ülkelerin su yönetimine yön veren küresel ölçekli kuruluşlar kendilerini çok paydaşlı (multi-stakeholder) ağ, şebeke ya da şemsiye örgütler olarak tanımlamaktadır.¹ Devletler, sivil toplum örgütleri, şirketler ve uluslararası örgütler; ademi merkezîyetçi, enformel, esnek, heterarşik ve yatay ilişkilere dayalı bu örgütlerin çatısı altında hareket etmektedir. Küresel su örgütleri, Castells’in *Ağ Toplumunun Yükselişi* adlı eserine de atfı yapılabilecek² bir değişim sürecini de yansıtan, eskinin uluslararası örgütlerinden farklı özelliklere sahip, şebekeleşmiş yapılar olarak dikkati çekmektedir. Girişim, birlik, konsey olarak da örgütlenen bu kuruluşlar aynı ideolojik arka

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Üniversitesi, İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi.

Bu makale yazarın “Katılımcı Sulama Yönetimi: Devlet Sulama İşletmeciliğinden Yerel ve Özel Sulama İşletmeciliğine: Antalya Sulama Birlikleri Örneği” başlıklı yayınlanmamış doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Serhat Salihoğlu, *Dünya Su Konseyi, Su Forumları ve İstanbul 2009*, http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/60678e8f2ba9c54_ek.pdf?dergi=139, erişim tarihi: 22.08.2010, s.41.

² Gülser Öztunalı Kayır, “Küresel Ölçekte Suyun Yönetimi”, *Antalya Su Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Ed. H. Serkan Akıllı), Antalya, Şubat 2008, s. 29.

planı paylaşmakta, yoğun organik-politik ilişkiler ve işbirliği içinde bulunmaktadırlar.³ Küresel ağlar şeklinde örgütlenen bu uluslararası su kuruluşlarının, su şirket ve tekellerinin etkinlikleri, son yıllarda hızlanan kentsel ve kırsal su yönetiminin özelleştirilmesi, suyun metalaşması sürecinde devlet politikalarının yönlendirilmesi gibi alanlardaki konusundaki güç ve etkinlikleri göze çarpmaktadır.

Su ile ilişkili hizmetlerin kamusal politikalara dayalı olarak ve kamu yararı gözetilerek yerine getirilmesi elzem iken, küresel politikalarla yürüyen ve işleyen süreç bu hizmetlerin niteliklerini dönüştürmekte ve zayıflatmaktadır. Suyun yönetimini artık, ulus ötesi şirketler üstlenmekte, fiyatlandırma, piyasa mekanizmalarının geliştirilmesi için başlıca araç olarak değerlendirilmektedir. Gerekçe ise, insanların bedelini ödemedikleri şeyin sorumluluğunu üstlenmeyecekleri inancı ve fiyatlandırmanın halkı su yönetimine katmanın etkili bir yolu olduğu savıdır. Böylece hem su kaynaklarına dönük duyarlılık geliştirilecek, hem de finansman yetersizliği nedeniyle var olan yatırım açığı kapatılabilecektir. Bu doğrultuda su yönetiminin kamu mülkiyeti ve kamu işletmeciliğine dayanan, gücünü merkeziyetçi örgütlenmeden alan ve suyu ekonomik mal olarak değil toplumsal değer olarak gören, sistemi arz-odaklı işleten yapı; uluslararası politikalar doğrultusunda, özel mülkiyet ve işletmeciliğe dayanan, yerleşmiş, temel ilkesini fiyatlandırma olarak benimseyen, sistemi talep odaklı işletmeyi amaçlayan bir yapıya dönüşmektedir.⁴ Su kıtlığı, küresel ısınma, su kaynaklarının kirlenmesi konuları ise bu çabaların nedenleri arasında gösterilmektedir. Su kaynaklarının korunması, tasarruflu kullanılması, hükümetlerin bütçe yükünden kurtulması gibi içselleştirme araçlarıyla sürece ilişkin ikna çabaları sürdürülmekte, ekolojik ve toplumsal bir değer olan su, yerleşme ve özelleştirmeler çerçevesinde değerlendirilmekte ve kamusal hizmet anlayışı terk edilmektedir. Kamusal hizmet anlayışı etrafında büyük ölçüde merkezi düzeyde örgütlenmiş olan su yönetimi kurumsal yapılanmaları ya doğrudan ortadan kaldırılmak ya da işleyiş mantıkları dönüştürülmek istenmektedir.⁵

³ Serhat Salihoğlu, “Küresel Su Siyaseti Nedir?”, *Su Yönetimi, Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiri*, (Ed. Hülya Kendir Özdiç - Tayfun Çınar), Memleket Yayınları, Ankara, 2006, s. 5.

⁴ USİAD, *Su Raporu-Ulusal Su Politikası İhtiyacımız*, (Ed. Dursun Yıldız), Ulusal Sanayici ve İş Adamları Derneği, Ertem Matbaa, Ankara, 2007, s.89-91.

⁵ Tayfun Çınar, “Bu Sayıda”, *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, Sayı:10, Memleket Yayınları, Ankara, 2010, s.III.

Türkiye'deki su kaynakları, devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunmaktadır. Su kaynaklarının içme-kullanma, tarım, endüstri, enerji üretimi, su ürünleri üretimi, turizm ve rekreasyon faaliyetleri amacıyla hizmete sunulması ve korunması devletin önemli görevleri arasında yer alıp kamu hizmeti olarak adlandırılmaktadır ⁶. Bununla birlikte son yıllarda hizmetle ilgili temel kuruluşların yapı, işleyiş ve hizmet anlayışlarında gerçekleştirilen yeniden yapılanma süreci dikkat çekmektedir. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ) ülkemizde tüm su kaynaklarının planlanması, yönetimi, geliştirilmesi ve işletilmesinden sorumlu, su konusunda yatırımlar yapan, teknik destek ve finansman kaynağı sağlayan tüzel kişiliğe sahip birinci derecede yetkili bir kuruluştur. Bu sıfatları nedeniyle de, ülkemizde su hizmetlerin nasıl yerine getirileceği, suyun geleceğinin tayini DSİ tarafından belirlenmekte, DSİ ülkemizdeki su yönetimi anlayışının bir anlamda aynası olmaktadır.

Su varlığının devlet tüzel kişiliği içinde örgütlenmiş ulusal kamu kurumlarınca yönetilmesi gerektiğini savunan bu çalışma; son yıllarda DSİ'nin kurumsal yapısının yönetsel ve mali olarak zayıflatıldığını, kurumsal politikalarının küresel örgütlerin güdümünde, suyun piyasalaşmasına aracılık eder şekilde yönlendirildiğini ileri sürmektedir. Çalışmada, DSİ'nin örgütsel, personel ve mali yapısındaki değişim daha çok kurumun kendi resmi raporları üzerinden betimlenmeye; kurumun küresel su kuruluşlarıyla olan ilişkileri analiz edilerek su yönetimindeki dönüşümün yönüne ilişkin bir bağ kurulmaya çalışılmaktadır.

SU YÖNETİMİNİN ANA KURULUŞU: DEVLET SU İŞLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Ülkemizde su yapılarının inşası Osmanlı Dönemi'nde vakıflar tarafından yürütülmüş olup, Konya Ovası Sulaması, bazı su yolları ve bentler dışında inşa edilmiş büyük su yapıları bulunmamaktadır. Türkiye'de su işlerinin örgütlü, kurumsal bir düzeyde ele alınmasının tarihsel süreci 1914 yılında kurulan Umum-u Nafia Müdüriyet-i Umumiyesi (Bayındırlık İşleri Genel Müdürlüğü) ile başlamış, müdürlük çatısı altında sulama, kurutma, taşkın koruma, nehir ulaşımı, su biriktirme ve dağıtım gibi suya ilişkin temel görevler yerine getirilmiştir. 1925 yılında Umum-u Nafia Müdüriyet-i Umumiyesi'ne

⁶ Ayfer Aybike Karadağ, "Türkiye'deki Su Kaynakları Yönetimine İlişkin Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi Bildiriler Kitabı*, Ankara, 2008, s. 390.

bağlı bir Sular Fen Heyeti Müdürlüğü kurularak Bursa, Adana, Ankara, Edirne ve İzmir Su İşleri Müdürlükleri oluşturulmuştur. Ancak gözlem yetersizliği, ödenek azlığı, şiddetli kuraklık gibi nedenlerle beklenen verim elde edilememiş, suya ilişkin sorunların çözümü için 1929 yılında Sular Umum Müdürlüğü kurulmuştur. 1939 yılında ise Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı olarak Su İşleri Reisliği kurulmuş ve su kaynaklarının araştırılması, etütleri ve planlamaları ile su ölçümleri yapılmıştır. Söz konusu kurumlara ek olarak, çıkarılan bazı yasalar da su kaynaklarının düzenlenmesinde etkili olmuştur. 1936 yılında çıkarılan *Çeltik Ekimi Kanunu*, 1943 yılında çıkarılan *Taşkın Sulara ve Su Baskınlarına Karşı Korunma Kanunu*, 1950 yılında çıkarılan *Bataklıkların Kurutulması ve Bunlardan Elde Edilecek Topraklar Hakkında Kanun* bunlardan bazılarıdır. Bu kanunlar 6200 sayılı *DSİ Kuruluş Kanunu*'nun öncüleri olmuştur. Cumhuriyet'in kuruluşu ile başlayan su işlerine ilişkin çalışmalar açısından en önemli kurumsal yapılanma 1953 yılında gerçekleştirilmiştir. 1953'te Su İşleri Teşkilatı'nın yeniden düzenlenmesinin ardından, 18.12.1953 tarihinde kabul edilen ve 28.02.1954 tarihinde yürürlüğe giren 6200 sayılı *Devlet Su İşleri Umum Müdürlüğü Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun* ile teşkilatın yetkileri artırılarak, Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı, katma bütçeli, tüzel kişiliğe sahip Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur.⁷

Ülkemizde su sistemlerinin kurulması ile ilgili görevin ve finansmanın bazı belediyelerden ve tüm köylerden alınarak bir merkezi kuruluşa devredilmesi, 1960 yılında 7478 sayılı kanun-

⁷ DSİ, <http://www.dsi.gov.tr>, erişim tarihi: 15.04.2010.

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün Amerika'daki merkezi kamu kuruluşu Bureau of Reclamation'ın kuruluş kanunundan esinlenilerek (Anonim, 2009, s.19) kurulduğu düşünülmektedir. Bureau of Reclamation Amerika'nın 17 eyaletine hizmet veren, 31 milyon kişiye su ulaştıran, web sayfasında kendisini ülkenin en büyük su toptancısı ve 2. büyük hidroelektrik enerjisi üreticisi olarak tanımlayan, 1902 yılında faaliyete geçmiş bir kuruluştur (www.usbr.gov/main/about/, 2011). Kurum DSİ'nin kurulduğu yıldan 1992 yılına kadar yedi defa kendi yasasını günün şartlarına göre revize etmiştir (Anonim, 2009, s.19). Yılmaz (2009, s.321–322) çalışmasında Türkiye'de belli başlı su kurumlarının yapısının ve kadrolarının oluşumunda özelde ABD'nin, genelde ise batılı ülkelerin etkili olduğunu, DSİ personelinin 1950'lerin sonlarından itibaren Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatının teknik yardım programı çerçevesinde sağlanan burslarla ABD'ye staja gönderildiğini, sulama projelerinin Marshall planı çerçevesinde ABD'nin direkt yardımları ile yürütüldüğünü vurgulayarak günümüzde de mevcut su kurumlarının nasıl reforme edileceği sorusunun yanıtlarının batılı örneklerde arandığını ifade etmektedir.

la gündeme gelmiş ve bu düzenleme ile köylerin ve nüfusu üç binin altında olan belediyelerin içme suyu işlerinin yürütülmesi DSİ Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir. Böylece küçük yerleşmelerin içme ve kullanma suyu giderleri doğrudan hazine gelirlerinden karşılanmaya başlanmıştır. DSİ bu görevlerini 1964 yılında Köy İşleri Bakanlığı'na devretmiştir. Artan nüfus ve ayrıca köylerden şehirlere olan büyük göç, özellikle büyük kentlerin içme ve kullanma suyu koşullarını çok kritik bir duruma getirmiştir. Bu nedenle 1968 yılında yürürlüğe giren 1053 sayılı kanun ile DSİ'ye nüfusu yüz binden fazla olan şehirlere su sağlama yetkisi verilmiş; DSİ belediyelerin 30 yıl süreyle borçlandırılması yöntemiyle tesislerin yapımı için yetkili kılınmıştır.⁸

DSİ üç aşamalı bir organizasyon yapısına sahiptir. Üst yönetim birimi Ankara'daki Genel Müdürlük makamıdır. Organizasyonun ikinci basamağında Daire Başkanlıkları ve eşdeğer statüdeki merkez teşkilatı birimleri ile DSİ Bölge Müdürlükleri yer almaktadır. 2012 yılı itibariyle DSİ'nin 13 olan Daire Başkanlığı sayısı 15'e çıkarılmıştır. İçmesuyu ve Kanalizasyon Dairesi Başkanlığı; İçmesuyu ve Atıksu olmak üzere iki ayrı daire başkanlığına ayrılmıştır. Ayrıca bakanlık bünyesinde yeni bir birim olarak Hidroelektrik Enerji Dairesi Başkanlığı oluşturulmuştur. Kurumun resmi web sayfasındaki –Tablo 1'de yer verilen- örgüt şemasına göre merkez teşkilatı birimleri (başkanlık, müşavirlik, müdürlük, daire başkanlıkları) kurmay; bölge müdürlükleri ise kendi görev sahaları kapsamında fonksiyonların tümünü merkez teşkilatı adına yürüten kumanda birimleri olarak tanımlanmaktadır. Türkiye genelinde akarsu havzaları dikkate alınarak yapılandırılmış durumda 26 adet Bölge Müdürlüğü bulunmaktadır.⁹ Organizasyonun üçüncü kademesi ise Bölge Müdürlükleri teşkilatında belli bir coğrafi alanda görevli ve/veya entegre bir projeyi ya da işletmeye alınmış tesisleri sevk ve idare etmekten sorumlu şube müdürlükleri veya müstakil başmühendisliklerden oluşmaktadır.¹⁰

⁸ Tayfun Çınar, “Neoliberal Su Politikaları Doğrultusunda İller Bankası, DSİ ve Belediyelerin Değişen Rolü”, *TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Bülteni*, Sayı:3, 2006, s. 72.

⁹ Bölge Müdürlükleri: Bursa, İzmir, Eskişehir, Konya, Ankara, Adana, Samsun, Erzurum, Elazığ, Diyarbakır, Edirne, Kayseri, Antalya, İstanbul, Şanlıurfa, Van, Isparta, Sivas, Kahramanmaraş, Aydın, Trabzon, Kastamonu, Kars, Balıkesir, Artvin, Mardin.

¹⁰ DSİ, <http://www.dsi.gov.tr>, erişim tarihi: 15.04.2010.

Tablo 1: DSİ Genel Müdürlüğü Teşkilat Şeması (2012)

GENEL MÜDÜR		SAYMANLIK MÜDÜRLÜĞÜ				
GENEL MÜDÜR YARDIMCILARI						
MERKEZ TEŞKİLATI						
Teftiş Kurulu Başkanlığı	İç Denetim Birimi Başkanlığı	Hukuk Müşavirliği	Savunma Uzmanlığı	Özel Kalem Müdürlüğü	Dış İlişkiler Müşavirliği	Umumi Mtnasebetler
Etüt Planlama ve Tahsisler Dairesi Başkanlığı	Proje ve İnşaat Dairesi Başkanlığı	Barajlar ve HES Dairesi Başkanlığı	İçmesuyu Dairesi Başkanlığı	Atıksu Dairesi Başkanlığı	Emlak ve Kamulaştırma Dairesi Başkanlığı	
Jeoteknik Hizmetler ve Yeraltı Suları Dairesi Başkanlığı	Makine İmalat ve Donatım Dairesi Başkanlığı	Teknik Araştırma ve Kalite Kontrol Dairesi Başkanlığı	İşletme ve Bakım Dairesi Başkanlığı	Hidroelektrik Enerji Dairesi Başkanlığı		
Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı	Personel ve Eğitim Dairesi Başkanlığı	Destek Hizmetleri Dairesi Başkanlığı	Teknoloji Dairesi Başkanlığı			
TAŞRA TEŞKİLATI						
26 ADET BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ						

Kaynak: <http://www.dsi.gov.tr/kurumsal/org.htm>, erişim tarihi: 15.04.2012.

DSİ'NİN GÖREV VE YETKİ ALANI: KURULUŞUNDAN BUGÜNE BAĞLI OLDUĞU BAKANLIKLAR

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü çalışmalarını tarım, enerji, hizmetler ve çevre olmak üzere dört alanda yürütmektedir. DSİ bu alanlarda gözlem, ölçüm, etüt, planlama, projelendirme, inşaat ve işletme aşamalarında faaliyet göstermektedir. Tarım alanlarının sulanması, belediye teşkilatı olan yerleşim yerlerine içme suyu temini, tarım alanlarının ve meskûn alanların taşkınlardan korunması ve su potansiyelinden yararlanılarak hidroelektrik enerji üretimi maksadıyla tüm yerüstü ve yeraltı su kaynaklarının değerlendirilmesi çalışmalarını yürütmekte ve projeler geliştirerek planlama (fizibilite) raporları hazırlamaktadır. DSİ yeraltı suyu tahsisi yapmak, yeraltı sularının korunması ve tescili, arama, kullanma ve ıslah-tadil belgesi vermek görevlerini de yürütmektedir.¹¹

Ülkenin topyekün kalkınması hedefi doğrultusunda uygun alt yapının tesisi yönünde DSİ Genel Müdürlüğü'ne kuruluşuyla birlikte sulama-içmesuyu temini-arazi ve nehir ıslahı ve taşkın önleme konularında belirleyici bir rol biçilmiş ancak görev alanında yaşanan kayma nedeniyle DSİ bu alanlarda etkin hizmet üretmemiştir. Bugün DSİ'nin faaliyetleri arasında enerji üretimi başat konumdadır, teşkilat yapısında da baraj yapımı ve hidroelektrik eksenli birimler ön plandadır.¹² Duran¹³ çalışmasında bu durumu, Türkiye'de su yönetiminin topyekün kalkınmacı idare anlayışından, enerji üretimi odaklı iktisadi büyümeye dayalı bir anlayışa kaydığını göstermesi bakımından ilginç bulmakta; son dönemde baraj yapımı konusunda ekolojik değerlerin göz önünde tutulmadığı yönündeki eleştirilerin, DSİ'nin enerji üretme amacını diğer görevlerinin önünde tutmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir.

Yılmaz¹⁴ DSİ nezdinde yapılan yeni görev tanımlamaları arasında HES yatırımlarının bulunduğunu vurgulamakta, DSİ'nin bu

¹¹ DSİ, *Stratejik Plan 2010–2014*, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü DSİ Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2010, s.18.

¹² Osman Duran, *Kamu Yönetimi Reformu Çerçevesinde Türk Su Yönetimi*, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2010, s.111.

¹³ A.k., s.110–111.

¹⁴ Gaye Yılmaz, *Suyun Metalaşması (Kıtlığın Nedeni Kıtlığa Çare Olabilir mi?)*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, Ankara, 2009, s.333.

konudaki görevlerine ilişkin eşgüdüm ve denetime doğru kayan, görevlerindeki daralmayı da niteleyen yeni işlevlerini aşağıdaki gibi sıralamaktadır;

- Özel sektörcüce hazırlatılan fizibilite raporlarının incelenip, görüş bildirilmesi,
- Su Kullanım Hakkı Ön Anlaşması'nın hazırlanması ve imzalanması,
- Kesin ve uygulama projelerinin çok dikkatle kontrolü ve onaylanması,
- İnşaat aşamasında karşılaşılabilecek sorunlar ve bunların çözümü,
- İşletme döneminde karşılaşılabilecek sorunların izlenmesi ve çözümü,
- Üretim şirketlerinin Su Kullanım Hakkı Anlaşmaları'ndan doğacak yükümlülüklerinin ve bunların yerine getirilmesinin takibi ve sonuçlandırılması,
- Hidrolojik gözlem, ölçüm ve kontrollerin sürdürülmesi,
- Bütün bu iş ve işlemlere ait yazışmaların yapılması, takip edilmesi ve arşivlenmesi.

Hayırsever Topçu¹⁵ çalışmasında HES'lerin desteklenmesi ve teşvik edilmesinin aslında özel sektörün sürece ortak olmasının desteklenmesi ve teşvik edilmesi anlamına geldiğini belirtmektedir. DSİ'nin azaltılan bütçe kaynaklarıyla yatırımları gerçekleştirme mümkün olamamakta; enerji hizmetinin sunulmasında kamu hizmeti gerekleriyle özel sektörün kar elde etme hedefi çatışmakta; özellikle planlama, denetim ve çevre açısından sorunlar ortaya çıkmaktadır.

DSİ Genel Müdürlüğü bugüne kadar dört ayrı bakanlığa bağlanmıştır. Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyetlerine başlayan DSİ, 1964 yılında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na bağlanmış, ancak İhale Yasası, uygun bedel tebliği, müteahhit sicilleri gibi idari ve teknik sorunların yaşanması nedeniyle 1986 yılında yeniden Bayındırlık ve İskan Bakanlığı bünyesine alınmıştır. Daha sonra ülke kalkınmasında önem kazanan enerji yatırımları konusundaki koordinasyon yetersizliği göz önüne alınarak 1996 yılında tekrar Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na bağlanmıştır. 31.08.2007

¹⁵ Ferhunde Hayırsever Topçu, "Hidroelektrik Santrallerinde Kamu ve Özel Sektörün Rolünün Değişimi ve Yarattığı Sorunlar", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 3/1, Alanya, 2011, s.17.

tarifli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 26629 sayılı *Kuruluşların Bağlı ve İlgili Olduğu Bakanlıkların Değiştirilmesi İle İlgili İşleme* de Çevre ve Orman Bakanlığı’nın bağlı kuruluşu haline getirilmiştir.¹⁶ Son olarak 06.04.2011 tarih ve 6223 sayılı kanunun verdiği yetkiye dayanılarak Orman ve Su İşleri Bakanlığı’nın kurulmasına ilişkin 645 sayılı Kanun Hükmünde Kararname Bakanlar Kurulunca kararlaştırılmış ve 04.07.2011 tarihinde resmi gazetede yayımlanmış; DSİ bu kararname ile yeni kurulan Orman ve Su İşleri Bakanlığı’nın bağlı kuruluşu haline getirilmiştir.

Haspolat’a¹⁷ göre, ülkemizde tüm su kaynaklarının planlanması, yönetimi, geliştirilmesi ve işletilmesinden sorumlu, birinci derecede yetkili ve yatırımcı bir kuruluş olan DSİ’nin Çevre ve Orman Bakanlığı’na bağlanması kurumun görev ve yetki alanının daraltılmak istendiği anlamını taşımıştır. Çünkü, DSİ Genel Müdürlüğü su kaynakları konusunda doğrudan yatırımcı kuruluş konumunda iken, Bakanlık su kirliliğinin ve genel olarak çevre kirliliğinin önlenmesi konusunda izleyici-denetleyici kuruluş vasfına sahiptir. DSİ Genel Müdürlüğü’nün bütçesi 2007 Yılı *Bütçe Kanunu*’na göre 3.957.852.000 TL iken, Bakanlığın bütçesi 968.610.000 TL’dir. Çevre ve Orman Bakanlığı’nın görevi daha çok genel anlamda çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi olup, görev alanları ve mantıkları farklı iki yapı aynı bünye içinde zorla birleştirilmiştir.¹⁸

645 sayılı KHK’yi “Türkiye’de su yönetiminin makas değiştirilmesi” olarak tanımlayan Yıldız’a¹⁹ göre su kaynakları yönetimi uzun dönemdir suyun ticarileşmesine yönelik küresel su politikalarının ilgi alanında olduğu için, son dönemde su yönetiminde yasal ve kurumsal değişim ihtiyacına yönelik çalışmalar kadar, bu yapının kurumsal şekillenmesi ve üstleneceği öz görev de çok büyük önem taşımaktadır.

¹⁶ DSİ, <http://www.dsi.gov.tr>, erişim tarihi: 15.04.2010.

¹⁷ Evren Haspolat, “Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü’nün Çevre ve Orman Bakanlığı’na Bağlanması Nedenleri”, *Memleket Mevzuat- Aylık Yerel Yönetim Dergisi*, Cilt:3, Sayı:34, Ankara, 2008, s. 45.

¹⁸ Evren Haspolat, “Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü’nün Çevre ve Orman Bakanlığı’na Bağlanması: Bir Dünya Bankası ve Avrupa Birliği Projesi”, *Su Araştırmaları Merkezi (SUAR) Broşür*, 2008.

¹⁹ Dursun Yıldız, Türkiye’de Su Yönetimi Makas Değiştiriyor!, <http://topraksuenerji.org/?p=1473>, erişim tarihi: 03.12.2011.

DSİ'NİN KURUMSAL HAFIZASININ VE YATIRIMCI KURULUŞ OLMA NİTELİĞİNİN AŞINMASI

Personeli ve bütçesi konusunda son yıllarda gerçekleşen değişim ve dönüşüm nedeniyle, kurum raporlarında da dile getirildiği gibi, DSİ'nin kurumsal hafızası ve yatırımcı kuruluş olma niteliği erozyona uğramıştır.

Personel Sayısında Azalma

DSİ birçok önemli projeyi ülkemize kazandırmış ve bu projeleri geliştirirken de su mühendisliği alanında bir gelenek yaratarak merkez ve taşra teşkilatlarının tümünde ülke çapında çok sayıda birikimli, deneyimli ve yetişmiş uzmanların ortaya çıkmasını sağlamıştır.²⁰ 2010–2014 DSİ Stratejik Planı'nda²¹ hizmetlerin yönetiminde ihtiyaç duyulan usûl ve esasların; kurumsal hafızaya, geçmişten aktarılan bilgi ve tecrübeye, mesleki değerler ile kurumsal ilkelere dayandığı, çalışanların mesleki gelişiminin akademik alanda aldıkları eğitimin yanı sıra usta-çırak ilişkisi ile de pekiştirildiği ifade edilmiştir. Son dönemde kurumda yaşanan personel göçünün kurum kültürünün aktarılmasında sorun yarattığı belirtilmiştir.

Stratejik Planda²² kurumun zayıf yönlerinin sıralandığı tabloda personel konusunda aşağıdaki maddeler yer almıştır:

- Maaş ve özlük hakları yetersizliğinden dolayı personel göçü,
- Kalifiye personel sayısının her geçen gün azalması,
- Makine ve teçhizatın etkin kullanılamayışı,
- Görevde yükselme ve atamalarda mevzuatın uygulanmasında yaşanan zorluklar,
- Personelden tam randıman alınamaması,
- Çalışanların kendi aralarında ve yönetim kademeleri ile iletişim ve koordinasyonunda noksanlıklar,
- Diğer kuruluşlardaki ücretlerin daha cazip olması nedeniyle oluşan personel erozyonu.

DSİ Genel Müdürlüğü'nde yaşanan personel göçüne ilişkin tespitler akademik çalışmalarda ve çeşitli meslek odalarının raporlarının

²⁰ Ahmet Göksoy, “Kamu İşletmeciliğinde Tasfiye Süreci: DSİ Örneği”, *TMMOB Türkiye VI. Enerji Sempozyumu*, Ankara, 22 Ekim 2007, s. 326.

²¹ DSİ, *Stratejik Plan 2010–2014*, s.33.

²² DSİ, *Stratejik Plan 2010–2014*, s.28.

da da belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Yıldız²³ araştırmasında DSİ Genel Müdürlüğü'nün tasfiye edilme sürecinde olduğunu, bilgi, birikim ve deneyime sahip olan DSİ personelinin kurumdan ayrılmak zorunda bırakıldığını, DSİ'nin hafızasının boşaltıldığını dile getirmektedir. Göksoy²⁴ da makalesinde 2003 yılından itibaren bölge müdürlerinin yüzde 120'sinin, daire başkanlarının yüzde 100'ünün, şube müdürlerinin yüzde 87'sinin ve mühendis olarak görev yapan 270 personelin büyük bir çoğunluğunun sürgün edildiğini, yönetici konumunda görev yapan personelin yüzde 74'ünün değiştirildiğini, bu sürede DSİ teşkilatında 691'i genel idare hizmetleri ve 1569'u teknik hizmetler sınıfından olmak üzere toplam 2260 personelin emekli edildiğini ifade etmektedir.

Kurumun faaliyet raporlarından alınan verilerle oluşturulan Tablo 2'de, 2005 yılından 2011 yılı sonuna kadar kurumun toplam personel sayısında bir azalma olduğu dikkati çekmektedir. 2005 yılında 27.900 olan toplam personel sayısı 2011 yılı sonu itibariyle 20.770'e düşmüş, personel sayısında yaklaşık yüzde 25 oranında bir azalma olmuştur. 2006 yılı sonunda 1746 olan genel idari hizmetler sınıfı personel sayısı 2008 yılı sonuna kadar 1621'e, 4625 olan teknik hizmetler sınıfı personel sayısı 4441'e düşmüş; 2010 yılında da 2006 yılındaki personel sayısına yaklaşık olarak tekrar ulaşılmıştır. Diğer sınıflardaki personel sayısındaki azalmaya karşın, sözleşmeli personel sayısı artırılmış, 2005 yılında 8 iken, 2009 yılında 204'e yükseltilmiş ancak 2011 yılında 17'ye düşmüştür. 2005 yılında 21.307 olan daimi işçi sayısı ise 2011 sonu itibariyle 13.579'a düşmüştür. Genel idari hizmetler sınıfındaki personel, teknik hizmetler sınıfında yer alan personelin ortalama yüzde 35'i kadarını oluşturmaktadır. Kurumun toplam personel sayısının yüzde 90'ından fazlası taşra uzantılarında çalışmaktadır.

23 Dursun Yıldız, "Ülkemizdeki Su Kaynakları Yönetimi Kurumsal Yapısı ve Geleceği", *Antalya Su Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Ed. H. Serkan Akıllı), Antalya, Şubat 2008, s. 68.

24 Göksoy, *a.g.m.*, s.327.

Tablo 2. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Yıllar İtibariyle Personel Sayıları

	31.12.2005			31.12.2006			31.12.2007			31.12.2008		
	Merkez	Taşra	Toplam	Merkez	Taşra	Toplam	Merkez	Taşra	Toplam	Merkez	Taşra	Toplam
Genel İdari Hizmetler	406	1084	1490	416	1330	1746	403	1235	1638	397	1224	1621
Teknik Hizmetler	756	3737	4493	782	3843	4625	829	3767	4596	807	3634	4441
Sağlık Hizmetleri	23	71	94	24	73	97	23	67	90	19	59	78
Yardımcı Hizmetler	39	51	90	35	60	95	23	45	68	19	45	64
Devlet Memurları TOPLAMI	1236	5006	6242	1257	5306	6563	1278	5114	6392	1242	4962	6204
Sözleşmeli Personel	3	5	8	2	5	7	1	3	4	1	3	4
Daimi İşçi	725	20582	21307	665	19139	19804	610	18012	18622	559	16322	16881
Toplam Daimi Personel	1964	25530	27482	1924	24450	26374	1889	23129	25018	1802	21287	23089
Part Time Rasatçı	-	418	418	-	367	367	-	288	288	-	288	288
GENEL TOPLAM	1964	25948	27900	1924	24817	26741	1889	23417	25306	1802	21575	23377

	31.12.2009 Tarihi İtibariyle			31.12.2010 Tarihi İtibariyle			14.10.2011 Tarihi İtibariyle		
	Merkez	Taşra	Toplam	Merkez	Taşra	Toplam	Merkez	Taşra	Toplam
Genel İdari Hizmetler	442	1258	1700	459	1267	1726	459	1329	1788
Teknik Hizmetler	874	3727	4601	870	3744	4614	886	4191	5077
Sağlık Hizmetleri	24	57	81	24	54	78	23	56	79
Yardımcı Hizmetler	19	43	62	19	40	59	18	38	56
Devlet Memurları TOPLAMI	1359	5085	6444	1.372	5.105	6477	1389	5648	7037
Sözleşmeli Personel	1	203	204	1	147	148	0	17	17
Daimi İşçi	509	15162	15671	469	14249	14718	426	13153	13579
Toplam Daimi Personel	1869	20450	22319	1.842	19501	21343	1815	18818	20633
Part Time Rasatçı	-	184	184	0	161	161	0	137	137
GENEL TOPLAMI	1869	20634	22503	1.842	19662	21504	1815	18955	20770

Kaynak: 2005, 2010 ve 2011 yılı verileri DSİ resmi web adresinden (www.dsi.gov.tr), diğer yıllara ait veriler DSİ faaliyet raporlarından 2006 (s.123), 2007 (s.45), 2008 (s.35), 2009 (s.20) derlenmiştir.

Not: Tabloda avukatlık hizmetleri sınıfına ilişkin verilere yer verilmemiştir. Devlet Memurları toplamında-ki rakamsal fark bu veri eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

DSİ'nin Genel Bütçe İçine Alınması ve Yatırım Bütçe Payının Azalması

10.12.2003 tarih ve 5018 sayılı *Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu* ile 2006 yılında DSİ'nin mali sistemi “katma bütçeli kurum” statüsünden “genel bütçe kapsamındaki kamu idareleri” statüsüne taşınmıştır. Bayram ve Salihoğlu'na²⁵ göre yapılmak istenen; DSİ gibi yatırımcı kuruluşların tüzel kişiliklerinin zayıflatılarak yatırım olanaklarının sınırlandırılmasıdır. Göksoy'a²⁶ göre ise bu süreç ile amaçlanan kamunun eski tarz örgütlenmesinin değiştirilmesi ve teknik olanakları fazla, iş yapan üreten kamu örgütlenmesi yerine daraltılmış bir kamu örgütlenmesinin giderek belirginleştirilmesidir.

DSİ 2006 yılı faaliyet raporunda²⁷, 2023 yılına kadar tarım sektöründe 28, enerji sektöründe 25, hizmetler sektöründe 22, çevre sektöründe 3 milyar ABD Doları olmak üzere toplam 78 milyar ABD Doları tutarında ilave yatırımın gerekli olduğu belirtilmiştir. Raporda DSİ projelerinin, ülke kalkınması ve refahı açısından ekonomik yararları yanında sosyal yararları da olan yatırımlar olduğu; kullanılan elektriğin, gıdaların, içilen suyun ana kaynağının su kaynaklarını geliştirme projelerine dayandığı; DSİ'nin sulama gelişimini sağladığı; çiftçinin üretimini, gelirini artırdığı; sanayiye girdi oluşturduğu ifade edilerek işsizliğin ve göçün azaltılabilmesi için DSİ yatırımlarına gereken kaynağın sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır.

DSİ'nin finansman kaynağını öncelikle milli bütçeden ayrılan pay oluşturmaktadır. DSİ'nin yatırım bütçesi uzun yıllar devlet yatırım bütçesinin ortalama üçte biri (1/3) civarında seyretmiştir. Tablo 3'te, 1980–2009 yılı aralığı itibariyle DSİ bütçe rakamlarına yer verilmiştir. Tablodan DSİ'nin devlet bütçesinden aldığı payın genel olarak yıllar itibariyle düşüş gösterdiği görülmektedir. 1986 yılında yaklaşık yüzde 11'lerde olan bu oran 2009 yılı itibariyle yüzde 2'ye gerilemiştir. 2007 yılı bütçesinde ise yüzde 1,97'ye düşmüştür. Aynı durum yatırım bütçesinde de görülmektedir. DSİ yatırım bütçesinin 1986 yılında devlet yatırım bütçesinden aldığı pay yüzde 53,86'ya

²⁵ Ahmet Müfit Bayram ve Serhat Salihoğlu, *İki Büyük Kentteki Susuzluğun Nedeni Plansızlık ve Kurumsal Gerileme*, http://www.yayed.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=553&tipi=4&sube=0, erişim tarihi: 14.10.2009.

²⁶ Göksoy, a.g.m., s.325.

²⁷ DSİ, *2006 Yılı Faaliyet Raporu*, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2007, s.150.

kadar yükselmiş ancak daha sonraki yıllarda düşüş göstermiştir. 2007 yılında bu oran yüzde 18,68, 2009 yılı bütçesinde ise yüzde 24.48 olmuştur. 2009 yılında 5,2 milyar TL'lik DSİ bütçesi, 260,37 milyar TL'lik devlet bütçesi içerisinde yüzde 2 oranında bir pay almıştır.²⁸

Tablo 3. Yıllar İtibariyle Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Bütçesi ve Payları

	TOPLAM BÜTÇELER			YATIRIM BÜTÇELERİ		
	DEVLET	DSİ BÜTÇE	% PAYI	DEVLET	DSİ BÜTÇE	% PAYI
1980	770.140	57.278	7.44	195.995	50.920	25.98
1981	1.558.743	119.067	7.64	377.500	99.201	26.28
1982	1.804.708	121.173	6.71	446.700	108.712	24.34
1983	2.600.000	177.469	6.83	653.600	157.564	24.11
1984	3.285.000	268.776	8.18	744.500	231.898	31.15
1985	5.542.182	486.517	8.78	1.004.891	427.740	42.57
1986	7.254.100	783.855	10.81	1.303.100	701.844	53.86
1987	11.050.700	1.028.116	9.30	1.854.000	881.206	47.53
1988	20.881.900	1.721.955	8.25	3.471.000	1.571.456	45.27
1989	32.933.400	2.713.768	8.24	5.287.600	2.422.221	45.81
1990	64.400.400	3.796.645	5.90	9.814.400	3.237.147	32.98
1991	104.780.000	7.140.564	6.81	14.650.000	6.048.392	41.29
1992	207.800.000	12.386.750	5.96	27.000.000	10.029.724	37.15
1993	397.179.000	21.058.598	5.30	47.000.000	17.691.798	37.64
1994	818.840.000	28.581.232	3.49	86.000.000	23.687.435	27.54
1995	1.330.920.000	57.766.236	4.34	88.500.000	34.354.414	38.82
1996	3.510.989.000	116.516.709	3.32	239.000.000	83.659.126	35.00
1997	6.254.921.000	282.523.494	4.52	711.433.000	201.412.281	28.31
1998	14.789.475.000	431.887.990	2.92	1.260.461.000	303.089.929	24.05
1999	27.143.467.000	764.113.392	2.82	1.781.131.000	502.964.142	28.24
2000	46.713.341.000	1.334.367.946	2.86	3.093.035.000	878.971.445	28.42
2001	48.359.962.000	2.031.941.480	4.20	5.010.051.000	1.380.616.844	27.56
2002	98.131.000.000	3.422.687.629	3.49	8.810.865.000	2.539.078.272	28.82
2003	145.949.120.000	3.094.977.229	2.12	8.281.439.000	2.030.712.506	24.52
2004	149.945.082.000	3.125.765.987	2.08	8.665.197.000	2.043.013.216	23.58
2005	155.627.544.000	3.854.660.205	2.48	10.586.171.000	2.657.195.491	25.10

²⁸ DSİ, <http://www.dsi.gov.tr>, erişim tarihi: 15.04.2010.

2006	174.321.617.000	3.829.564.309	2.20	13.315.754.638	2.595.632.309	19.49
2007	204.988.546.000	4.031.740.471	1.97	14.152.024.000	2.643.669.722	18.68
2008	222.553.217.000	5.252.118.583	2.36	14.215.531.854	3.546.206.083	24.95
2009	260.369.794.516	5.204.153.420	2.00	14.895.191.000	3.646.058.020	24.48

Kaynak: DSİ, *Stratejik Plan 2010–2014*, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü DSİ Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2010, s.37.

DSİ’NİN FİNANSMAN SORUNUNU AŞMA ÇABALARI: DIŞ KAYNAKLARA, KREDİLERE VE YENİ HİZMET SUNUM MODELLERİNE YÖNELİŞ

Son yıllarda devlet yatırım bütçesinin küçülmesi ve buradan DSİ’ye ayrılan payın yeterli olmaması gibi nedenlerle inşaatların tamamlanma süreleri uzamaktadır. DSİ 2009 yılı faaliyet raporunda²⁹ beklenen fayda gerçekleşemediğinden vatandaşın güveninin sarsıldığı, maliyetler arttığı için teknik sorunların meydana geldiği dile getirilmektedir. 9. Kalkınma Planı, Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu’nda³⁰ DSİ’nin, görev alanına giren hizmetlerin belirlenen hedefler ve programlar çerçevesinde 2030 yılında tamamlanabilmesi için; yapısal, yasal, yönetsel ve teknolojik önlemlerin alınması ve uygun finansman imkânlarının sağlanması gerektiği belirtilmiş; DSİ’nin yeniden katma bütçeli bir kuruluş durumuna getirilmesi ve ürettiği hizmetlerden sağlayacağı katma gelirlerle, Devlet Bütçesi’ne olan bağımlılığının azaltılarak yatırımlarını daha rahat gerçekleştirme olanağına kavuşturulması önerilmiştir.

DSİ’nin mali yapısındaki değişime bakıldığında kurumun sistem içindeki etkinliğinin azaltıldığı, öz kaynağa dayalı kamu kredisiyle kamu hizmet yatırımlarının karşılanması politikasının yerini dış finansmana dayanan politikaların aldığı dikkati çekmektedir.³¹

Nitekim kurumun resmi web sayfasında, “milli bütçeden ayrılan payın yetersiz olması mevcut yatırımların gerçekleştirilmesi yönünde dış finansman kaynaklarının aranmasını zorunlu kılmaktadır”

²⁹ DSİ, *2009 Yılı Faaliyet Raporu*, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2010, s.60.

³⁰ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), DPT: 2718, ÖİK: 671, Ankara, 2007, s.65.

³¹ Çınar, *a.g.m.*, s. 77.

ifadesine yer verilerek, dış finansman sağlanabilen kaynaklar şöyle sıralanmıştır; Dünya Bankası, Avrupa Yatırım Bankası, Avrupa Konseyi Kalkınma Bankası, Kuveyt Fonu, İslam Kalkınma Bankası, Japon Uluslararası İşbirliği Bankası, Fransız ve Alman Kredileri, Anahtar Teslimi İkili İşbirliği Proje kredileri (Eximbank kredisi, Ticari krediler ve Hükümet kredileri). Daha önceki yıllarda kredi ödenekleri bütçe tavanının dışında tutulduğundan, DSİ'nin yatırım bütçesine ilave bir kaynak sağlandığı, ancak 2003 yılından itibaren dış kredi kaynakları da bütçe tavanı içine alındığından ve yıl içinde krediden ek ödenek temini kanunla kısıtlandığından, bazı projelerde ödenek sıkıntısı ile karşılaşıldığı açıklamalarına da yer verilmiştir. Özel sektörün talip olmadığı hidroelektrik enerji tesislerinin gerçekleştirilmesini hedeflemek, hidroelektrik enerji üretiminin artırılması için özel sektör yatırımlarını desteklemek ve teşvik etmek web sayfasında kurumun temel misyonuna ulaşma araçları arasında sıralanmıştır.³²

DSİ'nin hizmet sunumunda finansman sorununu aşma çabası olarak özellikle sulama ve HES projelerinde Yap-İşlet-Devret (YİD) Modeli'ne işlerlik kazandırılmaya çalışılmaktadır. Bölge müdürlüklerinde personel, araç ve ödenekler sürekli azaldığından, işletme ve bakım çalışmaları da aksamaktadır. Bu durum su israfını da beraberinde getirdiği için yapımı biten ve işletmeye açılan tesisleri devlet eliyle çalıştırmak her geçen gün daha da güçleşmektedir. Bu nedenlerle de işletmeler hızla devredilmekte ve yeni yapılacak projelerde de yeni finans kaynakları yaratma düşüncesiyle, yap işlet devret yöntemine başvurulmaktadır.³³

DSİ Stratejik Planı'nda³⁴ yer verilen Tablo 4 ile gösterilmiş olan kuruma ilişkin "belirsizlik analizi" tablosu bunu doğrulamakta; yeni finansman modellerinin "mahsurlar" başlıklı sütunda yer verilmesi de aslında bu yola başvurma sakıncalı olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

³² DSİ, <http://www.dsi.gov.tr/kurumsal-yapi/hakkimizda#vizyon>, erişim tarihi: 15.04.2012.

³³ DSİ, *Stratejik Plan 2010–2014*, s.54.

³⁴ DSİ, *Stratejik Plan 2010–2014*, s.30.

Tablo 4. DSİ Genel Müdürlüğü Belirsizlik Analizi Tablosu

BELİRSİZLİK		MAHSURLARI
Ödeneklerin yetersizliği ve zamanında verilmemesi	İşlerin planlanan sürede bitirilememesi, projenin faydaya dönüşmemesi	Yeni Finans Modelleri

Kaynak: DSİ, *Stratejik Plan 2010–2014*, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü DSİ Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2010, s.30.

DSİ Stratejik Planı'nda³⁵ “kamu hizmet arzının özelleştirilmesi ve suyun ticari mala dönüşmesi” konuları da artık kurumun tehdit unsurları arasında sıralanmaktadır.

DSİ’NİN KÜRESEL SU KURULUŞLARIYLA İLİŞKİLERİ

Kamusal bir değerın kapitalist ekonomi politiğın konusu haline getirilmesi; neoliberal, emperyalist ideolojilerin hâkimiyeti; su yönetim birimlerine müdahale ve bu birimlerin hizmet alanının yönetiminden ve finansmanından geri çekilmesi; hizmetlerin piyasalaştırılması amacıyla özel sektörle işbirliği; ulusal yasaların ve toplumsal koşulların görmezden gelinmesi;³⁶ küresel su yönetimini ayrı ayrı tanımlayan ve küresel su örgütlerinin politikalarının somut çıktılarını ortaya konulabilecek unsurlardan bir kaçıdır. Bu nedenle de DSİ'nin kurumsal geleceğinin tayininde, su hizmetlerine ilişkin politikalarının yorumlanmasında, sunmuş olduğu hizmetlere ilişkin dönüşümün saptanmasında ilişkide bulunduğu uluslararası kuruluşların, kurum üzerindeki etkisi ve rolü çok önemlidir.

Dünya Bankası ve Uluslararası Katılımcı Sulama Yönetimi Ağı (INPIM) ile İlişkiler

Uluslararası kuruluşlardan Dünya Bankası'nın su politikalarında genel olarak yaklaşımı “su sektöründe gelecekte karşılaşılabilecek sorunlara etkin ve eşitlikçi çözümler bulunması bu sektörde piyasa aktörlerinin kabul edilmesine bağlıdır şeklindedir. Kuruluşun DSİ politikaları üzerinde özellikle sulama konusunda etkin bir rolü söz

³⁵ DSİ, *Stratejik Plan 2010–2014*, s. 28.

³⁶ Serhat Salıhoğlu, a.g.m., 2006, s.4; Öztunalı Kayır, a.g.m., s.28; Tayfun Çınar, “Su Yönetimi ve Finansmanında Strateji, Model ve Aktörler, *Su Yönetimi, Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiri*, (Ed. Hülya Kendir Özdiñç - Tayfun Çınar), Memleket Yayınları, Ankara, 2006, s. 43.

konusudur. Dünya Bankası, sulama yönetiminde; sulama tesislerinin toplam maliyetini kapsayan ve geri ödemeyi içeren bir fiyatlandırmayı önermekte; politikalarını “katılımcı sulama yönetimi” kavramına dayalı olarak INPIM³⁷ aracılığıyla gerçekleştirmektedir. DSİ, katılımcı sulama yönetiminin Türkiye’de gerçekleştirilmesinde aracı kuruluş olarak işlev görmektedir. Katılımcı sulama yönetimi politikası çerçevesinde DSİ tarafından 1993 yılında “hızlandırılmış devir programı” başlatılmış; inşa ettiği ve işlettiği bütün sulama tesislerinin devri amaçlanmıştır. Sulama alanları itibariyle -yüzde 90’lara varan- en büyük oranda devir, sulama birliklerine yapılmıştır. Ülkemizde ilk sulama birliği 1959 yılında kurulmuş, 1990’lı yıllara kadar 30 yıllık sürede sayıları yalnızca 13 olan sulama birliği sayısı, 2010 yılına gelindiğinde 20 yıllık sürede 30 katı artarak 408’e ulaşmıştır. Sulama tesislerinin devrinde itici gücü oluşturan Dünya Bankası ile imzalanan Katılımcı Özelleştirme Proje Anlaşması’nda, Türkiye’ye “Su Kullanıcı Örgütleri Kanun Tasarısı” hazırlaması ön şartı getirilmiş ve daha sonra DSİ raporlarında bu konudaki mevzuat boşluğu sürekli olarak vurgulanmıştır. Dünya Bankası’nın 2006 yılında yayınlamış olduğu su raporunda³⁸, ülkemizde yürürlüğe konması istenen yasal düzenlemeye ilişkin bir taslak çalışmaya yer verilmiştir. Nihayetinde de 8 Mart 2011 tarihinde 6172 sayılı Sulama Birlikleri Kanunu yürürlüğe girmiştir. Türkiye’nin yönetim yapısı içinde bugüne kadar “hizmet yerinden yönetim kuruluşları” ve kamu tüzel kişiliğine sahip kamu kurumları olarak nitelenen sulama birlikleri 6172 sayılı yeni kanunun gerekçesinde yerel sivil toplum örgütü olarak tanımlanmıştır. Sulama ücretlerinin artırılması yönünde hükümler düzenlenmiş; sulama birlikleri, sulama tesislerinin işletme ve bakım hizmetlerinin yürütülmesi konusunda şirketlerle yap işlet devret sözleşmesi imzalamaya yetkili kılınmıştır.

Yukarıda bahsi geçen Dünya Bankası raporunda ülkemiz su kaynakları yönetimine ilişkin model önerilerinde de bulunulmuş-

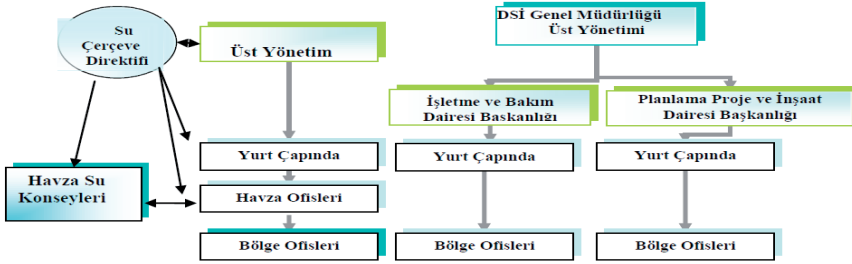
³⁷ INPIM; katılımcı ve yerel sulama yönetimi geliştirmek ve teşvik etmek olarak ifade ettiği misyonu çerçevesinde politikacılar, planlamacılar, uygulayıcılar ve çiftçiler arasında ilişki kurulmasını sağlamak gibi konularda faaliyet gösteren, kamu-özel sektör ortaklığını savunan ve Dünya Bankası örgütlenmesi olan bir küresel ağıdır. INPIM ve DSİ ile olan ilişkiler çerçevesinde 2004, 2006 ve 2007 yıllarında İzmir’de Uluslararası Kapasite Geliştirme programları düzenlenmiştir (DSİ, 1954–2009 Su ve DSİ, s.96).

³⁸ DB, a.k.

tur. Dünya Bankası'nın yeni su yasası ve su kaynakları kurumlarında yeniden yapılanma konusu üzerine ABD, Fransa, İngiltere, Almanya gibi ülke temsilcilerinin katılımlarının da sağlanacağı bir konferans düzenlenmesi hususunda Türk Hükümetine yardımcı olabileceği ifade edilmiştir. Raporda yer verilen modellerden biri Şekil 1'de gösterilmiştir. Modelde Su Kaynakları Yönetim Birimi; diğer İşletme ve Bakım Planlama, Projelendirme ve İnşaat gibi birimlerden ayrı olarak düşünülmüştür.³⁹ Havza Ofislerine ve Avrupa Birliği (AB) Su Çerçeve Direktifi doğrultusunda oluşturulacak Havza Su Konseyleri'ne yer verilmiştir. Türkiye'de çıkartılacak su yasası ve su yönetimi kurumsal yapısının AB Su Çerçeve Direktifi ile uyumlu olması üzerine açıklamalar yer almıştır. Bu kapsamda AB destekli MATRA Projesindeki öneriler hatırlatılmış ve nehir havza yönetim planlarının yapılması öneriler arasında yer almıştır. 26 adet olarak belirlenen Nehir havzası sayısının, Karadeniz, Akdeniz, Ege, Marmara, Sınır Aşan ve Kapalı Nehir Havzaları olmak üzere 6'ya düşürülmesi tavsiye edilmiştir.

Raporda yer alan bu öneriler, su yönetimi konusunda Türkiye'nin nasıl yönlendirildiğini ortaya koyduğu kadar, çalışmanın giriş bölümünde değinilen örgütler arası organik politik ilişkiyi gözler önüne seren bir örnek olarak da değerlendirilebilir.

Şekil 1. Dünya Bankası Tarafından Önerilen Su Kaynakları Yönetim Kuruluşu Modeli

Kaynak: Dursun Yıldız, “Ülkemizdeki Su Kaynakları Yönetimi Kurumsal Yapısı ve Geleceği”, *Antalya Su Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Ed. H. Serkan Akıllı), Antalya, Şubat 2008, s. 70.

³⁹ Yıldız, a.g.m., s.70.

Avrupa Birliği ile İlişkiler

DSİ, uluslararası kuruluşlardan Avrupa Birliği'nin su politikalarına da uyum sağlama çabası içindedir. Su politikası, Avrupa Çevre Komisyonu'nun temel politikaları arasında yer almaktadır. AB Çevre Komisyonu kurumsal web sayfasında⁴⁰, insan sağlığının ve çevrenin korunması amacıyla içme suyu, yeraltı ve yüzey sularında yüksek seviyede kalite ve temizliğe ulaşmak için AB'nin bir dizi düzenleme yapmış olduğu, bu amaçlara ulaşmak için 2000 yılında Su Çerçeve Direktifi'nin benimsendiği ifade edilmiştir.

AB'nin su konusundaki yaklaşımını en somut olarak ifade eden belge Su Çerçeve Direktifidir. Nehir havzalarının bütünleşmiş yönetimi, yüzeysel sular ve yeraltı sularının bütüncül olarak korunması, 2015'e kadar suların iyi duruma gelmesinin sağlanması, su kalite standartlarının ve emisyon kontrolünün birlikte değerlendirilmesi, suyun mantıklı bir şekilde kullanılmasını sağlayacak şekilde doğru fiyatlandırılması, bütün paydaşların ve vatandaşların su yönetimine katılması, çevre ile yararlananların çıkarlarının dengelenmesi; Direktif'in temel hedefleri olarak sıralanan hükümlerdir.

Türkiye'nin AB üyeliğine adaylık süreci çerçevesinde 21 Aralık 2009 tarihinde Çevre Faslı müzakerelere açılmış; bu fasıl altında gerçekleştirilen su konusundaki çalışmalara DSİ aktif olarak katılmıştır. Kurum tarafından AB Mevzuatı uyum çalışmaları kapsamında “Su Çerçeve Direktifinin Türkiye’de Uygulanması Projesi” sürdürülmekte olup, pilot proje olarak seçilen Büyük Menderes Nehir Havzası için entegre su yönetim planı hazırlanması çalışmaları devam etmektedir.⁴¹ Ayrıca Direktif’e uyumlu yüzey suları izleme sisteminin oluşturulması zorunlu hale geldiğinden “Su Kalitesi İzleme Konusunda Kapasite Geliştirilmesi” başlıklı proje çalışmalarına da başlanmıştır. Projenin amacı, Türkiye’de Avrupa Birliği Su Çerçeve Direktifi'nin izleme ile ilgili hükümlerinin uygulanması konusunda yasal ve kurumsal kapasitenin geliştirilmesi ve ulusal izleme ağının kurulması amacıyla altyapı oluşturulmasıdır.⁴²

⁴⁰ http://ec.europa.eu/commission_barroso/dimas/policies/water/index_en.htm, erişim tarihi: 15.04.2009.

⁴¹ DSİ, *Stratejik Plan 2010–2014*, s. 19.

⁴² DSİ, *2011 Yılı Faaliyet Raporu*, T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2012, s.107.

AB belgelerinde *bütüncül (entegre) nehir havzası yönetiminin* ön plana çıktığı görülmektedir. DSI'nin web sayfasında;⁴³ kurumun su kaynaklarının geliştirilmesi, korunması ve yönetilmesi konularında dünya lideri olmak gibi iddialı bir vizyonu bulunduğu belirtilmekte, bu vizyonun gerçekleşmesi de ileri teknoloji ve entegre su yönetiminin gerçekleştirilmesine bağlanmaktadır. Nitekim 645 sayılı KHK ile Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nın bünyesinde oluşturulan Su Yönetimi Genel Müdürlüğü'nün görev ve yetkileri arasında "havza yönetimi"nin sıkça vurgu yapılan ve odaklaşılan bir konu olduğu dikkati çekmektedir. Duran⁴⁴ çalışmasında havza bazında entegre yönetimini (HBEY); "bir nehir havzasındaki doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi ve planlamasının koordine edilmesi" olarak tanımlamakta; bu tanımdaki dikkat çekici noktanın koordinasyon boyutu olduğunu vurgulamaktadır. Koordinasyon kavramının katılımcılık ve çok disiplinli işbirliğini içerdiğini; arz ve talebe bağlı hareketlerle ilişkili bütün kuruluş, örgüt veya kişilerin sürece dahil edilmesine işaret edildiğini dile getirmektedir. Su yönetimi uygulamasında "yönetişim" hayata geçirilmekte ve HBEY yaklaşımı, bir yeniden ölçeklendirme arayışına ve bu arayışa bulunmuş bir cevaba denk düşmektedir.

Dünya Su Konseyi İle İlişkiler

Dünya Su Konseyi; uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları, Dünya Bankası'nın ve dünyanın en büyük su şirketlerinin kontrolü altında bulunan bir kuruluştur. Konsey'in başkanı Loic Fauchon aynı zamanda su şirketi "Group des Eaux de Marseille"nin de başkanıdır. Kuruluşun düzenlemiş olduğu Dünya Su Forumları; küresel su politikalarına yön veren, aynı zamanda konsey politikalarının sermaye lehine olduğunu açıkça gösteren, bu alandaki en önemli uluslararası etkinliklerden biridir.⁴⁵

DSİ, 1998 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile Dünya Su Konseyi (WWC)'nin kurumsal üyesi haline gelmiştir. Dünya Su Forumlarını ev sahibi ülke ile beraber her üç yılda bir düzenleyen Dünya

⁴³ DSI, <http://www.dsi.gov.tr/kurumsal-yapi/hakkimizda#vizyon>, erişim tarihi: 15.04.2012.

⁴⁴ Duran, *a.g.k.*, s.26,28.

⁴⁵ Ferhunde Hayırsever Topçu, "Marakeş'ten İstanbul'a Dünya Su Forumları", *Antalya Su Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Ed. H. Serkan Akıllı), Antalya, Şubat 2008, s. 43.

Su Konseyi Türkiye’de, 5. Dünya Su Forumu’nu 2009 yılında İstanbul’da gerçekleştirmiştir. Forum hazırlıkları Çevre ve Orman Bakanlığı, DSİ, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İSKİ ve Dışişleri Bakanlığı tarafından yürütülmüştür. Bölgesel Hazırlık Süreci çerçevesinde 2008 yılı boyunca Türkiye’de on beş konferans düzenlenmiştir. 3-5 Mayıs 2011 tarihleri arasında da ana teması; “Bölgesel Su Sorunları-İstanbul Bakışı” olan 2. Uluslararası Su Forumu düzenlenmiştir. 2011 yılı DSİ Faaliyet Raporunda⁴⁶, DSİ’nin Dünya Su Konseyi ile olan ilişkilerinde odak noktası görevini sürdürdüğü, son olarak, 2011 yılında yapılan 45. Yönetim Kurulu Toplantısı’nda DSİ’nin temsil edildiği ifade edilmiştir. Kilim ve Şener⁴⁷ çalışmalarında neoliberal politikalar ile DSİ’nin işlevlerini yitirdiğini özellikle DSİ’nin bu süreçte yeni görevler üstlendiğini, Dünya Su Forumu hazırlık çalışmaları kapsamında Türkiye’deki su kaynakları konusunda envanter niteliğinde bölge çalışmalarının yapılmasını sağladığını ifade etmişlerdir. Hazırlık toplantıları sonucunda küresel su pazarına aktarılacak çok geniş bir bilgi birikimi oluşmuş; DSİ su için yatırım gereksinimi olan bölgeleri saptayan ve küresel sermaye ve yerel şirketler arasında aracılık eden bir kuruma dönüşmüştür.

Küresel su kuruluşlarının, ülkelerin su kaynakları yönetimini yeniden şekillendirmesi bağlamında bir örnek oluşturması açısından, Dünya Su Forumu’nun ardından, Orman ve Su İşleri Bakanlığı’na DSİ gibi bağlı olacak, yeni yapılandırılan bir kuruma -Türkiye Su Enstitüsü’ne- bu başlık altında kısaca yer verilmesinde yarar görülmektedir.

10.10.2011 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı- 658 sayılı KHK ile, Orman ve Su İşleri Bakanlığı’na DSİ gibi bağlı olacak; Beşinci Dünya Su Forumu sekretaryasına verilen görev, hak, yetki ve sorumlulukları KHK’nin geçici 2. maddesi gereğince devralacak yeni bir kuruluş; “Türkiye Su Enstitüsü (SUEN)” kurulmuştur. KHK’nin gerekçesinde özetle; iklim şartları ve nüfus artışına bağlı olarak günümüz ve gelecekteki su ihtiyacının karşılanması için su kaynaklarının daha etkin ve verimli kullanılmasını sağlamak üzere tüm dünya devletleri ile ortak çalışmaların yapılması gerektiği ifade edilmiştir.

⁴⁶ DSİ, *2011 Yılı Faaliyet Raporu*, T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2012, s.106.

⁴⁷ Esra Ergüzeloğlu Kilim, Mustafa Şener, *Su Politikası: Küresel Su Politikalarının Ulusal ve Yerel Ölçekte Yansımaları*, http://www.yayed.org.tr/genel/bizden_de_tay.php?kod=784&tipi=9&sube=0, erişim tarihi: 23.08.2012.

5. Dünya Su Forumu'nda kazanılan tecrübelerden faydalanılması, paydaşlar arasında eşgüdümün sağlanması, sürdürülebilir su politikalarının üretilmesi, uluslararası gelişmelerin takip edilmesi, küresel sorunların çözümüne yönelik stratejilerin üretilmesi için bu enstitünün kurulması amacıyla 658 sayılı KHK'nin hazırlandığı belirtilmiştir. "Ulusal su sektörü ile uluslararası su sektörünün işbirliği içinde çalışması yönünde oluşturulan ara yüz" olarak nitelenen SUEN'in, kurulması ve Dünya Su Forumu ile olan bağlantısına ilişkin kaygılar TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası yayınında şu şekilde dile getirilmiştir:⁴⁸

Bölgesel önemi de dikkate alınarak, su hizmetlerinin özelleştirilmesinde hangi ülkeye öncelik verilecek ise Dünya Su Forumu'nun o ülkede yapılması sağlanır. 5. Dünya Su Forumu Sekreteryasının görevinin neden devam ettiği, 5. Dünya Su Forumu'nun Internet sitesinde şöyle ortaya konulmaktadır: "Geçtiğimiz mart ayında düzenlediğimiz 5. Dünya Su Forumu'ndan bu yana geçen bir yıllık süre, bizim için çok yoğun ve verimli bir dönem oldu. Bu dönem zarfında 5. Dünya Su Forumu Sekreteryası olarak, Türkiye Su Enstitüsü'nün kurulması ve yaklaşmakta olan 2011 İstanbul Su Forumu için yaptığımız hazırlık faaliyetlerinin yanı sıra bir dizi forum raporunun hazırlanması için çalışmalarda bulunduk." Kısaca bu tasarının ilgili bakanlık tarafından hazırlanmadığı, tasarının için verilecek olan görüşlerin de uluslararası şirketlerin taleplerine uygun olmadığı sürece kabul görmeyeceği açıktır.

658 sayılı KHK'nin 2. Maddesinin c fıkrasında; "Ulusal ve uluslararası su sektörünün işbirliği içinde çalışması için gerekli faaliyetleri yürütmek, çalışmalarıyla ulusal ve uluslararası su sektöründe temayüz etmiş kurum ve kişiler ile gerektiğinde projelerde beraber çalışmak" hükmüne yer verilmiştir. Bu fıkrada geçen *su sektörü* ifadesi, Çevre Mühendisleri Odası⁴⁹ tarafından suyun ticari meta olarak değerlendirildiğini göstermiş ve bu yaklaşımla suların kamu yararı ilkesi doğrultusunda yönetilemeyeceğinin açık olduğu belirtilmiştir.

⁴⁸ İsmail Küçük, "Suyu Satmanın Zemini Hazırlanıyor", *Cumhuriyet Enerji*, Yıl:3, Sayı:21, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Yayını, Ankara, 1 Şubat 2011.

⁴⁹ TMMOB Çevre Mühendisleri Odası, "Sularımızın Ticarileştirilmesinde Yeni Bir Araç: 658 Sayılı KHK'yla Kurulan "Bağımlı" Türkiye Su Enstitüsü", *CMO Basın Açıklaması*, 14.11.2011, http://www.cmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=85193&tipi=67&sube=0, erişim tarihi: 03.12.2011.

Diğer Kuruluşlarla İlişkiler

DSİ 16.08.1949 tarih ve 3/9725 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Uluslararası Büyük Barajlar Komisyonu (ICOLD)'nun kurumsal üyesi haline gelmiştir. Çalışma konuları arasında sulama, drenaj, taşkın kontrol ve nehir ıslahı uygulamaları ile su ve toprak kaynaklarının yönetimi bulunan Uluslararası Sulama ve Drenaj Komisyonu (ICID)'nin 22. Kongresi'nin Türkiye'de düzenlenmesi için başvuruda bulunulmuştur.⁵⁰ 2013 yılında gerçekleştirilecek olan ICID 8. Asya Bölgesel Konferansı (ARC) ve 64. Uluslararası İcra Kurulu (IEC) Toplantısı ülkemizde yapılacaktır. DSİ, 1985 yılından beri Türkiye'de düzenlenen Uluslararası Sediment Teknolojisi kursunun sediment, izotop ve erozyon konularını da kapsayacak şekilde geliştirilerek bölgesel merkeze dönüştürülmesi konusunda Dışişleri Bakanlığı kanalıyla UNESCO bünyesinde girişimlerde bulunmuştur.⁵¹ DSİ'nin başkanlığındaki Türkiye Ulusal Hidroloji Komisyonu ise Uluslararası Hidroloji Bilimleri Derneği (IAHS)'nin Türkiye ayağını oluşturmaktadır.

Tablo 5. DSİ Genel Müdürlüğü'nün Kurumsal Üyesi Olduğu Uluslararası Kuruluşlar

	Üyelik Tarihi ve Bakanlar Kurulu Kararı
Uluslararası Büyük Barajlar Komisyonu Türk Milli Komitesi (ICOLD)	16.08.1949 tarih ve 3/9725 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı
Uluslararası Sulama ve Drenaj Komisyonu (ICID)	29.08.2001 tarih ve 2001/3018 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı

Kaynak: DSİ, 1954-2009 Su ve DSİ, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009, s.95-96.

DSİ'nin küresel su kuruluşları ile olan ilişkileri bağlamında gözden kaçırılmaması gereken nokta; bu kuruluşların temel hedefi ve ilişkilerin nihai sonucudur. Hedeflenen yol suyun ticarileştirilmesi ve buna uygun hukuki-yönetimsel alt yapının oluşturulmasıdır.

DSİ'nin tarımsal sulama ücretleri konusunda uluslararası alanda benimsenen hacim esasına dayalı ücretlendirmeyi destekler hale

⁵⁰ DSİ, 1954-2009 Su ve DSİ, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009, s.95.

⁵¹ DSİ, 1954-2009 Su ve DSİ, s.96.

geldiği Stratejik Planı'nda⁵² yer alan ifadeden açıkça anlaşılacaktır; ‘...her metre küp su kullanıcıya ilave ödeme getirmektedir. “Kullanan Öder, Kirleten Öder” prensibine uygun olan bu yöntemin yaygınlaştırılması hem suyun bilinçli kullanılmasına hem de yeni projelere kaynak yaratılmasına imkân verecektir’.

Küresel su kuruluşlarının etkisiyle DSİ'nin son dönemde en fazla yoğunlaştığı konuların başında yeni bir *Su Kanunu Taslağı* gelmekte ve bu kuruluşlarca benimsenen; entegre havza işletmeciliği, su özelleştirmeleri, su kaynaklarının imtiyaz haklarının devirleri gibi konuların kanunda yer alması öngörülmektedir.⁵³ Hazırlanmış olan Taslağın “Su Bedeli” başlıklı 7. maddesi şöyledir: “Su Kaynaklarından faydalanan gerçek ve tüzel kişiler kullandıkları suyun bedelini öderler. Kullanılan suyun bedelinin kullanıcılara yansıtılması esasları bu kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren bir yıl içerisinde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na çıkartılacak bir yönetmelikle düzenlenir.” Kurum görüşlerine sunulan taslağın bu maddesine istinaden Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı-Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü⁵⁴ tarafından, bu düzenlemenin su kaynağı tanımı nedeniyle sorunlara yol açabilecek nitelikte olduğu belirtilmiştir. Sulama birliklerinin koordinesi dışında olan, yani kendi mecrasında akan sulardan da (ırmak, dere gibi) bir bedel istenilmesi sonucunu doğuracağı dile getirilmiştir. Tarımsal üretimde girdi maliyetlerinin çok fazla olup, bir de bu maliyetlere sulama suyu bedelinin ilave edilmesinin, kısıtlı imkânlarla faaliyet gösteren küçük çiftçi, bağ ve bahçe sahiplerini etkileyebileceği, geçmişten beri bu tür sulamalarda ücret alınmaması nedeniyle, getirilmesi düşünülen ücretlendirme sistemine ilişkin bu durumun, küçük tarım işletmelerini ve bunların sahiplerini olumsuz yönde etkileyeceği ifade edilmiştir.

SONUÇ

Su hizmetlerinin küreselleşme, yerelleşme ve özelleştirmeler çerçevesinde değerlendirilmesi, ülkemizdeki hizmetle ilintili temel kuruluşların yapı ve işleyişlerini dönüştürmüş; kamusal hizmet anlayışı terk edilir hale gelmiştir.

⁵² DSİ, *Stratejik Plan 2010–2014*, s. 57.

⁵³ Yılmaz, *a.g.k.*, s. 336.

⁵⁴ TİGEM, Su Kanunu Tasarı Taslağı Hakkında Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nın Görüşleri, <http://www.tigem.gov.tr/.../duzenleme%20taslaklari/Su%20Kanunu%20tasari%20taslaci.doc> –, erişim tarihi: 20.12.2010.

Türkiye'nin su kaynakları yönetiminde yıllarca hizmet görmüş, su hizmetlerinde birinci derecede yetkili kuruluş olan DSİ Genel Müdürlüğü'nün tarihsel ve birikimsel zenginliğinin değerlendirilememesi, uzman personel göçünün hızlanması, yatırım yeteneğinin yok edilmesi, alt yapı tesislerinin gözden çıkarılması, hizmetlerde "icra eden" olmaktan çıkarılıp "aracı kuruluş" haline getirilmesi ve kurumsal örgütlülüğü üzerinden politika yürütülmesi, DSİ'deki dönüşümün olumsuz sonuçları olmuştur.

DSİ Genel Müdürlüğü'nde yaşanan uzman personel göçü, kurum içi bilgi ve deneyimlerin aktarımını sekteye uğratmıştır. Kurumun devlet bütçesinden aldığı pay yıllar itibariyle düşüş göstermiş; mali sistemi katma bütçeli kurum statüsünden, genel bütçe kapsamındaki kamu idareleri statüsüne taşınmış, yatırım ve teknik olanakları zayıflatılmıştır. Tarım, enerji, hizmet ve çevre alanında ek yatırımlara gereksinimi olan kurum, finansman kaynağı sorunu nedeniyle, kamu özel ortaklığı-yap işlet devret gibi yeni yöntem ve kaynaklara yönelmek zorunda bırakılmış, yatırımlar için dış finansman yolları tercih edilir olmuştur. Kurumun faaliyetleri arasında enerji üretimi baş sırayı almış, topyekûn kalkınma anlayışından enerji odaklı iktisadi büyümeye dayalı bir anlayışa geçilmiştir. Kurumun görevleri daraltılmış, yatırım gücü ve yetkisi eşgüdüm ve denetim doğru kaymıştır. Farklı bakanlıklara bağlanıp yeniden değiştirilmesiyle yönetim zafiyeti yaşanmış, küresel örgütlerin politikaları içselleştirilmiştir. Entegre nehir havzası yönetimi, katılımcı sulama yönetimi adı altında Avrupa Birliği ve Dünya Bankası'nın su politikası anlayışlarına uygun yasal düzenlemelere gidilmiştir. Katılımcı sulama yönetimi politikası çerçevesinde, DSİ inşa ettiği ve işlettiği bütün sulama tesislerinin neredeyse tamamını devretmiştir. 8 Mart 2011 tarihinde kabul edilen 6172 sayılı Sulama Birlikleri Kanunu ile sulama ücretlerinin artırılması hedeflenmiş, sulama birlikleri, sulama tesislerinin işletme ve bakım hizmetlerinin yürütülmesi konusunda şirketlerle yap işlet devret sözleşmesi imzalamaya yetkili kılınmıştır. Sulama ücretleri konusunda uluslararası alanda benimsenen hacim esasına dayalı ücretlendirme desteklenir hale gelmiştir.

Su ve toprak ilişkisi, küresel ekolojik geleceğin belirleyicisidir. Kırsal alandaki ilişkilerin temeli, tarımsal verimliliği ve istihdamı arttıran, gıda gereksinimi için temel bir girdi olan su; yaşamsal, toplumsal, kültürel, ekonomik ve yönetsel olmak üzere çok boyutlu bir

konudur. Sanayisizleşen ülkelerin ve tüm dünya nüfusunun beslenmesinde kilit önem taşıdığı için vazgeçilemez önemdedir ve özel sektöre bırakılamayacak bir hizmet alanıdır.

Küresel istemler doğrultusunda yeterli bir hazırlık sürecinden geçmeden yapılanan süreç, su kaynakları yönetim sistemimizdeki koordinasyon eksikliği ve bütüncül yönetim gereksinimi gibi henüz çözülmemiş mevcut sorunlarımızı daha da derinleştirecek, su fiyatlarını artıracak, çiftçiler ve tarımın geleceği açısından olumsuz sonuçlar doğuracak gibi görünmektedir. Türkiye, tarımsal politika ve hedeflerini geliştirerek ve bunun için de öncelikli olarak tarımsal sulamayı güçlü kamusal destek plan ve programlarıyla ele alarak kalkınma sağlamayı seçmek ve su kaynakları yönetimine ilişkin ülkemize özgü sorunlar temelinde, mevcut kaynaklarımıza sahip çıkan, su gibi önemli bir değeri siyasi ve ekonomik mekanizmalara alet etmeyen güçlü ve etkili bir kamusal yönetim anlayışını oluşturmak durumundadır.

KAYNAKÇA

- 26.06.2011 tarihli ve 645 sayılı Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, RG Tarih: 04.07.2011, Sayı: 27984 Mük.
- 658 sayılı Türkiye Su Enstitüsünün Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, RG Tarih: 02.11.2011, Sayı: 28103.
- Anonim, "Asıl Tehlike Üç p", *Express Dergisi*, Sayı: 2009 / 03, Ezgi Matbaacılık, İstanbul, (2009), s. 18-20.
- Bayram, Ahmet Müfit ve Serhat Salihoğlu, *İki Büyük Kentteki Susuzluğun Nedeni Plansızlık ve Kurumsal Gerileme*, http://www.yayed.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=553&tipi=4&sube=0, erişim tarihi: 14.10.2011.
- Bureau of Reclamation, <http://www.usbr.gov/main/about/>, erişim tarihi: 20.01.2011.
- Çınar, Tayfun, "Bu Sayıda", *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, Sayı:10, Memleket Yayınları, Ankara, 2010.
- Çınar, Tayfun, "Neoliberal Su Politikaları Doğrultusunda İller Bankası, DSİ ve Belediyelerin Değişen Rolü", *TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Bülteni*, Sayı:3, 2006, s. 70-78.

- Çınar, Tayfun, “Su Yönetimi ve Finansmanında Strateji, Model ve Aktörler, *Su Yönetimi, Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiri*, (Ed. Hülya Kendir Özdiñ - Tayfun Çınar), Memleket Yayınları, Ankara, 2006, s. 43-93.
- DB, *Irrigation and Water Resources with a Focus on Irrigation Prioritisation and Management Economic Sector Work*, World Bank, Water Resources and Institutions, June 2006.
- DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), DPT: 2718, ÖİK: 671, Ankara, 2007.
- DSİ, *1954–2009 Su ve DSİ*, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009.
- DSİ, *2006 Yılı Faaliyet Raporu*, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2007.
- DSİ, *2007 Yılı Faaliyet Raporu*, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2008.
- DSİ, *2008 Yılı Faaliyet Raporu*, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009.
- DSİ, *2009 Yılı Faaliyet Raporu*, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2010.
- DSİ, *2011 Yılı Faaliyet Raporu*, T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2012.
- DSİ, <http://www.dsi.gov.tr>, erişim tarihi: 15.04.2010.
- DSİ, <http://www.dsi.gov.tr/kurumsal-yapi/hakkimizda#vizyon>, erişim tarihi: 15.04.2012.
- DSİ, <http://www.dsi.gov.tr/kurumsal-yapi/organizasyon-semasi>, 15.04.2012
- DSİ, *Stratejik Plan 2010–2014*, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü DSİ Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2010.
- Duran, Osman, *Kamu Yönetimi Reformu Çerçevesinde Türk Su Yönetimi*, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2010.
- Ergüzeloğlu Kilim, Esra ve Mustafa Şener, *Su Politikadır:Küresel Su Politikalarının Ulusal ve Yerel Ölçekte Yansımaları*,

- http://www.yayed.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=784&tipi=9&sube=0, erişim tarihi: 23.08.2012.
- Göksoy, Ahmet, “Kamu İşletmeciliğinde Tasfiye Süreci: DSİ Örneği”, *TMMOB Türkiye VI. Enerji Sempozyumu*, Ankara, 22 Ekim 2007, s. 325–333.
- Haspolat, Evren, “Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü’nün Çevre ve Orman Bakanlığı’na Bağlanması: Bir Dünya Bankası ve Avrupa Birliği Projesi”, *Su Araştırmaları Merkezi (SUAR) Broşür*, 2008.
- Haspolat, Evren, “Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü’nün Çevre ve Orman Bakanlığı’na Bağlanmasının Nedenleri”, *Memleket Mevzuat- Aylık Yerel Yönetim Dergisi*, Cilt:3, Sayı:34, Ankara, 2008, s. 43–48.
- Hayırsever Topçu, Ferhunde, “Hidroelektrik Santrallerinde Kamu ve Özel Sektörün Rolünün Değişimi ve Yarattığı Sorunlar”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 3/1, Alanya, 2011, s.228-247.
- Hayırsever Topçu, Ferhunde, “Marakeş’ten İstanbul’a Dünya Su Forumları”, *Antalya Su Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Ed. H. Serkan Akıllı), Antalya, Şubat 2008, s. 42-54.
- http://ec.europa.eu/commission_barroso/dimas/policies/water/index_en.htm, erişim tarihi: 15.04.2009.
- Karadağ, Aybike Ayfer, “Türkiye’deki Su Kaynakları Yönetimine İlişkin Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi Bildiriler Kitabı*, Ankara, 2008, s. 389–400.
- Küçük, İsmail, “Suyu Satmanın Zemini Hazırlanıyor”, *Cumhuriyet Enerji*, Yıl:3, Sayı:21, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Yayını, Ankara, 1 Şubat 2011.
- Öztunalı Kayır, Gülser, “Küresel Ölçekte Suyun Yönetimi”, *Antalya Su Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Ed. H. Serkan Akıllı), Antalya, Şubat 2008, s. 28–41.
- Salihoğlu, Serhat, “Küresel Su Siyaseti Nedir?”, *Su Yönetimi, Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiri*, (Ed. Hülya Kendir Özdiç - Tayfun Çınar), Memleket Yayınları, Ankara, 2006, s. 3–42.
- Salihoğlu, Serhat, *Dünya Su Konseyi, Su Forumları ve İstanbul 2009*, http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/60678e8f2ba9c54_ek.pdf?dergi=139, 41-45, erişim tarihi: 22.08.2010.

- TİGEM, *Su Kanunu Tasarı Taslağı Hakkında Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın Görüşleri*, <http://www.tigem.gov.tr/.../duzenleme%20taslakları/Su%20Kanunu%20tasarı%20taslağı.doc> –, erişim tarihi: 20.12.2010.
- TMMOB Çevre Mühendisleri Odası, “Sularımızın Ticarileştirilmesinde Yeni Bir Araç: 658 Sayılı KHK`yla Kurulan “Bağımlı” Türkiye Su Enstitüsü”, *CMO Basın Açıklaması*, 14.11.2011, http://www.cmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=85193&tipi=67&sube=0, erişim tarihi: 03.12.2011.
- USİAD, *Su Raporu-Ulusal Su Politikası İhtiyacımız*, (Ed. Dursun Yıldız), Ulusal Sanayici ve İş Adamları Derneği, Ertem Matbaa, Ankara, 2007.
- Yıldız, Dursun, “Ülkemizdeki Su Kaynakları Yönetimi Kurumsal Yapısı ve Geleceği”, *Antalya Su Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Ed. H. Serkan Akıllı), Antalya, Şubat 2008, s. 63–77.
- Yıldız, Dursun, *Türkiye’de Su Yönetimi Makas Değiştiriyor!*, <http://topraksuenerji.org/?p=1473>, erişim tarihi: 03.12.2011.
- Yılmaz, Gaye, *Suyun Metalaşması (Kıtlığın Nedeni Kıtlığa Çare Olabilir mi?)*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, Ankara, 2009.

KİTAP İNCELEMESİ: TÜRK AYDININA PATRICK HAENNI'DEN BİR ANIMSATMA

Patrick HAENNI, *Piyasa İslamı: İslam Suretinde Neoliberalizm*
(Çev. Levent Ünsaldı), İstanbul: Özgür Üniversite Kitaplığı, 2011, 135 sayfa.

Diren ÇAKMAK*

İsviçreli siyaset bilimci Dr. Patrick Haenni (doğum yılı 1968), İsviçre'de bulunan Religioscope Institute araştırmacılarından. Ortadoğu uzmanı olan Haenni, uzun yıllar başta Mısır olmak üzere pek çok Arap ülkesinde yaşamış ve incelemelerde bulunmuştur. ABD'de bulunan California Berkeley Üniversitesi bünyesinde Kurumlar ve Yönetişim Programı'nda dinler sosyolojisi ve Ortadoğu politikası dersleri ve Hollanda'da bulunan Leiden Üniversitesi bünyesinde Siyaset Bilimi Enstitüsü'nde Ortadoğu'daki radikal ve ılımlı İslami hareketler konulu seminerler vermektedir. İslamcılık, İslami örgütler, İslami burjuvazi, İslami tüketim kalıpları gibi konularda yayımlanmış makaleleri vardır. Avrupa'daki İslam kimliği ve Avrupa demokrasi anlayışı ile ilişkisi bağlamında verdiği konferanslarla dünyada tanınan Patrick Haenni, Arapça başta olmak üzere Ortadoğu'da konuşulan dilleri bilmektedir. 2005 yılında, "L'islam de marché: L'autre révolution conservatrice" ismiyle Fransızca olarak yayımlanmış ve Türkçe'ye 2011'de "Piyasa İslamı: İslam Suretinde Neoliberalizm" ismiyle çevrilerek yayımlanmış olan kitap, Patrick Haenni'nin Ortadoğu uzmanı olarak kariyerinde önemli bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Öyle ki, ismi, Oliver Roy'dan sonra Batılı Ortadoğu uzmanları listesinin ikinci sırasına oturmuş gözükmektedir. Bu bağlamda, kitabın, altı yıl gecikmeyle olsa da, Türkçe'ye kazandırılması bakımından Özgür Üniversite'nin önemli bir eksikliğe cevap vermiş olduğunu belirtmek gerekir.

Bilindiği üzere İslam dini, diğer iki semavi dinden farklı olarak, sadece Tanrı ve inanan kişi arasında geçerli bir inanç ve ibadetler sistemi değil aynı zamanda insanlar arasındaki ilişkilerde de belirleyicilik iddiasında olan bir dindir. Nitekim İslam dini, siyasi, iktisadi ve toplumsal sistemde de kendine özgü bir modele sahiptir. Türkiye'deki laiklik/sekülerizm tartışmalarının açmazlarının düğüm noktasını da İslam dininin diğer iki semavi dinden farklı olan bu özelliği oluşturmaktadır. Patrick Haenni'nin *Piyasa İslamı: İslam Suretinde Neoliberalizm* isimli kitabı, işte tam da bu düğüm noktasına dair tartışmalara yeni bir eksen açması bakımından okunmaya değer bir kitap olarak gözükmektedir. Ayrıca, Türkiye'de İslami burjuvazinin var olduğu, İslami proleteryanın doğmakta oluşu iddialarını bilimsel çalışmalarında dile getiren az sayıdaki Türk aydını-

* Y. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, direncakmak@hitit.edu.tr

nın¹ savlarının, ancak aynı konuda bir Batılı araştırmacının kitabının yayımlanması (Türkçe’de yayımlanması) sayesinde, Türkiye’deki akademik çevrelerde geçerli ve güvenilir sayılmaya başlanması bakımından kitabın önemli bir işlevi yerine getirdiğini belirtmek gerekir.²

Patrick Haenni’nin kitabı dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümün başlığı *İslamcılığı Aşmak*, ikinci bölümün başlığı *Piyasa Destekli Dinsellik*, üçüncü bölümün başlığı *Piyasa İslamı’nın Kültürel Savaşı (Kulturkampf)* ve dördüncü bölümün başlığı *Sosyal Devletin Kuyusunu Kazanlar* şeklindedir. Veri toplama tekniğı olarak belge tarama, inceleme tekniğı olarak içerik çözümlemesinin kullanıldığı kitapta; özellikle Arap televizyon programlarının, Arap gazetelerinin, İslami hareketlere ait olan Internet sayfalarındaki

¹ Bu isimler arasında, başta Ayşe Buğra olmak üzere, Şennur Özdemir, Barış Kılıçbay, Mutlu Binark, Diren Çakmak ve Uğur Kömeçoğlu gibi isimler sayılabilir.

² Ağustos 2001 yılı Ağustos ayında kurulan, Türkiye’deki ana akım İslami hareket (Necmettin Erbakan ve takipçileri) ile yolunu ayırması nedeniyle ‘yenilikçi’ olarak nitelendirilen (Diren Çakmak’a göre ‘ılımlı İslam hareketi’) Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AK Parti) Kasım 2002 genel seçimlerinden birinci parti olarak çıkması ve on yıldır ülkeyi yöneten parti olması nedeniyle, üniversitelerdeki pek çok akademisyenin, burada belirtilmesine gerek olmayan sebeplerle iktidar partisini eleştirmeyi ‘akılcı(!)’ bulmaması ve eleştirenleri de engellemeye çalışması nedeniyle “*İslami sermaye, İslami burjuvazi, İslami proleterya*” gibi kavramsallaştırmalar yapan Türk akademisyenleri, ‘deli saçması iddialarda bulunmak’ ile itham edilmişlerdir. Dolayısıyla bu kavramlar üzerinde çok az sayıda araştırma mesai harcamıştır. Örneğın bu incelemenin yazarı, görüşlerini ancak yurt dışındaki üniversitelerdeki bilimsel ortamlarda dile getirebilmiştir. “*Türkiye’de İslami Burjuvazi*” başlıklı bildirisini 6-7 Nisan 2009 tarihlerinde İngiltere’de Liverpool Üniversitesi bünyesinde gerçekleştirilen bilimsel bir organizasyonda sunma şansını yakalayabilmiştir. Aynı zorluk “*Türkiye’de İslami Proleterya*” başlıklı bildiri için de yaşanmıştır. Bahsi geçen bildiri, 23-26 Haziran 2009 tarihlerinde Rusya’da Rus Bilimler Akademisi ve Rusya Devlet Üniversitesi işbirliğinde gerçekleştirilen bilimsel toplantıda sunulabilmiştir. Tarihe not düşmek bakımından, Diren Çakmak tarafından kaleme alınmış olan bir makale, Türkiye’nin önemli üniversitelerinden birisine ait bir dergiye yayımlanmak üzere sunulduğu zaman, hakem değerlendirmesinde, makalede geçen ‘İslami burjuvazi’ yerine ‘Anadolu kaplanı’ ibaresinin kullanılması önerisinin getirilmiş olduğunu ve bu değişiklik ile beraber makalede geçen ‘İslamcı’ ibaresi yerine ‘muhafazakar’ ibaresinin konulması ve ‘AKP’ ibaresinin ‘AK Parti’ olarak düzeltilmesi halinde, makalenin yayımlanabileceğinin belirtilmiş olduğunu söylemek gerekir. Burada, kurum ve/veya kişilerin manevi haklarına zarar vermemek kaygısıyla, olaya ilişkin kurum ve kişi isimleri ve makale adı özellikle belirtilmemektedir. Ancak Dergi editörü ve hakemin tutumunun etik olup olmasından ziyade, bahsi geçen tutumun, Türkiye’de bilimsel özgürlüğün sınırlarını göstermesi bakımından ‘güzel’ bir örnek oluşturduğu açıktır.

haber ve yazıların, Müslüman gençlere ait grup veya şahsi olarak açılmış blogların ve sohbet sayfalarının dikkatle incelenmiş olduğu göze çarpmaktadır. Bu bağlamda, kitabın günceli ‘sıradan insanların bakışı ile anlama’ tasası olduğunun altını çizmek gerekir. Nitekim kitapta akademik çalışmalardan faydalanılmış olmakla beraber, Avrupa ülkeleri ile ABD’de bulunan düşünce kuruluşlarının raporlarının ve Avrupa’da İslam kimliğini yaşatma amacıyla kurulmuş olan derneklerin toplantılarında sunulmuş olan bildirimler ile bu derneklerin yayınlarının, ayrıntıları atlamaksızın ciddi bir okumasının yapıldığı anlaşılmaktadır. Kitabın hedeflenen okur kitlesinin sadece akademisyenler olmadığı açıktır. Kitapta kullanılan anlatım üslubundaki anlaşılabilirlik bunun göstergesidir. Ayrıca konuya uzak kişilerin konuyu anlaması kaygısı ile olsa gerek, kitapta, dipnotlarda ve metin içinde doyurucu kavramsal açıklamalar ile hatırlatmalara yer verilmiş; konuya uzak okurun konuyu etraflıca anlaması ve bu alandaki tartışmaları anlamlandırabilmesi sağlanabilmiştir.

Kitabın ‘derin çözümlenmeler’ yaptığı iddia edilemez. Kitabın dört bölümünün de okuru sıkmayacak şekilde yazılmış olduğu gözlemlenmektedir. Zaten toplam sayfa sayısı oldukça azdır. Bu bağlamda aslında, öncelikle dünyada yeni dillendirilmekte olan kavramları ‘tanıtma’ kaygısı taşıdığı söylenebilir. Öyle ki, yazarın, adeta ‘ben ilk atışla top oyununu başlattım, sıra sizde’ der gibi, Ortadoğu’daki aydınları, konuya dair derin çözümlenmeler yapmaya davet ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, kitabın Türk okurlarıyla buluşturulmasında emeği yadsınamaz bir isim olarak çevirmen Levent Ünsaldı’nın Türk okurunun konuyu anlamasına rehberlik etmek kaygısıyla, çevirmen notuna başvurmada oldukça bonkör davrandığını da kaydetmek gerekir.³

Patrick Haenni, kitapta İslami hareketleri, ‘İslamcılık’ ile ‘İslamlaşma’ olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Çevirmen, birincisini ‘radikal İslami hareket’ ve ikincisini ‘ılımlı İslami hareket (Piyasa İslamı)’ olarak okumanın doğru olacağını söylemektedir. Nitekim bu ayrımların Türk siyasal yaşamındaki karşılığına bakıldığın-

³ Levent Ünsaldı (doğum tarihi 1976), Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji bölümü mezunudur. Lisansüstü çalışmalar yapmak üzere Fransa’yı tercih etmiş olan Ünsaldı, doktorasını Sorbon Üniversitesi’nde tamamlamıştır. Bir akademisyen olan Levent Ünsaldı’nın “-Sosyoloji Tarihi-“, “-Bir Ekonomizm Eleştirisi: Türkiye’de Kalkınma Fikri-” ve “-Türkiye’de Asker ve Siyaset-” olmak üzere üç değerli kitabı mevcuttur.

da, Haenni'nin; 'İslamcılık' ile kastettiğinin Türkiye'de 'geleneksel İslami hareket' veya 'ana akım İslamcılık' denilen Necmettin Erbakan hareketine; öte yandan, 'İslamlaşma' ile kastettiğinin ise, Türkiye'de 'modern İslami hareket' veya 'liberal İslamcılık' denilen Recep Tayyip Erdoğan hareketine karşılık geldiğini söylemek doğru olur.

Yazar, *İslamcılığı Aşmak* başlıklı, kitabın birinci bölümünün konusunu şöyle özetlemektedir (s.19):

Dinselin militan-doktriner-siyaset odaklı düzeyden kurtarılıp, birey üzerinden 'fani' dünyanın şartları ve gerekleri göz önüne alınarak yeniden okunması. Bu bağlamda, büyük siyasi hedeflerin terk edildiği ve kişisel gelişim ve mutluluk odaklı, 'Batı' kokan, bireysel amaçların ön plana çıktığı rahatlıkla ifade edilebilir. Kitle tüketim kültürüyle barışmalar, kişisel gelişim tekniklerinin değer kazanması, diğer çeşitli İslam dışı spiritüelliklere karşı artan ilgi ve en nihayetinde Anglosakson başarı kültürünün yansımaları olarak, Müslüman 'olumlu düşüncesi' fikrinin ortaya çıkışı.

Patrick Haenni, kitapta, İslam'ın kitle kültürüne eklenmesi sürecini ve İslami kabullerin 1980'li yıllardan itibaren neo-liberal iktisat politikaları çerçevesinde dönüşümünü ele almaktadır. Haenni'nin, bu süreci, İslam'ın kapitalizm ile barışması veya bir başka ifadeyle 'uzlaşması' olarak nitelendirdiğinin altını çizmek gerekir. Sosyal refah devleti uygulamalarının tasfiyesinde, İslami söylemin yoksul Müslümanlar bakımından önemli işleve sahip olduğunu savunan Haenni, İslami sermayenin dünya kapitalist sistemi ile eklenme sürecinde başarılı olduğunu düşünmektedir.

Haenni, kitabın *Piyasa Destekli Dinsellik* başlıklı, ikinci bölümünün konusunu şöyle özetlemektedir (s.19):

Ekonomik alan yeni dinselcilere boy gösterecekleri ve gelişecekleri somut sahayı (piyasayı) sunmakla kalmaz, dinsel olanın kişisel gelişim, mutluluk ve başarı gibi, Protestan ahlakının temel ilkelerini andıran, ekonomi yönelimli bir lügat dahilinde düşünülmesini sağlar. Bütün bu karşılıklı etkileşimler hem cihadist⁴ bir silahlı mücadele olasılığını hem de, tam zıttı, kendi içine kapanmış

⁴ Uluslararası politika literatüründe kavramın kullanımına "jihadist" olarak rastlanır. Çevirmen, "jihadist" yerine "cihadist" demeyi tercih etmiştir. Kavram, İslam fıkında Müslüman olmayan ülkeler ve Müslümanlar ile Gayrimüslimler arasında barış imzalanmamış coğrafya olarak kabul edilen Darül harbin, Darül İslam haline silahlı örgütlerle dönüştürülebileceği düşüncesini nitelendirmek için kullanılır.

pasifist bir koyu dindarlık ihtimalini ortadan kaldırır. Müslüman olmanın onurunu, performans, başarı ve rekabet kriterleri üzerinden algılayan yeni bir ekonomik refah teolojisinin çıkması artık kaçınılmazdır.

Patrick Haenni, kitapta, *İslami burjuvazi* kavramsallaştırması yapmakta ve İslami proleterleşmenin kaçınılmazlığına işaret etmektedir. İslami burjuvazinin toplumsal ve iktisadi yaşamda farklılaşmasının altını çizmekte ve siyasi temsil bakımından henüz İslami burjuvazi ile İslami proleterya arasında bir farklılaşma görülmemekteyse de yakın gelecekte, bu iki sınıfın ayrı partiler tarafından temsil edilmesi taleplerinin doğabileceğini öngörmektedir. Haenni, İslami burjuvazi sınıfının sadece İslami proleterya değil, aynı zamanda laik burjuvaziden de farklı toplumsal talepleri olduğunu söylemektedir.

Yazar, kitabın *Piyasa İslamı'nın Kültürel Savaşı (Kulturkampf)* başlıklı, üçüncü bölümünün konusunu şöyle özetlemektedir (s.20):

Şirket kültürünün ve temel değerlerinin dinsel alana sirayeti. İslam bu süreçte mücahidin ideali olmaktan çıkıp, başarı peşinde koşan müminin ideolojisine dönüşür. Bu özellik, azılı işletme teorileri tüketicisi genç İslami kuşak için oldukça açıktır. Bu teoriler, İslami grupların örgütsel verimliliklerini artırmakla kalmayıp, dinsel alanı burjuva bireyciliğinin zenginlik, başarı gibi değerlerine açmaktadır. Bu değerler, geleneksel militan angajmanlardan hayal kırıklığına uğramışlar için tam bir ikameci ütopya işlevi görmektedir.

Patrick Haenni, *devletin küçültülmesi ve sivil toplum alanının genişletilmesi* türünden taleplerle, Piyasa İslamı'nın *sözde bir demokratikleşme* görüntüsü ile hareket ettiğini savunmaktadır. Haenni, her ne kadar iktisadi olarak liberal olsa da, siyasi ve toplumsal alanda muhafazakarlığın savunucusu olduğunu düşündüğü Piyasa İslamı'nın, kıta Avrupası siyaset algısından uzaklaşmayı ve Anglo-Amerikan siyaset algısına yaklaşmayı ifade ettiğini, dahası, Amerikan yeni-muhafazakarları (neo-con'lar) ile siyasi, iktisadi ve toplumsal ortak bir dili konuştuğunu belirtmektedir. Bu harekete katılmış kişilerin Anglo-Amerikan üniversitelerinde öğrenim görmelerine dikkat çeken Haenni, bu durumun bir tesadüf olmadığını altını çizmektedir.⁵

⁵ Haenni'nin şu sözleri ilginçtir: "1990'lı yıllarda Suudi Arabistan'a McDonald's'ın gelişi, birkaç etkisiz boykot çağrısı dışında, genel olarak çok başarılı bir ticari operasyondur. Ve ilginçtir ki, İslamcı Anadolu'da McDonald's karşıtı tek büyük

Haenni, kitabın *Sosyal Devletin Kuyusunu Kazanlar* başlıklı, dördüncü bölümünün konusunu şöyle özetlemektedir (s.20):

İslam'ın neoliberalleşmesi. Piyasa İslamı'nın gelecekteki olası bir İslam devletinin veya şariat düzeninin habercisi olmaktan öte, özelleştirmeler vasıtasıyla sosyal refah devletinin bertaraf edilmesinin aracı olduğu çok açıktır. Halifeliğin yeniden tesisi gibi bugün hiçbir anlam ifade etmeyen hedeflerden ziyade, 'erdemli' sivil toplum ve devlet arasındaki ilişkileri, ABD'de olduğu gibi, inanç temelli inisiyatifler üzerinden yeniden tanımlamak suretiyle, devletin kamu hizmetleri üzerindeki tekeli kırarak ve bu alanı özel dini referanslı kurum veya yapılara açmak amaçlanmaktadır.

Kitapta, Haenni'nin, AK Parti iktidarı ile Türkiye'de tecrübe edilen neo-liberal iktisat politikalarıyla İslam dini kabullerinin uzlaşma içinde yaşamaya başlaması⁶ ve hatta bu uzlaşmaya dayalı, AK Parti ile organik bağı bulunan araştırmacılar tarafından *muhafazakar demokrasi* veya *muhafazakar modernleşme* türünden kavramsallaştırmalar yapılmasının Türkiye'ye özgü olmadığını, tüm Ortadoğu coğrafyası için hayata geçirilmesi planlanan bir büyük planın yani *Büyük Ortadoğu Projesi*'nin sadece Türkiye ayağını oluşturduğunu ortaya koyması bakımından, Türkiye'de bilinmeyi söylemiş olduğunu savunmak imkansızdır. Öte yandan, Türkiye'de bazı aydınlar tarafından dillendirilen bu görüşlerin, Batılı bir araştırmacı tarafından dillendirilmiş olmasının önemi ve değeri kuşkusuz ki açıktır.

Bu bağlamda, kitabın çevirmeni Levent Ünsaldı'nın önsözde, kitabın değeri ve önemine dair yapmış olduğu şu değerlendirmesini aktarmak isabetli olur (s.13-14):

Bize özgü sandığımız bir hareketin (ılımlı İslam) genel anlamda bütün Müslüman coğrafyasını derinden sarsan, hem sınıfsal hem de kavramsal-ideolojik bir depremin uzantısı olduğunu göstermesi anlamında; bu depremin konjonktürel uluslararası şartlarının çok iyi tahlil edilmesi gerektiğini hatırlatması anlamında; İslami referanslı her türlü harekete potansiyel bir 'molla' rejimi görme

teпки sol eğilimli ODTÜ öğrencilerinden gelmiştir" (s. 66). Sözlerinin devamında, McDonald's'ın Endonezya'daki yerel ortaklarının (Müslüman girişimcilerin) 'hacı' sıfatlarını ön plana çıkardıklarına dikkat çekmektedir.

⁶ Haenni, AK Parti'nin ideolojisini, geleneksel İslam'ın (Milli Selamet çizgisinin) evcilleşmiş hali(neo-liberal iktisat politikalarını savunarak dünya kapitalist sistemi ile eklemlenmiş ve barışçı bir retoriğe sahip)olarak görmektedir (s.120).

obsesyonunun⁷ olan biteni kavrama babında işimizi ne kadar güçleştirdiğini göstermesi anlamında; ancak, ılımlı İslam'ın yarınlarıyla ilişkili olarak; bilinmektedir ki bir kitle hareketine dönüşümü ve bazı ülkelerde iktidara gelişi (Türkiye) süreçlerinde, Piyasa İslamı'nın yoksulluk, eşitsizlikler, gelir dağılımı bozukluğu gibi sorunsalları ele alış şekli, geleneksel dini kardeşlik ve dayanışma temaları üzerinden oluşmuştur ve bu retorik etkili ancak kırılgan bir uzlaşa yaratmıştır. Bazı geleneksel mekanizmaların (zekat, sadaka, vs.), uygun bir ekonomik konjonktürde, reaktivite edilmesi bu retoriğe belli bir süreklilik ve inandırıcılık sağladıysa da, söylemin kendisi uzun vadede sıkıntılıdır. Zira altını çizdiğimiz üzere, Piyasa İslamı hareketi esasında bir burjuva hareketidir. Dolayısıyla sömürülen sınıflarla ilişkisi, din kardeşliği retoriğinin ortemeyeceği, sayısız çelişki ve çatışma alanını içinde barındırır. Sermaye birikimini henüz gerçekleştirmekte olan ve üstelik bunu 'göstermek' de isteyen bir İslami burjuvazi için bu çok daha nettir. Daha basitleştirerek ifade etmek gerekirse, 10.000 euro'luk bir Louis Vuitton veya Hermès çantayla gecekondü ziyaretlerine çıkmak, yer sofrasında bağdaş kurmak ve bir de üstüne üstlük 'komşum açken ben tok yatamam' retoriği üzerinden 'ekmek' yemeye kalkışmak zor zanaattır.⁸ P.Haenni kitabında bu noktalara çok kısaca değinmekle beraber, hareketin yarınına ilişkin sorunsalları ileriki çalışmalarına bırakmış gibidir. Bu topraklardan, konuya her şeyden önce gündelik hayatta bilfiil 'maruz' kalarak aşına olmuş araştırmacılara ilham vermesi dileğiyle...

Patrick Haenni, mağrip (kuzeybatı Afrika) ülkelerinden Güneydoğu Asya'ya kadar etkisi görülen *yeni bir İslamlaşma* süreci ile dünyanın karşı karşıya olduğunu savunmaktadır. Bu sürecin, geleneksel İslamcılık hareketinden farklı olarak, *İslami bir düzen*

⁷ *Obsesyon* Türkçe'de kullanılmakla birlikte, *takıntı* sözcüğünün kullanımı tercih edilebilir. Ancak çevirmen *obsesyon* demeyi tercih etmiştir.

⁸ Burada Levent Ünsaldı, Patrick Haenni'nin "Tesettürlü ve liberal, Amerika'ya gitme rüyaları gören, saf ipek başörtüsü takan ve çocuklarıyla İngilizce konuşan kapalı kadın figürü" (s. 44) diye tarif ettiği figüre göndermede bulunmaktadır. Haenni'nin aynı bağlamdaki şu ifadesi, ilginç olması bakımından kaydetmeye değerdir: "Amaçlanan, tüketim kültürünün tam ortasında, radikal farklılaşma-farklı olma stratejilerini kamusal alanla uyumlu uzlaşılar noktasında terk etmiş İslami bir burjuva kozmopolitizmidir" (s.45). Haenni'nin söylediğinin Türkiye'de gerçekleşmiş olduğunun bir delili olarak Âlâ Dergisi'ne bakılabilir. Laik burjuvazinin kadını için *Cosmopolitan Dergisi*'nin ifade ettiği anlam ile İslami burjuvazi sınıfının kadını için *Âlâ Dergisi*'nin ifade ettiği anlam arasında paralellik kurmak doğru olur.

kurma veya *kapitalist/sosyalist emperyalizmle savaşıma* gibi hedeflerinin olmadığı altını çizmekte; radikal bir İslam projesinin gerçekleşmesinin imkansızlığı ortaya çıktığından, bundan ders alan kimi İslami hareketlerin Mısır, Endonezya ve Türkiye gibi İslam dini mensubu nüfusu barındıran ülkelerde *ılımlı* hale geldiklerini öne sürmekte ve bu hareketin adına *Piyasa İslami Hareketi* demektedir.

Haenni, hakim dünya kapitalist sistemi içinde neo-liberal iktisat politikalarının kaçınılmazlığı içinde Batı karşısında güçsüzlüğü kabul eden bazı İslami hareketlerin, küreselleşme sürecini ‘akılcı/pragmatik’ okumayı başardıklarını ve Piyasa İslami hareketinin de bu okumanın bir sonucu olduğunu iddia etmektedir. Piyasa İslami hareketinin ‘laikleşme veya sekülerleşme’ olarak okunmaması gerektiğine dikkat çekmekte; radikal İslami hareket ile karşılaştırıldığında, ılımlı İslami hareketin ‘sanki seküler’ bir görünüm arz ettiği yanılığına düşülebileceğini söylemektedir. Yazar, gerçeğin, görünenin aksine, ‘tüm toplumun, bireyler ve cemaatler aracılığıyla muhafazakarlaştırılması’ olduğunu⁹, bu sayede, ılımlı İslami hareketin, radikal İslami hareketi denetim altına alamaması gibi olaylara gebe olduğunu (s.16) öne sürmektedir.

Haenni, Piyasa İslami’nin ‘iktisadi başarı, girişimcilik, kişisel gelişim, dışa açılma, kalkınma, zenginleşme’ gibi kavramlara vurgu yapan bir hareket olduğunu, Amerikalı Evanjelistlerin ‘Tanrı tarafından seçilmişlik’ vurgusunu sahiplendiğini, radikal İslami harekette görülen ‘ceza kesen, öç alan, acımasız Tanrı’ yerine ‘af-feden, sevgi dolu Tanrı’ imgesinin hareketin ideologları tarafından işlendiğini, ‘İslami cihat’ kavramının ‘Müslümanın zengin olması’ biçiminde piyasada mücadeleye dönüştürüldüğünü¹⁰ yani İslami kavramların içeriklerinin yeniden doldurulduğunu, ‘mücahit’ sıfatının yerine ‘hizmetin neferi’ sıfatının geçtiğini kitapta ayrıntılarıyla açıklamaktadır¹¹. Öyle ki, yazar, Piyasa İslami hareketinin; ‘sade, yoksul, ezilmiş, horlanmış Müslüman’ imgesinin yerine ‘gösterişli, zengin, başaran, kazanan Müslüman’ imgesini öne çıkarttığına

⁹ Hedef, sadece Müslümanlar değildir, davet herkese yöneliktir (s.71).

¹⁰ Haenni, ‘Darül Harp’ ve ‘Darül İslam’ kavramlarının piyasa merkezli anlamlandırıldığını kastetmektedir.

¹¹ Fethullah Gülen’in Zaman Gazetesi’nde ve Gülen’in izleyenleri tarafından “Hizmet İnsanı” olarak anılması anımsanabilir.

ve Peygamber Muhammed'in zengin bir tüccar olduğu vurgusunu sürekli gündemde tuttuğuna işaret ederek; '-vakıf, dernek-' gibi kurumlar aracılığıyla toplumsal ihtiyaçların karşılanmasından, devletin küçültülmesinden yana olduğunu ve hatta devletin sosyal devlet rolünü terk etmesiyle elindeki kaynakları İslami sermaye çevrelerine aktarmasından yana tavır aldığını belirtmektedir¹². Haenni, sadaka ve zekat yoluyla yardımlaşmanın mevcudiyeti koşullarında sendikalara ihtiyaç olmadığı görüşünün hakim olduğu Piyasa İslami hareketinin; Amerikan neocon'ları gibi feminist hareketler ile eşcinsel hareketlere, özellikle kürtaj veya doğum kontrolü gibi tedbirlere karşı olumsuz tavır içinde olduğuna da işaret etmektedir. Haenni, Piyasa İslami destekçilerinin, eğitim kurumlarına yaptıkları bağışlar dolayısıyla, eğitim gönüllüsü olarak görülüp, toplumda itibar kazandıklarına da dikkat çekmektedir¹³.

Bu bağlamda, Haenni'nin kitaptaki şu sözlerini aktarmak uygun olur:

Geleneksel İslam'ın mücadele alanı veya hedefi 19. yy. Batı modernleşmesinin ürünü ve bugün, küreselleşen dünyada sorgulanan ulus-devlet ise, Piyasa İslami bu sorgulamanın baş aktörü olarak ortaya çıkmaktadır. Özel sektör ve dindarlık üzerinden yaptığı yeni modernite tarifi suretiyle, Piyasa İslami, hem dinsel, kişisel bir tercih düzeyine indirmek isteyen laik umutları hem de dinsel-kültüralist yorumlarını aynı anda 'oyun dışı' bırakmaktadır¹⁴.

¹² Patrick Haenni, "Müslüman hayırseverlik geleneği üzerine inşa edilmiş ve idari yetkililerin işbirliğiyle kamu hizmetlerinin sunulmasında aktif rol oynayan 'erdemli' sivil toplum düşüncesinin" (s.125) patentinin, Mısır'daki Müslüman Kardeşler örgütünden kopan bir grup yenilikçinin 1996'da kurmuş oldukları Al-Wasat Partisi'ne (hukuken Şubat 2011'de tanınmıştır) ait olduğunu, bu düşüncenin Piyasa İslami hareketinin tümüne şamil kılınmak istendiğini belirtmekte ve Al-Wasat Partisi ile AK Parti arasında benzerlik kurmaktadır. Burada ilginç olması bakımından belirtmek gerekir ki, İngiliz politikacıları, Mısır'daki Al-Wasat Partisi'ni merkez-sağ parti saymaktadırlar. Bilindiği üzere, Türkiye'deki liberaller (çoğu eski Marksist-sosyalisttir) AK Parti'yi merkez-sağ parti olarak sınıflandırmaktadırlar.

¹³ Örneğin, Kayseri'deki Erciyes Üniversitesi'nin "*yeşil sermayenin, cömert hayırseverlerin(!) eseri*"(s.124) sayıldığını belirtmektedir. Kitabın Fransızca orijinali 2005 yılında yayımlanmış olduğu için, sadece Kayseri'deki Erciyes Üniversitesi'ni örnek olarak verebilmiş olan Haenni, eğer kitabı, 2012 yılında yazmış olsaydı, her ilde bir üniversite kurulmuş olduğu akla geldiğinde, kuşkusuz, vereceği üniversite örneği Erciyes Üniversitesi ile sınırlı kalmazdı.

¹⁴ Yazar, Baasçılık ve geleneksel İslamcılığın oyun dışı kaldığını belirtmektedir. Yazarın "dinsel-kültüralist yorumu" derken kastettiği, geleneksel İslamcılıktır. Bu bağlamda, Kemalizm ile Baasçılık arasında ideolojik paralellik kurmak iste-

Yeniden tanımlanan bu modernitenin ne yeni bir seküler-evrensel teoloji, ne de insani değerlerle sarmalanmış Müslüman-Arap dünyasına özgü bir yönelim olmadığı ortadadır. Söz konusu olan, paradoksal bir şekilde, Amerikalı muhafazakarların ‘merhametli muhafazakarlık’ doktriniyle ideolojik eklenmesidir. Bu buluşmanın felsefi arka planında yatan ise açıktır: Fransız aydınlanmasının laik ve kamu çıkarı yönelimli mirasından azat olmuş, yeni bir modernite tarifinin dayatılması.

Kitapta, Haenni, piyasa İslamı’nın, İslam’ın, hayatın her alanını kapsamasından kaynaklı sorunları çözen bir hareket olduğunu söylemektedir (s. 28). Piramit tarzı örgütlenmeden, şebeke (network) tarzı örgütlenmeye geçilmesinin (s.29); teknoloji kullanımı, kadının görünürlüğü ve dinler arası diyalog gibi kavramların yeni İslami zihniyetin başlıca belirgin unsurları olduğunu (s.31) söyleyen yazar; yoganın İslami yorumlamasının yapılması ve namaz ile yoga arasında paralel hareketlerin ortaya çıkarılmasından, bitki özlü tedavi yöntemlerinin modern tıp için destekleyici bir alan olarak sunulması (s.34) ya da Batı müziği çalgıları¹⁵ ile tasavvuf müziğinin yeniden yorumlanmasından ve hatta ‘Müslüman rap’ ya da ‘Müslüman rock’ türünden (s. 37) sentez müzik çeşitlerinin ortaya çıkmasından, İslam için kutsal sayılan yılların basılı olduğu giysilerin tercih edilmesine, yani İslami sembollerin her geçen gün gündelik yaşamla daha uyumlu hale gelmesini (s. 36) ‘İslam’ın metalaştırılması’ (s.46) olarak nitelendirmektedir. Geleneksel İslam’ın, Mekke’den Medine’ye göç olayına göndermede bulunarak, Peygamberin bu bağlamdaki sözünden hareketle, “İslam gurbette başladı ve gurbette başlayacak. Ne mutlu yabancıya” sloganlaştırılmış sözlerinin (s.38) liberal İslam içinde de kendine yer bulduğunu ve ‘İslam’dan uzaklaşmış toplum içinde dindar olma’ imgesinin yeniden ve tekrar tekrar İslami sem-

yen ve milli selamet çizgisine mesafeli olduğunu dile getiren AK Partili siyasetçilerin beyanları hatırlanabilir.

¹⁵ Patrick Haenni, ‘gitar’ çalma örneğinde olduğu gibi, çalınması durumunda, İslam ahlakı bakımından uygun bulunmayan kalça hareketlerinin teşhiri söz konusu olduğu için bazı çalgılarla, Piyasa İslamı’nın dahi barışmadığını söylemektedir (s.39). Ancak bu iddiası, Arap İslam toplumu için geçerli olsa da, Türkiye’deki ılımlı İslamcılar için geçerli değildir. Bu bağlamda, yönetmenliğini Alper Çağlar’ın yaptığı, senaryosunu Alper Çağlar ile Bahadır Boysal’ın birlikte yazdığı, Akarefilm’in yapımcısı olduğu “*Büşra: Yalnızlığımı Ne Kadar Gizleyebilirsiniz?*” isimli 2009 yapımı Türk sinema filminde (filmın konusu; türbanlı, eğitilmiş, zengin bir kız ile liberal gazetecinin aşkıdır) başroldeki türbanlı kızın gitar çalma sahnesi akla getirilebilir.

bollerin metalaştırılması yoluyla üretilmeye devam ettiğini belirtmektedir.¹⁶

Haenni, Piyasa İslamı için, teolojik bir perspektiften İslami değerleri övmenin anlamı olmadığını, bu hareket için önemsenenin, “toplumsal işlevlerini ön plana çıkararak İslam’ı satmak” (s.61) olduğunu söylemektedir¹⁷. Öyle ki, bu duruma delil olarak verdiği şu örnek ilginçtir: “Londra’da yaşayan Azeri kökenli İngiliz şarkıcı Sami Yusuf, Arap listelerini ‘al-muallim’ (‘bize öğreten’ yani peygamber) şarkısıyla alt üst etmekte, bunu yaparken de, pop dünyasının oldukça cüretkar giyimli genç bayan yıldızlarıyla aynı karede poz verebilmektedir. Oysa kariyerinin başlangıcında dini sebeplerle müzik fikrine soğuk baktığını hatırlatmak anlamlıdır” (s.62). Şu halde, Piyasa İslamı hareketinin, marjinallikten kurtulma, egemen üretim ve dağıtım mekanizmalarını kullanma eğilimi olduğunu iddia etmek yanlış olmaz. Bu bağlamda, Türkiye’den bir örnek olması bakımından kitapta geçen şu ifadeye yer vermek isabetli olur:

İstanbul’daki İslami kafeler açıkça burjuva sosyalleşme mekanlarıdır. Gelen müşterilerin ortak dindarlıklarını dışarıdan izole olmuş şekilde yaşayabildikleri sosyal mekanlar olarak görülebilir. Ancak müşterilerden sadece dindar olmaları değil, incelik ve zarafet gibi burjuva değerlerine de yakın olmaları beklenmektedir. İstanbul’daki Dilruba Restaurant böyle bir felsefeye sahiptir. Lüks ve otantik bir ortamda, Osmanlı esintileriyle (eski süslemeler, sufi müzisyenler, vs.) seçkin bir çizgi izlemektedir. Sahibinin de pek çekinmeden açıkladığı gibi, amaç, Dilruba’nın ‘çarıklarını yeni çıkarmış görgüsüzlerin geldiği bir yer’ olmasını engellemektir (s.84).

¹⁶ Fethullah Gülen’in Zaman Gazetesi’nde ve yanı sıra Gülen’in izinden gidenler tarafından “Gurbet Kuşu” olarak anılması aynı çerçevede düşünülebilir. Bilindiği üzere, Fethullah Gülen, 28 Şubat 1997 süreci sonrasında, Türkiye’deki siyasi atmosfer nedeniyle, Mart 1999’da ABD’ye gitmiştir. Gülen, ABD’nin Pensilvanya eyaletinde yaşamaktadır.

¹⁷ İslami giyim pazarında faaliyet gösteren bir firmanın pazarlama sloganı olarak “Elbiseyi değerli kılan kadının vücudu değil, kadını değerli kılan elbisedir” (s. 74) şeklinde bir slogan kullanması, İslami giyim modasındaki pazarlama anlayışının, dinsel öğeleri *serpiştirerek* kullanmak anlayışına yaslandığını ortaya koymaktadır. Kuşkusuz bu, dinsel kabullerin içini boşaltmak gibi bir tehlikeye kapı aralamaktadır. ‘Che’ fotoğrafı baskılı tişört giymek ve *solcu(!)* olmak arasındaki ilişki akla gelebilir.

Haenni, Piyasa İslamı'nın vaizlerinin müritlere sürekli "zenginlik Allah'ın hediyesidir, zengin Müslüman Allah'ın gözdesidir" (s.86) dediklerinin altını çizerek, Türkiye'ye dair şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

Türkiye'de laik burjuvazinin rakibi, 'muhafazakar Türk burjuvazisini' temsil eden ve Erdoğan'a ve AKP'ye yakınlığıyla bilinen MÜSİAD'ın resmi söylemi de aynı yödedir. Bu dernek, zenginliğin Kuran tarafından öğütlenen tamamen İslami bir ideal olduğu fikrini savunur.

Haenni'nin kitapta, MÜSİAD'ın ilk başkanı Erol Yazar'ın şu sözlerine yer vermiş olması ilginçtir: "Zengin olmalıyız, dinsizlerden daha güçlü olmak için daha çok çalışmalı ve daha zengin olmalıyız" (s.87). MÜSİAD'ın Konya şubesinin kurucusu olan Müslüman girişimcinin "İslam'ın zenginliği yasakladığı fikrini İslam'ın düşmanları yaymıştır" şeklindeki sözlerini (s.87), yazar, Piyasa İslamı'nın, Batı ile hesaplaşma yolunun zenginleşmeden geçtiği fikrini kabulüne örnek olarak kitapta sunmaktadır. Haenni, Peygamber Muhammed'in hayatını *başarılı bir girişimcilik örneği* olarak okumaya eğilimli olan ılımlı İslamcıların, Güneydoğu Asya'daki 1990'ların başında tecrübe edilen kalkınma hamlesini iyi tahlil ettiklerini (s.99-100) ileri sürer. "Güneydoğu Asya Kaplanları" türünden bir sıfatı kendilerine uydurmaya çalışarak "Anadolu kaplanları" sıfatını kullanan Türkiye'deki İslami sermaye grupları akla geldiğinde, Haenni'nin bir paralelliği isabetle keşfetmiş olduğu anlaşılır.¹⁸

Haenni, "projeler İslami" nitelendirmesini kullanarak, Piyasa İslamı'nın projeciliği benimseyen bir hareket olduğunu savunmaktadır (s. 115). "Projeler, İslamcılığın yeni kılıflarıdır" diyerek, bu tahliliyle, Türkiye'de özellikle son on yıldır hızlanan projecilik furyasının anlamlandırılmasına da olanak vermektedir. Piyasa İslamı'nın projeciliği, harekete daha fazla kişiyi kazanmanın bir aracı olarak kullandığını düşünen Haenni, farklı aktörleri gevşek yapılanmalar altında ve aktörlere maddi çıkar sunan projelerle bir araya getirerek, hareketin etnik/mezhepsel farklılıkları görmezden gelen şirket mantığıyla davrandığını vurgulamaktadır. Piyasa İslamı'nın siyasi

¹⁸ MÜSİAD, İŞHAD gibi TÜSİAD'a alternatif sermaye gruplarına danışmanlık yapan muhafazakar iktisatçıların, Zaman Gazetesi yazarı ve aynı zamanda akademisyen olan İbrahim Öztürk örneğinde olduğu gibi, Güneydoğu Asya ekonomilerine dair tahlil ve gözlemleri önemsemeleri ve bu alanda çalışmalar yapmaları bu çerçevede değerlendirilebilir.

destekçileri arasında başta liberaller olmak üzere farklı ideolojik görüş sahiplerinin¹⁹ yer almasını, bu şirket mantığına bağlamaktadır.

Piyasa İslamı'nın cemaat örgütlenmelerini 'sivil toplum örgütü' (s.118) olarak sunduğunun altını çizen Haenni, 'ihracatçı-dindar-tüccar' sınıfın ulus-devletin homojenleştirici nüfuz alanı karşısında konumlandığını belirtmektedir. Şu halde, Ortadoğu'nun siyasi, iktisadi ve toplumsal yapısını ve bu yapının kendine özgü dinamiklerini bilmeyenler bakımından, ılımlı İslamcıların, demokrasi taraftarları olarak görülmelerinin nedeni tam da Haenni'nin bu tahlilinde saklıdır. Devlet denetiminin sınırlandırılması talepleri, kamu karşıtlığı, özel sektörün özerkliği ile vakıf ve derneklerin demokrasinin güvencesi olarak sunulması gibi Piyasa İslamı hareketini tanımlayan talep, yaklaşım ve görüşlerin; özellikle Ortadoğu'yu tanımayan Batılılar ile gerçeği bilen ancak Piyasa İslamı hareketinden fayda ve çıkar sağlayanlar tarafından demokrasi ve özgürlük gibi kavramlara başvurularak takdir edilmesini, Haenni'nin *Piyasa İslamı: İslam Suretinde Neoliberalizm* kitabını okuduktan sonra daha iyi anlamlandırmak mümkündür. Dahası, modernleşmenin aydınlanma değerleri dışarıda bırakılarak da mümkün olduğunu, bunun, Piyasa İslamı'nda ifadesini bulduğunu ortaya koymuş olması bakımından, kitabın sunduğu tahlil ekseninin cazip olduğu ve ayrıca, kitabın, Türkiye "İranlaşacak mı?" ya da "Türkiye'ye şeriat gelecek mi?" türünden kısır tartışmalara yeni bir soluk vermesi bakımından önemli ve değerli bir kaynak olduğu açıktır.

Sonuç olarak, son iki yıldır Ortadoğu'da cereyan eden siyasal rejim değişikliklerini, Haenni'nin kitabını okuduktan sonra bir özgürlük ve demokrasi hareketi olarak yorumlamanın doğru olmadığını altını çizmek gerekir. Bölgedeki istikrarsızlığın sebebi, bölge ülkelerinin pazarlarının, dünya kapitalist sistemi ile eklemlenmesi için gerekli olan yapısal dönüşümün sağlanması ile bu dönüşüme direnç gösterenler arasındaki çatışmadır. Öyle ki, neo-liberal iktisat politikalarını uygulamayı taahhüt eden her partinin veya hareketin Ortadoğu'da yaşama hakkı varken ve bunlar ülkedeki rant paylaşımından pay alabilecekken, geleneksel İslam'ı savunan ve Batıyı 'empyralist' gören hareketlerin tamamen barışçıl yöntemlerle veya

¹⁹ Yazar, Piyasa İslamı'nın destekçileri arasında neo-liberallerin yanı sıra ordoliberallerini (Almanya) ve yeni-muhafazakarları yani neocon'ları (ABD) saymaktadır.

savaşçı yöntemlerle silineceğini söylemek doğru olur²⁰. Bu bağlamda, ABD-Türkiye ortak yapımı olan ve 2010’da gösterime giren, yönetmenliğini ve senaristliğini Mahsun Kırmızıgül’ün yaptığı “New York’ta Beş Minare” isimli sinema filmi akla gelebilir. Filmdeki olay örgüsünden ziyade, verdiği mesajı burada hatırlatmak isabetli olur. Film kurgusu, izleyenlere, radikal İslamcılar ile ılımlı İslamcılar mücadelesinde kazanan tarafın “ılımlılar” olacağını sezdirmektedir: Medeniyetler arası çatışmanın yerini medeniyetler arası ittifakın alacağı yani Piyasa İslamı’nın egemen olduğu ülkelerden müteşekkil Ortadoğu coğrafyası hayali. Bu, Amerikan hayal gücünün göstergesidir. Bir filmde, verdiği ana fikri aşan bir çıkarım yapıldığını söyleyecekler çıkabilirse de, Haenni’nin kitabının bu çıkarımı yapmaya vesile olduğu açıktır. Son tahlilde, kitabın yeni tartışmalar açmaya aday ve okunmaya değer bir kaynak olduğunu söylemek doğru olur.

²⁰ Örneğin, Türkiye’de geleneksel İslam’ı savunan Fazilet Partisi’nin Türk siyasal hayatından tasfiyesi barışçıl yöntemle gerçekleşmiştir. Parti kapatılmıştır. “Arap Baharı” olarak adlandırılan Ortadoğu’daki değişim ise, geleneksel İslam’ı savunan hareketlerin silah kullanımına dayalı olarak yani savaşçı yöntemle tasfiyesine örnek oluşturmaktadır. Ortadoğu’da liberal İslamcılarının geleneksel İslamcılara karşı silahlandırılmasının benzeri, Türkiye’de yaşanmamış, liberal İslamcılar (AK Parti) demokratik yollarla, merkez sağdan oy devşirmek suretiyle iktidara gelmişlerdir. 2008’de “laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği” gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi’nde açılan davada, AK Parti’nin kapatılmaması kararının çıkmasını, neoliberalizm bağlamında düşünmek gerekir.

MAKRO VE MİKRO TARİH İLİŞKİSİ ÜZERİNE NOTLAR

Christian MEIER*
Çev: Doğan GÜN**

Bu çalışma, makro ve mikro tarih ilişkisi üzerine notları ve örneklemeleri içermektedir. Mikro tarihe ilginin nereden geldiği irdelenmiş, her şeyin küçük ayrıntılarda gizli olduğu, mikro alanlar araştırılmadan, makro olayların açıklanamayacağı vurgulanmıştır. Gündelik tarih nitelmesi yerine, mikro tarih demenin daha anlamlı olacağı, sıradan insanların gündelik yaşamı incelendiğinde, ilgili kültür ve çağla bütünleşen farklı biçimlerin ortaya çıktığı belirtilmiştir. M.Ö. 5. yüzyıl Atina örneğinde, makro ve mikro tarihin yakın bir bağlantı içinde olduğu açıklanmıştır. Makalenin sonuç kısmında ise yazar, güncel bir soruna işaret ederek, 1933 ve 1945 yılları arasında Alman tarihinin, mikro ve makro olaylar arasındaki ilişkiyi anlamlandırabilmek için çaba sarf ettiğini ve zorluklar yaşadığını somut örneklerle gösteriyor.

Anahtar Kelimeler: Makro Tarih, Mikro Tarih, Alman Tarihi, Attika, Avrupa, Anales, Nomoloji, İdeoloji

MAKRO TARİH NEDİR, MİKRO TARİH NEDİR?

Makro tarih, mikro tarih: tanımlamak zorunda kalıncaya kadar ne demek olduklarını herkes bilir. Öncelikle bir saptama yapma zorunluluğu görünüyor. Mikro tarih var olduğu sürece makro tarih gerçekleşir. Her iki kavram da birbirine bağlıdır. Bu ise ancak bu alanda çalışanların düşüncesinde makro tarihe eşlik eden mikro tarih, kendi alanını araştırma konusu yapıyorsa, o zaman anlamlıdır. Bu aile, köy, memleket v.d. tarihlerinin eski biçimleri için geçerli değildir. Bununla ilgili tarihler, kenarda kalan sıradan yaşam biçimleriyle yetiniyorlardı. Makro tarihin, genel tarih söylemini tekelinde bulundurmasını tartışıyorlardı.

Basitçe söylemek gerekirse, şimdiye kadar kabul gören tarih anlayışı, bugün aşağı yukarı makro tarih olarak nitelendirilen tarihtir. Böylece, önemli ölçüde değişik tarihsel anlayışlar ortak bir ad altında yer almışlardır. Bir yandan politik gelişmelerin bilindik tarihi tartışmasız bu alana girer, diğer yandan bu alan, iktisat ve toplum tarihi, ve buna ek olarak, büyük etkileri araştırıldığında, din ve kül-

* Christian Meier, "Notizen zum Verhaeltnis von Makro- und Mikrogeschichte", In: *Theorie der Geschichte* 6, Hrsg. Von Karl Acham und Winfried Schulze, dtv, wissenschaft, München 1990, S.111- 140. (ISBN 3-423-04544-2).

** Yrd. Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

tür tarihi araştırmaları da yapar. Kısaca belirtmek gerekirse: Bugüne değin çok değişik biçimlerde tarihin araştırdığı şey, günümüzde makro tarih olarak adlandırılan alandır. Bunlar bir mikro tarihinin iddialarıdır. Onun haklı olup olmadığı ise başka bir sorundur.

Büyük bir şirketin tarihinin hangi alana girdiği konusunda insan ikilemde kalabilir. Doğal akıl tarihinin, nereye ait olduğu da tartışma konusu olabilir. Çünkü anlayış konusunda her zaman şu tam olarak bilinir: Bir yönüyle bütün toplumlarda veya kültürlerde gerçekleşir (değişik katmanlarda ve toplumsal sınıflarda farklı görünse de) diğer yönüyle mikro tarihin alanlarında özellikle çok renkli ve çeşitli biçimde ortaya çıkar. Bu alanlarda onu çok iyi görebilmek için onu araştıranların ilgilerinin de çok yüksek düzeyde olması gerekir. Bunun zorlukları bu çalışmanın konusunun dışında bırakılabilir.

Birinin diğerinden net olarak ayrı tutulmasının çok mu önemli olduğunu insan kendine sorabilir. Mikro tarihçiler için net ölçütlerin ihtiyaç duyulduğu bir konum halen mevcut değildir. Buna rağmen, tarih biliminin problemleri ve malzemeleri üzerine net bir genel bakış anlamında farklılıklar saptamak yararlı olabilir.

Mikro tarih bakış açısının iddiası doğrultusunda, küçük olmayan her şeyin tarihte büyük olduğu bana doğru geliyor. Bu, bir muhalefetin bu zamana kadar bütün olanı parça yapması gibi bir anlama da geliyor. “Büyük”, aslında güce sahip olan ya da politik alanda bunun için savaşan her şeydir; merkezden hareketle, özerk birimlere veya onların ortak girişimlerine göre karar verilen, merkezle ilgili olan, (az çok düşünsel ve dinsel hayatta) herhangi bir genel dikkat çeken ya da etki yaratan; toplumların yapılarını ya da onların önemli birimlerini oluşturan her şeydir. Son olarak “büyük”, bilinçli değişim eylemlerinde ya da itkilerin süreçsel yığılmasında görünüyor olsun, bir toplumsal yapının dönüşümünün çeşitli biçimleridir.

Mikro tarih alanında ise aslında birçoğu yeni olmayan¹, geçmişte bu minvalde görülmemeyen, böylesine çeşitli bağlamlarda ve bu iddialarla ortaya konmayan çok geniş bir sorun yumağı bulunmaktadır. Mikro tarih² kavramı, eğer yanılmıyorsam, ayrışmış bir ifadedir. Bunun asıl anlamı, Almanya’da yürütüldüğu şekliyle, gündelik ta-

¹ Bu konuyla ilgili olarak: K. Tenfelde, *Schwierigkeiten mit dem Alltag. Geschichte und Gesellschaft* 10 (1984) (içinde), s.379ff. M. Broszat, *Nach Hitler. Der schwierige Umgang mit unserer Geschichte*. München 1986. s. 136.

² Bknz. C. Ginzburg ve C. Poni, *La micro-histoire*. Le débat 17 (1981) (içinde), s. 133ff.

rihtir³. Fakat bu eksik bir ifadedir. Çünkü gündelik tarihte söz konusu olan Bismarck'ın, Bleichröders'in ya da Theodor Mommsen'in gündelik yaşadıkları değildir, aynı şekilde parlamento çalışmaları da değildir, aksine “sıradan insanların” gündelik tarihidir. Bu tarih içine onların sadece gündelik hayatları değil, şenlikleri de girer.

Burada söz konusu olan, örneklendirmek gerekirse, beslenmenin, giyimin, ikametinin; çocukluğun, aşkın, üremenin; işin, hafta sonu tatilinin (boş zaman ve yıllık tatillerin de); (tekrar etmek gerekirse) gündelik hayatın ve bayramların, ölümün ve hastalığın, her türlü yaşam tekniklerinin, hijyenin, hatta kokuların tarihidir. Bedenin (Ortaçağ'da rahipler neden bu kadar şişmandılar?), bedenle ilişkinin; jest ve mimiklerin, beden davranışlarının, sporun tarihi; ailenin, yaş gruplarının, kadınların, nesiller ve cinsiyetler arasındaki ilişkilerin tarihi; gündelik hayattan çıkmanın tarihi de bu alana girer.

İlgili kültür ve çağla bütünleşen, izin verilen, uyandırılan, durağanlaştırılan, baskılanan, dolayısıyla farklı biçimlenen heyecanların ve gereksinimlerin tarihi de bunun içinde yer alır. İfade etmek, keyfini çıkarmak ya da çeşitli biçimde korumak, belki de yüceleştirmek için özgürlüğü vererek veya alarak bir toplum korku gibi temel bir duyguyla neyi değiştirebilir?⁴ Bunlara ek olarak, deneyimlerin, tasarımların, gündelik hayatta görülebildiği ölçüde imgelerin, fantezilerin, inançların, batıl inançların tarihi; gündelik anlatının, yorumun, dünyanın ve onun birçok bölümünün tasarlanması, nomolojik bilginin⁵ ve algıları bununla ilişkilendirme ve uyumlulaştırma biçimlerinin tarihi (ayrıca olanaksız veya çok az olanaklı olduğu durumda, bu bilginin yarattığı sorunların ve değişimlerin tarihi) bu alana girer.

Çoğunlukla daha çok aynı kalan, kendini tekrarlayan aranır. Ancak er ya da geç, perspektif daha da genişletildiğinde, değişim-

³ Bu konudaki çalışmaların sayısı oldukça fazladır. Bununla ilgili iyi bir kaynakça için bkz.: J. Kocka, *Historisch-anthropologische Fragestellungen- ein Defizit der Historischen Sozialwissenschaft?* H. Süßmuth (Yayımlayan): *Historische Anthropologie* (içinde) Göttingen 1984, s. 73ff. Bunlardan başka: H.U. Wehler, *Aus der Geschichte lernen?* München 1988, s. 307 f. “Gündelik” olan ile ilgili olarak: Tenfelde, *Schwierigkeiten*, s. 389 ff.

⁴ Bu konu hakkında Ch. Meier, *Die Angst und der Staat. Fragen und Thesen zur Geschichte menschlicher Affekte*. H. Rössner, *Der ganze Mensch. Aspekte einer pragmatischen Anthropologie.* (İçinde) München 1986, s. 228 ff. İlave kaynaklar mevcut.

⁵ Bu kavrama ilişkin olarak M. Weber, *Wissenschaftslehre*. 3. Auflage. Tübingen 1968, s. 179, 192.

le, tarihle karşılaşılır. Her zaman doğal olarak kabul edilen -örneğin anne sevgisi- tarihsel kabul edilir. Tarihsel antropolojinin ilk cümlesinin insanın olağandışı dönüßen, önceden az belirlenmiş bir canlı olduğu olmalıydı – en azından normal durumda halen var olan ortak yönlerinin.

Bunları soran tarih biliminin, kendini halkbilim gibi, çoğunlukla benzer konulara verdiği, sonuçta buna uygun yöntemlere başvurduğu ve burada etnolojiyle bazı paralellikler gösterdiği⁶ açıktır. Örneğin değişik konular, en azından antik dönem için, uzun süreden beri “özel eskiçağ insanları”, “Romalıların özel hayatı” veya “Roma töreleri tarihinin tasviri” başlıkları altında işlenmiştir⁷. Jacob Burckhardt⁸, August Boeckhs’un “Eskiçağlılar” adlı büyük kitabından bahseder; andığı kitap yaşamın tekil ilişkilerine değin halkın karakteri üzerine genel saptamalar yapar, coğrafik ve tarihsel konuları tartışır. Bunlar: devlet, karada ve denizde savaş, “buradan hareketle özel hayat (ölçü, ağırlık, ticaret, endüstri, tarım, beslenme, giyim, ev ile birlikte ev ekonomisi, evlilik, aile, kölelik, eğitim, cenaze defni, ölüyü anma), bundan başka din, kültler ve bayramlar, özel sanat tarihine bırakılan sanatlar, jimnastik, orkestra ve müzik; son olarak Yunanlılar tarafından özenle sürdürülen bilimler hakkında genel bilgi verir. Bütün bu konular her bir yaşam alanının çeşitliliği belirli, dengeli yürütülen nesnel tamlığın ölçüsüyle işlenir, tıpkı geleceğin özel bilgisini içeren bir uzmanlık kitabı gibi.” Bu arada şunu da ifade etmek gerekir. Boeckh “Özel Eskiçağ İnsanları”nı değil, “Eskiçağ İnsanları”nı işlemiştir, fakat görüldüğü gibi çalışmaya özel olanı dâhil etmiştir.

Eski “Özel Eskiçağcılar”a karşı, bana öyle görünüyor, yeni tarihin ilgisinin arttığı barizdir. Sorularının merkezine bu alanda yaşa-

⁶ Bu konuda H. Medick, “*Missionare im Ruderboot*”? *Ethnologische Erkenntnisweisen als Herausforderung an die Sozialgeschichte*. *Geschichte und Gesellschaft* 10 (içinde) (1984), s. 295 ff. Krşl. *Comparative Studies in Society and History* 29 (1987), s. 76 ff.

⁷ Krşl. M. Zöllner, *Griechische und römische Privataltertümer*. Breslau 1887. E. Pernice, *Griechisches und römisches Privatleben*. A. Gercke und E. Norden (Yayımlayan), *Einleitung in die Altertumswissenschaft*. Bd. 2.3. Aufl. (içinde) Leipzig, Berlin 1922. H. Blanck, *Einführung in das Privatleben der Griechen und Römer*. Darmstadt 1976. L. Friedlaender, *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von August bis zum Ausgang der Antonine*, 4 Bde. 9. Aufl. Leipzig 1919-1921.

⁸ *Griechische Kulturgeschichte*, Darmstadt 1962, 1,3.

yan tekil olanı koymuştur. Ve onların dar yaşam alanlarının dışında kalan olası her şeyi dışarıda bırakır. Kısaca, pozitif anlamlarda söylendiğinde, hem anonim (ya da anonim olmayan, bütüne bakıldığında, önemsiz olan) küçük, dar yaşam dünyaları gibi tekil olana yönelmişlerdir, bu yaşam dünyalarında normal olarak bulunurlar, büyürler, çalışırlar, yemek yerler, severler, imaj oluşturlar, korkularına teslim olurlar, sevinç veya üzüntü duyarlar. Bu alanları doğru olarak tanımlamak o kadar önemli değildir. Onlar daha daralabilir veya daha da genişleyebilirler. Belirleyici olan, bana öyle geliyor, tekil olanın dolaysız dünyaları olmalarıdır⁹.

Köyün, küçük şehrin ya da mahallenin, ailenin, derneğin, işletmenin bu alanlarında “küçük” tekil olan, baskı görse de, alay edilse de, aşağılansa da¹⁰, bütüne kıyasla *görece bir büyüklüğe* sahiptir; hem direk yaşam alanında hem de içinde hareket ettiği, her zaman olduğu gibi içinde “büyük dünyanın” şeylerinin görüldüğü ve -bir düzen olarak ya da bir kaos olarak- beklentilerini eklediği ufuklardadır. Aynı anda her şeye ulaşabilir. Güneş onda hem doğar hem batar. Bir başka deyişle: “Batlamyus”, teorik olarak uzun zamandır her şeyi başka bilse de “Kopernik öncesi”ne aittir.

Kendi çevremizde kaybolmamak için bu gibi küçük yaşam dünyalarının (mikro kozmosların) her zaman yeniden kurulmalarına ve güçlenmelerine belli ölçüde ihtiyaç duyarız. Bakanlıklar, Genelkurmay veya Başbakanlık gibi merkezi, öncü kurumlar bile -işlevlerinden dolayı- aynı zamanda mikro kozmoslardır, kendi rutinleri, kuruluş günü kutlamaları, kendi özel tecrübeleri ve değerleri vardır. Bu araçların ya da makro tarihin öznelerinin kendi mikro tarihlere sahip oldukları alanlar bu gibi değerlerin dışında tutulmamalıdır. “Anlam-

⁹ Brecht’in okuyan işçilerine sorduğu sorular (Yedi kapılı Theben’i kim kurdu? Kitaplarda kralların adları vardır. Krallar Felsbrocken’leri kendilerine mi çekmişlerdir? ...) ki bu sorular Mikro tarih içine girmez, aksine dikkatleri olayların tarihi arasındaki büyük açığa çeker (krşl. Gemileri ve tayfaları battığında özellikle İspanyol Philipp ağlamıştır. Başka birisi ağlamamış mıdır?) Lima’nın altın ışıldayan evlerinde yaşayanların sorunu, Özel Eski Çağ Tarihine girer. Buna uygun olarak büyük Metro’nun 27 Nisan 1935 yılında Moskova işçileri tarafından ele geçirilmesi işçilerin sorularının gerçekleşmesi olarak kabul edilebilir. (Bertolt Brecht, *Svendborger Gedichte*. Gesammelte Werke, Bd.9(içinde) Frankfurt 1967, s.656f., 673ff.)

¹⁰ Gündelik tarih, çöküşün ve çökenlerin kendi ilişkilerinin tarihidir, böyle söyler Tenfelde, *Schwierigkeiten*, s.377 ff. Tabi ki olası özdeşleşmeler bakımından önemli olan -bana öyle görünüyor- “görece büyüklüğün” bakış açısı olmadan.

sız bir durum. Yukarıda çatı yanıyor” diye yazmış Benn¹¹ , “aşağıda balkon çiçekleri sulanıyor”. Onlar Bidermann’ın *Brandstifter*’inde¹² söylediği gibi, “günlük hayatlarını” seviyor ve savunuyorlar.

Öncelikle yaşamak ve kendimizi düzenlemeyi adet edindiğimiz bunun gibi mikro alanlara, tasarımlarımızla, deneyimlerimizle, dünyayı kavrama tarzımızla, korkularımızla hem dış hem de iç dünyamız yansır. Bunlar, birlikte “bireyin dar dünyasını” kapsamlı biçimde konuşturduğunda, gündelik tarihin değişik sorunları bir birlik oluşturur. Ve temel ilkeye katılıp katılmamanın (bu temel ilkeye göre söz konusu olan “sıradan insanlar”dır) ya da kavramı daha genel kabul edip etmemenin önemsiz olduğu, yani daha az sıradan insanın hesaba katıldığı mikro dünyalar oluşturulur. O nedenle, gündelik tarih nitelemesi yerine mikro tarih demek daha anlamlıdır (mikro tarihi araştırma konusu yapan bir araştırma alanı söz konusu ise, tarih yerine tarihe demek anlamlıdır)

Küçük alanlar görünürde kolay ulaşılabilir, kolay kayda geçirilir, kolay kabul edilir, “aşağıdan” olduğu kadar “içeriden” bir tarih yazılması olanağıyla kendini gösterir. Bu tarih, sevilen bir sözcükle belirtmek gerekirse, “özgün”, kaydedilebilir görünüyor. Bu ilke ne kadar öncelikli ise (gerçekte burada birçok yanlışlama söz konusudur), bu küçük dünyalarda daha az soyut, daha az havada olan, daha az karmaşık yapılar, görülemeyenler, devasa olanlar söz konusu değildir. Son olarak, mikro tarihin özde konularını büyük politikarlardan ve büyük süreçlerden mümkün olduğunca uzakta tutmaya eğilimli olduğu görünüyor. Bireylerin kendi mikro dünyalarında kısmen kendilerini sınırlandırmaya özen göstermeleri gibi, açıkça bilimsel araştırmalar da politikayla daha az ilgili olmalı ve büyük süreçlerde daha az işlevselleştirilmelidir.

MİKRO TARİHE BU İLGİ NEREDEN GELİYOR?

“Gündelik tarih” ile ilgili artan tarihsel araştırmalar, bildiğim kadarıyla Almanya’da 70’li yıllarda başlamıştır. Fransa’da bu alanla ilgili bakışın genişlemesi Annales Okulundan daha öncedir, tabii burada “küçük dünyaya” (mağdur olana, haksızlığa uğrayana) olan

¹¹ Toplu yapıtları, yayımlayan D. Wellershoff, Bd.4. Wiesbaden 1961, s. 274. Benn şöyle devam eder: “ve çok yüksek düzeyde bilimsel uluslar vardır, etnik kökenden ve spor ayakkabısından başka şeylerinin olmadığı, kendi tözlerini çözümlendiği ve inandıklarının saptandığı anlara sahiptir.

¹² ç.n.: *Kundakçılar*

özel yoğunlaşma eksiktir, bütününde de açık olarak bu ilginin bağlı¹³ olduğu özel angajman eksiktir. Benzerlikler İngiltere için de saptanabilir, ancak bu konu burada önemli değildir.

Bana ilginç gelen, gündelik tarihin Batı Alman Savaş Sonrası edebiyatında açık ilgi ve belirli bir perspektifle ele alınmasıdır. Belli ölçülerde Hasek'in Schweyk'ine benzeyen¹⁴ palyaçoların, teneke trampetçilerin, bisiklet sürücülerinin, affedilenlerin perspektifinden anlatılan sayısız anlatılar vardır. Heinrich Böll'e büyük adamları neden yazmadığı sorulduğunda, "dünyanın büyük adamları Rolex saatleri taşırlar" reklam sloganını alıntılar ve şöyle der: "Onlar hakkında bildiğim tek şey budur". Bu bağlamda birçok şey alıntılanabilir. Ancak iki örnekle yetineceğim.

Böll'ün *Ungezaehlte Geliebte*¹⁵ adlı eseri oturarak çalışabileceği bir işe sahip olan, bir ağır yaralının hikâyesidir. O, yeni köprüyü geçen insanları saymakla yükümlüdür. Herhangi bir yüksek idare, geçenlerin sayısı çok olduğunda mutlu olmaktadır. Fakat o pek de güvenilir saymamaktadır. Keyfine bağlıdır, bazen atlar bazen de birkaç adet fazladan sayar. Onun köprüden günde iki defa geçen ufak boylu bir sevdiği vardır. O geçerken başka bir şey yapamaz. Gözden uzaklaşana kadar, gözleri sadece onun üzerindedir. "Bu iki dakika bana ait, sadece bana bu dakikalar içinde gözümden kaçan şanslı herkes, istatistiğin sonsuzluğunda yer almayacaktır". Bir defasında teftiş edildiğinde (bundan tam da haberdar olduğunda) sevdiğine bakamaz. İşini kaybetmemek için son derece dikkat etmek zorundadır. Saat başı geçenlerin sayısı bildirdiği sayıyla aynıdır, sadece istatistik şefinden bir eksik saymıştır. Çünkü ufak sevgilisini şimdi de saymamıştır. "Benim bu küçük sevgilim çarpılmamalı, toplanmamalı, yüzdelik hiçlik dilimine girmemeli." İstatistik şefi bundan son derece memnundur. "Bir saat içinde bir kişinin eksik sayılması, çok de-

¹³ Tenfelde, *a.g.k.*, s. 389.

¹⁴ Krşl. Ch. Meier, *Entstehung des Begriffs "Demokratie". 4 Prolegomena zu einer historischen Theorie*. Frankfurt 1970, s. 212.f. Aşağıda belirtilen Böll'den alıntıyı maalesef yazılı olarak belirtemiyorum. Ancak böyle bir sözü okuduğumu anımsıyorum. Karş. M. Broszat, *Nach Hitler* S. 124. Aynı zamanda aynı konuda yazılan iki yapıtı karşılaştırmak ilginç olurdu; biri tarihçi W.S. Allen, "*Das haben wir nicht gewollt*". *Die nationalsozialistische Machtergreifung in einer Kleinstadt 1930-1935*. Gütersloh 1966 (İngilizce 1965) ve yazar Kay Hoff, *Bödelstedt oder Würstchen bürgerlich*. Hamburg 1966.

¹⁵ ç.n.: *Sayılmayan Sevgililer*. Öyküler Böll'ün toplu yapıtlarında yer almaktadır: *Wanderer, kommst Du nach Spa...* München 1958, s. 57 ff.

ğil. Nasıl olsa biz belli ölçüde bir kayıp ekliyoruz.” Burada bir genç kadın, dönüştüğü, ‘yüzelik hiç’ olduğu sonsuz istatistikten, büyük bağlamdan kurtarılmakla, olduğu kişi olarak, kendi dünyasında, kendi insani durumuyla, kendi halinde kalır; büyük ölçekli bağlama yükseltilmemiştir, bir sözcüğün üç katı daha fazla anlamı olan bir-cik anlam katına çıkmamıştır, kısaca; bir hiçe dönüşmemiştir.

Aynı şekilde Böll’ün *Ansichten eines Clowns*’un¹⁶ da sevgilisinin bahane ettiği “soyut kurumları”¹⁷ bir bahaneden daha başka bir şey olarak göstermesine ya da evin hizmetçisinin babasının hesap memuru olduğu Potsdam’lı “IR 9”¹⁸ tasarımılanan bir şeyin herhangi bir gerçeklik yapılmasına karşı çıkar. “IR 9” yaşamının içine uzanan baskıcı sistemin sadece bir şifresi olarak yeterlidir. Yalnızca algılayabildiği küçük dünyada sadece somut gerçekler vardır. Bir başka ifadeyle: Sadece mikro tarih vardır, makro tarih yoktur.

Burada altmışlı yıllardan beri benzer soruları geliştiren, eski tarih alanından çok saygın yalnız bir gezginciden bahsetmek gerekmektedir. Bu tarihçi Hermann Strassburger’dır¹⁹. Tarih yapıcıları, rendeleyen insanlarla, ovalamacılarla beraber yaşamıştı. Onda sıradan insanlara, küçük yaşam biçimlerine ve yaşam ifadelerine, acı çekenlere, kurbanlara güçlü bir ilgi vardı. Bunun aksine de kavramlara, kuramlara, bağlamların somuttan kalkarak soyut oluşturulan yapılarına karşı bir antipati vardı. Politik olmayana karşı (aynı zamanda devlete güçlü bir yönelme) bir kabul, “duygusal bir bağ” arayışı mevcuttu. Yüksek, özenli bir kaynak eleştirisinin araçlarına güvenmeden kaynaklarda hakiki olanı, “akıcı olanı” bulmak istiyordu.

1966 yılında *Die Wesensbestimmung der Geschichte durch die antike Geschichtsschreibung*²⁰ adlı makalesinde belki de “tarih bili-

¹⁶ H. Böll, *Ansichten eines Clowns*. Köln, Berlin 1963.

¹⁷ Fontane’nin *Effi Briest*’inde, 27. Bölümde Instetten’in söylediklerine hemen hemen bir replik gibidir: “sadece tekil bir insan değildir, kişi bir bütüne aittir, bütüne daima saygı göstermeliyiz... İnsanlarla birlikte yaşamda bir şey meydana gelmiştir, ki bu bir şey artık buradadır ve onun yasasına göre başkasına ve kendimize ilişkin yargıda bulunmaya alışmışızdır.”

¹⁸ Şu bilgiyi eklemek bugün zorunlu olmuştur. Burada söz konusu olan ünlü Potsdam piyade birliği “Graf 9”dur, bu birlik Prusya Yaya Jandarma Birliğini devam ettirmiştir.

¹⁹ Doğumu 1909. Çalışmaları şu başlık altında toplanmıştır: *Studien zur alten Geschichte*, Bd.1/2 Hildesheim, New York 1982. Bunları 3. Cilt izleyecektir. Alıntılar Cilt 1, s. 421, Cilt 2, s.1001, 997, 999’da yer almaktadır. Krşl. Ch. Meier, *Gedächtnisrede auf Hermann Strasburger*. Chiron 16 (1986) içn., s. 171.ff.

²⁰ ç.n.: Antik Tarih Yazımı Yardımıyla Tarihin Özünün Belirlenmesi.

minin temel sorusunu” sormuştu. “İnsan tarihin gidişinde ve özünde akılla ya da duyguyla, yüksekçe bir gözlem evinden pragmatik ilişkileri heyecansız gözlemlene konumuna yükselerek, ya da tarihi eyleyen ve acıdan etkilenenlerin realiteyi tüm yoğunluğuyla yeniden yaşamasını sağlama yoluyla nesnel bilgilendiriliyor mu? Bu nedenle Samos’lu Duris’in tarzında Helen tarih yazımını över. Samos’lu Duris bir şehrin alınışını kısa raporlarla anlatmak yerine olayların okuru sarmasını sağlayacak imgelerin potansiyel yaşam gerçekliği üretmesini bir program haline getirmiştir. Çaresizliği, kavuşmaları, ayrılmaları, çocukları elinden zorla alınan kadınların feryatlarını, yağma düşkünü zafer kazananların sağa sola koşturmasını v.d. betimler. Açık, büyük politik olayların durumlarının dolaysız bir parçası olarak farklı bir mikro tarih sunar. Strassburger bu anlayışta Aristoteles’in edebiyat ve tarih yazımı sıralamasını ortadan kaldırması gerektiğine inanır. Her ikisi de, “şiir, tarih yazımının hizmetinde olmalı” idealinde birleşirler.

Mikro tarihe çok güçlü ilginin en önemli nedeni, öyle sanıyorum ki, bir taraftan günümüzün ve yakın geçmişin belli toplumsal ve politik deneyimlerinde, diğer taraftan makro tarihe başlamanın belli uzlaşımlarındaki yorgunlukta yatar²¹. Tabii ki bilim içi nedenler de anılabilir. Bunlar doğal olarak politik ve toplumsal nedenlerin işlevi olabilir. Çünkü araştırma genel değişimlere paralel olarak hareket eder. Burada anılmaya değer birkaç tecrübeyi aktarmak istiyorum²².

Mikro dünyalarımızın yerleşik olduğu ufukların parçalara ayrılmasının güncel tecrübesi, araştırma konusu olarak oldukça ilginçtir.

Kendi küçüklüğümüzün, “bizim cüceliğimizin” güncel tecrübesi (o dönem çok farklı olduğu için Jacob Burckhardt²³ bunlardan kendi yaşadığı dönemde bahsetmiştir. “Bizi” bu çalışmasında tarihin büyükleriyle karşılaştırmıştır). Bu tecrübe kendi mikro dünyaları içerisinde insanların görece “büyüklüğünü” önemli kılar. Bu, küçük dünyalara sevgi, eski zamanların isimsizlerinin kimliğinin anlaşılır olmasını sağlayabilir. Sürekli yalnız olmamak, öncüler aramak,

²¹ Bu yüzden, “Politik olanın ifşası”, Tenfelde, *Schwierigkeiten*, s. 390.

²² Benzer varsayımlar, ancak başka bir bağlamda dile getirilmiştir. Bkz. H.U. Wehler, *Alltagsgeschichte, Königsweg zu neuen Ufern oder Irrgarten der Illusionen? Aus der Geschichte lernen? (İçinde)* s. 130ff.

²³ *Über das Studium der Geschichte*. Yayınlayan: von P. Ganz. München 1982, s. 377.

kendini tarihte yeniden bulmak ihtiyacı vardır²⁴. Yoksa çalışmalarda atalara sığınmanın bilinçli bir çabası olabilir mi?

Birçok görüşün, tasarımın, gelenek ve göreneğin; bir de “esenliklerin” çabucak kaybolması tecrübesi. Buradan, en azından edebi bir muhafaza endişesiyle özel bir güdü oluşmuş olabilir. Tarih araştırmalarına yönlendiren üç motif arasında böyle bir tecrübeden Herodot²⁵ da bahsetmiştir. Ancak, o çağda -sınırlı olmasa da- Herodot’tan beri hakkıyla korunması ve hatırlanması için “küçük dünyalar” a göre daha çok şey yapılan makro tarihteki olaylar öncelik taşımıştır. (Çünkü açık müzelerin kurulması bunun için bir karşılık değildir: bunlar yeniden “özel eskiçağa ait olanları” muhafaza edebilir, buna ilave olarak daha yapay atmosferler oluşturabilir. Gündelik tarihin müzede korunması gelecekte bu konuda bir değişikliğe neden olup olamayacağı henüz kestirilememektedir.)

Hakiki yaşam dünyaları içerisindeki “direnmelerin” anlamını keskinleştiren (hatta daha da keskin yapan) ilerlemenin (rasyonelleşmenin, disipline olmanın) devasa harcamalarının tecrübesidir.

Büyük sorumluluk ve büyük güçsüzlük arasında haykırın çelişki tecrübesi²⁶. Bu, özellikle de “şeyler” kendi başlarına bir şey oluşturmamalarında, tamamıyla aynı kalmayıp, aksine aniden değişim gösterdiklerinde daha güçlüdür. Devingenlikte, çok çeşitli karşılıklı bağımlılıkta ve tüm ilişkilerin değişim hızında az ya da çok kendi başına gelişen süreçlere bağlı olsak da ki bu süreçlere direnmek üzere görevlendirildiğimiz hissedilebilir, -görünenler az olmasına rağmen- hem günümüze hem de geçmişe bakışlarda insan kendini her zaman kapalı mikro dünyaların hücrelerine çekilme çabasında görür. Özde birçok farklılık olsa da sadece Doğu Almanya değil, Federal Almanya da bir bölümüyle hücre içinde bir toplumdur (ve tabii bu hücreler alışıldık biçimde Hindistan’da ve Güney Amerika’da bulunsa da).

²⁴ Krş. Bu konuda zikredilmeyen kitap bölümleri: Jesaia 63, 16; H. Von Hofmannsthal, *Vermaechtnis der Antike. Ausgewahlte Werke in zwei Baenden.*(içn.) Frankfurt 1957, Bd.2, s.720.

²⁵ Praefatio. Krş. Ranke’nin etkileyici saptaması: “Hakiki ve tam olarak oluşturulan günlükler varsa, bu aynı zamanda kitapların kitabı olur: Ve ölümün bir bölümü dünyada daha az olurdu.” L. V. Ranke, *Aus Werk und Nachlass*, Yayımlayan: von W.P.Fuchs und Th. Schieder, Bd.4: *Vorlesungseinleitungen*. München 1975, s.35. – Krş. H. Lübbe, *Zur Aufdringlichkeit der Geschichte*. Graz, Wien, Köln 1989, s.29.

²⁶ E. Meier, *Das Problem der Verantwortung in der deutschen Literatur der Gegenwart*. Ruperto/Carola 17. Jg. Bd. 38 (içn.) 1965, s. 84 ff.

Bir o kadar, mikro tarihsel araştırmalarla ilgili deneyim, Nazi Rejimi döneminde bu alana gösterilen özel ilgiden kaynaklanır. Bu ilgi, dönemin tarihini²⁷ araştıran hem Münih Enstitülerinin hem de Devlet Başkanının ğrenci araştırma yarışmalarında görülür. Bu araştırmalarda -ben öyle görüyorum- kendi ebeveynlerinin ve büyük ebeveynlerinin bilinmeyen ve zor kavranabilen olayların tarihini, somut ve “zgn” görünen tarihi belli bir açıdan irdeleme arzusu vardır. Ve burada da, belirtmek gerekirse, büyük olaylarla kk yaşam alanları arasındaki gerilim oldukça yüksektir.

Bütün bu -ve diğerk olası benzer yönde gelişen- deneyimleri genç birçok araştırmacı yaşamaktadır, özellikle de, belirttiğim gibi, denkleştirebilecekleri makro olayların belirgin bağlantılarını bulurken yorgun düşmektedirler. Kk alanların çok daha dışına taşan önemli bağlantılardan biri de daha büyük birimlerle zdeşleştirmedir, bu birimler millet ya da devlet, büyük partiler veya sendikalar ya da “ilerleme hareketi” olabilir. Kim böyle büyük gruplarla veya glerle benzeşirse (Schiller’in dediği gibi, (büyük dünyada) bir bütün olunamazsa, bir bütüne bağlanılamazsa) kayda değer biçimde dünya tarihine bağlanmak ve buna belli bir anlam yüklemek isterken onun içinde kaybolunabilir.

Eğer doğru görüyorsam, bu gibi teşhisler politik tarihin anlaşılmasını kolaylaştırmak için çok elverişlidir. Onları soyutluklarından bir nebze arındırır. Artık yle büyük, yabancı ve uzak görünmezler, ona (eleştirel bakılsa da) belli lde anlam primi verilir.

Aynı durum ilerleme teşhisi için de söz konusudur. Gözlemlendiği ve kabul edildiği yerde, makro olaylar ve mikro tarih uyum içindedir. Tezatlklar söz konusu olsa da, kk olan büyük olana çok kolay eklenilebilir. İlerleme giderlerinin arttığı zamanlarda ise bu durum farklıdır. Yaşadığımız ve tahammül ettiğimiz dönüşüm süreci sadece kavranamaz değildir, aksine onunla olan kötü etkileşimimizi bir ilişkiye vardırđığımız halde giderlere katılmak irademiz dışında ise, bu ilişki kurulamaz. Bunun tam tersi, bizdeki blgeciliğın güçlü bir Şekilde canlanması (diğerklklerdeki azınlıkların aksine), mahalle ve Şehrin üstünde somut bir bağlantı bulmanın bir çabası olarak görülebilir. Mahalle ve Şehir arasındaki alan, insanın kendini gerçekten ait hissedebildiği bir alan olabilir.

²⁷ M. Broszat v.d. (Yayımlayan): *Bayern in der NS-Zeit*. Bd.1ff. München 1977 ff.

Bilimde de, eğer doğru görüyorsam, artarak gelişen yapı tarihiyle birlikte anlatılana, somut olaya, tasarımlanana, bu yapılar içinde yaşayan insanlarla olan ilişkide bariz eksiklikler göze çarpmaktadır²⁸. Tarih, bugünkü koşullar altında görece varoluşsal gereksinimlerle yapıldığında, politika tarihinde olduğu gibi yapı tarihinde de kendini ve kendisi gibileri çok rahat fark edebilir. Bu gibi gereksinimlerde “modernliğin projesini” kurtarmak gerçekleştirilebilir mi?

Günümüzde Almanya’daki iki güçlü tarih ekolüne karşı bir muhalefet gelişmiştir (gündelik tarih anlayışından hareketle “sosyal disiplin” katkısı şüpheli görünen devlete, tekniğe, sendikalara karşı olduğu gibi). Bu durum karşıtları ve eleştirenlerce de güçlü bir şekilde hissedilmiştir. Alman tarihçilerin 1984 yılında Berlin’deki 35. toplantısında “Yaşam İlişkileri, Mantaliteler, Eylem Biçimleri, Tarihin Antropolojik Boyutları”²⁹ başlıkları temel tartışma konuları olarak belirlendikten hemen sonra “Yeşil Tarihçiler Günü” kurulmuştur. Bunu izleyen, “Tarihi Bölgeler-Bölgenin Tarihi” başlıklı, 1986 Trier Tarihçiler Günü için görevlendirilen *die WELT* gazetesinin muhabiri buna değinmeyi ihmal etmemiştir: “İki yıl önce Berlin’deki ‘Yeşil’ Tarihçiler Günü’nde ortaya çıkan tuhaflık yaşanmadı” (11.10.1986). Bir başka açıdan ise Hans Ulrich Wehler’in³⁰ sert eleştirisi gelmişti.

Mikro tarih içerisinde daima şüphe yaratacak bir şey vardır. Yukarıda sayılan –ve daha başka- motif ve gereksinimler, bu araştırmanın sorunları ve anlayışlarının önemli hatta gerekli olduğunu³¹ etkili bir şekilde ortaya koymaktadır. Tarih hep çaba gösterir, günümüz sorularını geçmişe yöneltir ve buradan – soruların kendisi için- bir şeyler öğrenmek ister, günümüze ulaşmak için bulduğu “cevaplardan”, bilgilerinden, bilgeliğinden tarih yazmak, günümüzün önemi ve ilginçliğini akla yatkın kılmak ister. Muhtemelen bilim tarihimizin en radikal dönüm noktasında bulunuyoruz ve bunun sonucunda daha eski çağların tarihi de başka yazılmak zorundadır. “Farz et ki savaş var ve hiç kimse savaşa gitmiyor” gibi bir vecize akla gelebilecek her şeyi kapsıyorsa, savaş açmayla ilgili her karar, muharebenin başlaması, mevzideki sabır bugüne kadar yapılandan farklı olarak

²⁸ Tenfelde, *a.g.k.*, s. 391 ff. Broszat, *Nach Hitler*; s. 239 ff.

²⁹ *Alman Tarihçilerinin Berlin 35. toplantısı tutanağı* 3-7 Ekim 1984, Stuttgart 1985.

³⁰ Bkz. 3. dipnot.

³¹ Broszat, *a.g.k.*, s. 239 ff. Burada onun tarihselleştirme programının ve “nitelikli sosyal tarihi” nin önemli bir değerlendirme şekli de var.

gerekçelendirilmelidir. Burada hem olayın kendisi hem de anlatımı açısından çok büyük sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Küçük tarihler, büyük tarihlerin gerçek koşulu, tarihsel dönüşümün önemli boyutudur (bu dönüşümler belli şartlarda doğal olarak büyük tarihtekinden başka bir hızda gerçekleşir). Mikro tarih içinde gerçekleşen kopuşlarda anlatılabilen vakıa ve yapı tarihinin, tarih yazımının örnek somutlaştırmalarının önemli bir alanını oluşturduğu için, mikro tarih ilgisi, hepsi bir arada olarak, önemlidir. Gündelik tarihçilerin kendileri çoğunlukla mazeret ve gerekçe göstermek zorunda değillerdir. Her durumda tarih alanında birçok çiçek serpilebilir.

Tabi makro ve mikro tarih salt yan yana olmamalıdır. Böyle olursa tarih araştırmalarındaki bilimsel sahanın parçalanması olumsuzlukları artırır -öyle ki tarih bilimi sonuçta mikro dünyalar toplamı (bilimsel müstakil evler, hobi bahçeleri ve komşuluklar) olmak gibi bir tehlikeyle karşı karşıya kalır. Hayır, mikro tarihin keşfi ve anlamı, onunla uyumlu yaşam dünyaları, aitlik yapıları ve bakış açılarından kaynaklanan tüm zorluklar kabul edilmelidir. Tabi bu, bizim toplamda yöntemsel sorunları, sıklıkla kaynakları dikkatsizce değerlendirmeleri, kuramsal bilgi eksikliğini (eğer var ise), olanak ve beklentiler arasındaki çelişkileri tartışmayacağımız anlamına gelmemelidir ³².

Bütün bunlardan daha fazla ve ivedilikle mikro tarih ve makro tarih arasındaki olası ilişki sorunlaştırılmalıdır. Çünkü mikro tarihi kendi başına bırakmak söz konusu olmamalıdır. Mikro tarih aynı zamanda diğer tarihle de bağlantılandırılmalıdır. Ve bu, eğer doğru görüyorsam, oldukça verimlidir. Bu arada, doğaldır ki, mikro tarihin belli alanları; örneğin makro tarihle ve oradaki değişimlerle belli bir ilişkisi bulunan konular söz konusudur. Çünkü bu her zaman söz konusu olmayabilir. Bazı şeylerin burada uzun süre güçlü yapısal dönüşümlerde aynı kalması nedeniyle değildir.

³² Bu konuda bkz. Wehler, *Aus der Geschichte lernen?* S. 130ff. Kocka, *Historisch-anthropologische Fragestellungen*, ve *Sozialgeschichte zwischen Struktur und Erfahrung. Die Herausforderung der Alltagsgeschichte*. J. Kocka, *Geschichte und Aufklärung* (içinde). Göttingen 1989. s. 29ff.

MAKRO VE MİKRO TARİH ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE M.Ö. 5. YÜZYIL ATINA ÖRNEĞİ

Makro tarihin sürekli mikro tarihe etki ettiği açıktır. Ya da bir makro olayın henüz hiç olmadığı ilişkiler henüz başlangıç aşamasında olabilir. Vergi ihbarnamesi, silah altına alma emri, bölgeye yerleştirmeler, yasalar ve yönetmelikler, istatistikî anketler “yukarıdan” tek tek evlere kadar ulaşmaktadır. Beslenmenin tarihi, çoğunlukla ticaretin tarihini zorunlu kılar (ve örneğin Ortaçağ tuz ticareti). “Özerk” olanların kendileri de su, enerji ve diğer kamusal “tedbirlerin” güvencelerine ihtiyaç duyarlar. Asitli yağmur en son hobi bahçesine bile ulaşır. Moda ve ideolojiler bireylerin diline, hayal gücüne, düşüncesine etki eder. İnsanın kendisini koruması kısıtlandığından beri, birey hukukun korumasına ve güvencesine sahiptir. Bütün bunlar makro tarihin mikro tarihe dayandığının bir ifadesidir.

Kuşkusuz makro ve mikro tarih arasındaki ilişkiler çok değişik olabilir. Politik bir nüktenin sadece bir nükte olarak kalması veya onu anlatanın tutuklanmasına neden olması, yönetimde bulunan rejime ve bireylere, daha doğrusu bireylerin ne ölçüde ihbarcılığa yöneldiğine bağlıdır (totaliter devlet mikro alanların içinde ne ölçüde başarılı veya bireyler bunu ne ölçüde reddediyor, hatta ne ölçüde buna karşı koyma yeteneğine sahip).

Kuramsal olarak makro ve mikro olaylar arasındaki çok değişik ilişki biçimleri saptanabilir. Kendi aralarındaki bağlılığın derecesi çok değişik olabilir. Devlet alışlageldiği ölçüde ihtiyaç duyduğu şeyi almakla yetinebilir. Devlet, ekonomik yapıyı, inancı, düşünceyi güçlü bir şekilde etkileme, böylece mikro alanları derinden değiştirme, hatt “düzenleme” hırsına sahip olabilir. Bütün bunlar diğer yönden ticaretin tasarlanmayan yan etkilerinden ziyade belli niyetlerden beslenen birçok (ve devletsel olmayan veya sadece devletsel olmayan) özneye sahip olabilir.

Makro ve mikro dünyalar arasındaki ilişki tamamlayıcı, bu ilişki aynı zamanda -toplumların en az bir kısmında- tezat, karşıt ya da düşmanca olabilir. Bireyler kendi küçük yaşam alanlarında yukarıdan gelen taleplere (beklentilere) direnmeyi, en azından düşünsel olarak korunmayı deneyebilirler. Dışsal olarak ifade edebildikleri şeylerle küçük çevrelerinde (kendi hücrelerinde) düşündükleri, konuştukları şeyler arasında belirgin bir şizofreni oluşturabilirler. Bireyler kendi küçük alanlarında kendileri olarak kalabilirler, baş-

kaldırı şeklinde veya kurumsal yollarla makro olaylara etki etmeyi deneyebilirler. Özellikle küçük yaşam alanları bir toplumda özel hayat etkin bir şekilde genişleyerek bir ağırlık kazanabilir.

Tek bir örnek üzerinden değişik ihtimalleri saymak yerine burada söz konusu olan sorunları bağlamlarında geliştirmek daha pratik olabilir. Uç noktada bir durum olan M.Ö. 5. yüzyıl Attika demokrasisini ele almak istiyorum. Buradaki ilişkiler Yunan toplumunun çoğunluğundan farklıydı. Ancak tam da bu nedenle bizim için ilgi çekicidir. Atina göreceli de olsa büyük bir beldeydi. Toplam 2650 km² ydi. Bizim ölçülerimize göre elbette çok küçüktü, büyük Dukalık olan Lüksemburg'dan (2586 km²) daha büyük değildi. Atina'da 35,000 yetişkin erkek yurttaş yaşamaktaydı (kadınlar, yurttaş olmayanlar ve köleler sayılmamıştır; ancak onlar politik olarak da sayılmazlardı)³³.

Buna rağmen Atina o zamanki dünyada çok büyük rol oynamıştır. Pers savaşları sonunda Yunanlıların en güçlü şehriydi, uzun süre Pers İmparatorluğuna karşı savaş yönetimi ve politikada öncüydü. Politik etkisi Ege bölgesinin dışına, Karadeniz'den Mısır'a, İki Nehir bölgesinden Sicilya'ya kadar uzanmıştı ve bu büyük bölgede hâkimiyetinin geçerli olduğunu görüyordu. Böylece o dönem makro olayların önemli bir ortağıydı, büyük bir güçtü.

Bu şehirde makro ve mikro tarih özellikle yakın bir bağıntı içindeydi. Bu durum, yurttaşların, efendilerin olağanüstü güçlü ve politikada ve savaşta düzenli olarak angaje olmalarından kaynaklanıyordu³⁴. Ancak hepsi de böyle değildi. En önemli kararlar halk meclislerinde alınır, ancak örneğin savaş ve barış için zorunlu olan karar çoğunluğu sayısı 6000 idi. Bu, yurttaşların altıda birine denk idi. Yaklaşık 14.000 kişi o devirde Atina'da ve Piraeus'da, çoğunluğu ise köylerde yaşıyordu. Şehir dışındaki yerleşim yerlerinin şehre uzaklığı 70 km.yi buluyordu. Karar çoğunluğu sayısı için halk meclisine katılmak çok kolay olmuş olamaz, yılda en az 30 meclis toplantısı düşünülduğünde, çokları için halk meclisine katılım çok nadiren mümkün olmuştur. Eğer Atina ve Piraeus'lu her iki yurttaştan biri en önemli kararlara ortak olmuşsa, bu elbette görece büyük

³³ Yüzölçümü büyüklükleri konusunda V. Ehrenburg, *Der Staat der Griechen*. Zürich, Stuttgart 1965, s.32 ff.

³⁴ Bu konuyla ve bunu izleyen konular için Ch. Meier und P. Veyne, *Kannten die Griechen die Demokratie?* Berlin 1988. Attika yurttaşlarının şehir ve bölgede dağılımı Thukydides 2,16,1; Ehrenburg, *Der Staat der Griechen*, s.39.

bir rakam demektir. Her durumda vurgulamak gerekir ki, yurttaşlar içinde yoksulların da politik olarak oy verme hakları vardı.

Ayrıca danışma kuruluna yurttaşlardan sadece 500 tanesi katılabiliyordu³⁵, bunların görevleri arasında alınacak kararların ön görüşmeleri ve tüm bürokrasinin denetimi vardı. Kurul, oranlı olarak köylerden ve mahallelerden meydana geliyordu. Bir kurul üyesi yaklaşık 70 kişiyi temsil ediyordu. Orta düzey gelirli olanların katılımını sağlamak (veya kolaylaştırmak) için harcırah ödenirdi. Her yıl danışma kurulu yeniden oluşturulurdu. Hiç kimse iki kereden fazla seçilemezdi. 70 yurttaş 30 yıllık bir nesil süresince en az 15 kurula danışman seçiyordu. Kurala tam uyulursa (bu çok zor tahmin edilebilir) kabaca söylemek gerekirse, 500 üyeden her beş kişi iki kez danışma kuruluna seçilmiştir. Ancak her 10. veya her 15. kişi seçilmiş olsaydı, ilişki öyle olurdu ki, birçok görevli memur veya görev süresi bitmiş danışma kurulu üyesi herkesin kendi tanıdıklarından olurdu. Bu ise politikanın ev ve köydeki mikro alanında saygın şehrinin güçlü bir şekilde etkili olmasına neden olurdu.

Buna ilaveten birçokları için, özellikle şehirde ve şehir civarında ikamet edenler için memur veya üye olarak şehre hizmet etme olanağı vardı. Harcırahlar başka bir işte de çalışabilen orta gelirli yurttaşların katılmasını sağlamak içindi. Kara birliklerinde ve savaş gemilerinde kürekçi olarak görev almak üzere binlerce Atinalı istekli olmuştur. Sonuç olarak, alt birimlerin demokratik çalışma tarzı da unutulmamalıdır. Köy ve mahalleler bir tür katılımcı demokrasi³⁶ uygulama sahası olmuştu ve bu birçok bakımdan şehirdeki durumlara uyarlanmıştı³⁷.

Niceliksel bulgulara niteliksel olanlar da denktir. Yurttaş olarak özdeşlik, şehre ve politikalarına aktif katılımcı olarak kişilerin kendi kimliği o çağda inanılmaz güçlü olmuş olmalıdır. İnsan kendini yoğun biçimde yurttaş olarak hisseder ve anlar ve buna uygun olarak insanlar birbirlerini dikkate alırlar. Böylece kararlar bireylerin sosyal düzeyi üzerinden verilmiştir. Sosyal düzey o devirde çok önemli bir faktördü. Şüphesiz bu özdeşlik, yurttaşların dar çevresinde daha da yoğundu. Ancak bu bütünün algılanması açısından belirleyiciydi. Daha doğru ifade edilirse: Herkes bu algıyı paylaşmak zorunda değildi, herkes bu algıya yönelmeyebilirdi, ancak bu baskın oldu-

³⁵ P.J. Rhodes, *The Athenian Boule*. Oxford 1972.

³⁶ ç.n.: *grass-root democracy*.

³⁷ B. Haussoullier, *La vie municipale en Attique*. Paris 1883.

ğunda, kişiler herhangi bir şekilde kendini buna ayarlamak zorundaydı. Diğer taraftan politika kesinlikle ilginçti ve Atina için uzun süre gerekliydi.

Politik kamuoyu, orta ve alt sınıftan olanların soylularla eşit olduğu biricik alandı. Tekil olarak değil, dayanışma içerisinde oldukları sürece toplu olarak. Bu genelde böyle olmuş gibi gözüküyor. Gerçekte politika alışıldık biçimde soylular tarafından yönlendirilmiştir ve halk meclislerinde şu ya da bu önlemi öneren konuşmacılar hep onların arasından olmuştur. Ancak onlar bu arada orta ve alt sınıfların çıkarlarını dikkate almak zorundaydılar. Ve onlar ne istediklerini çok iyi biliyorlardı.

Attikalı yurttaşlar çok güçlü şekilde ve istisnai olarak değil, aksine düzenli olarak politik hayata angaje olduklarından, zaman ve mekânda sadece güçlü olarak etkili olmuyor, aynı zamanda şehrin hâlihazırdaki durumu da onlarda³⁸ netleşiyordu. Bu durum onların evlerinin küçük dünyalarına, komşularına, köylerine ve mahallelerine de, konuşmalarına, günlük işlerine, günün beş vaktine de ulaşıyordu. Bütün bunlar yaşam standardını da belirliyordu. Çünkü politikaya daha çok girildiğinde el zanaatlarından kazanılandan daha az kazanılıyordu (harcırahlar o kadar yüksek değildi). Diğer taraftan savaş ganimetleri eve getirilebiliyordu – ve sıklıkla şehrin zorlu savaşları eve yas³⁹ getirmemişse korku salıyordu. Aslında “modernite”, şehirdeki politik uygulamaların akılcılığı aynı zamanda evlerdeki ekonomiyi ve hayatı dönüştürmüş de olabilir. El işi yöntemleri o devirde muhtemelen daha da gelişmiştir⁴⁰.

Bütün bunlar, çeşitli mikro alanlardaki yaşamın aynı zamanda kendi kurallarına göre geliştiğini göz ardı etmemeli. Evler, önemli ölçüde kadınların yaşam alanıydı. Onlar zamanın anlayışı gereği kendilerini kamusal alanda fazla göstermemeliydi⁴¹. Orta ve alt sınıflardaki kadın ve erkekler arasında güçlü bir tecrübe ve bilgi fark-

³⁸ Ch. Meier, *Die Entstehung des Politischen bei den Griechen*. Frankfurt 1983, s. 129ff. U.ö. Krşl. Dizin, s. 505.

³⁹ Savaştaki kayıplar bazen oldukça yüksek oluyordu.

⁴⁰ Bu konuyla ilgili olarak: P. Spahn, *Die Anfänge der antiken Ökonomik*. Chiron 14 (içinde) (1984), s.301ff. Krşl. Spahn, *Das Aufkommen eines politischen Utilitarismus bei den Griechen*. Saeculum 37 (içinde) (1986), s. 8ff. Zanaatkârlar 5. yüzyıl Yunanlılarının “yapabilme bilincine” önemli katkı sağladıklarından (bu bilince ilişkin: Ch. Meier, *Entstehung des Politischen*, s.435ff.) evlerin içine değin çok çeşitli değişikliklerin meydana geldiği hesaba katılmalıdır.

⁴¹ S.B. Pomeroy, *Goddesses, whores, wives and slaves*. New York 1975, s.79ff. C.Mossé, *La femme dans la Grece antique*. Paris 1983.

lılığı oluşmuş olmalıdır. Bununla birlikte mutlaka kadınlarda eski adetlere ve anlayışlara özel bir bağlılık gelişmiş olmalı. Kölelerle birlikte yaşam, evdeki gündelik yaşama ek bir renk getirmiştir. Bunun dışında köylülerin, zanaatkârların yerel kültürleri, belli oranda kendi özgün yönlerini korumuş olmalıdır. Bütün bu konular üzerine yetersiz kaynak ve araştırmaların şimdiki durumundan dolayı, ne yazık ki pek fazla bir şey söylemek mümkün değildir.

Attika'daki mikro dünyaların özde şehirdeki makro olayların tamamlayıcısı olduğu varsayılmalıdır. Burada öncelikle geçim ve ailenin yeniden oluşturulması için çaba gösterilirken, orada da politika yapılıyordu. Aile reisleri aynı zamanda politikayı da üstlenmişlerdi, kısmen fahri, ama çoğunlukla fiili olarak. Onların evdeki ve politikadaki konumları gerçi değişti, bir zaman burada bey, bir başka zaman diğer tarafta eşitler arasında bir eşitti. Anneler (ve naneler) çocukları yeni fikirlerle yetiştirmek yerine, eski anlayışlarla yetiştirdiklerinden, babalarla aralarında her zaman bir gerilim çıkmış olabilir. Eşler arasında mutlaka politik belli çatışmalar da çıkmış olmalıdır. Çünkü Aristofanes'in komedilerinin⁴² bizi doğrular şekilde gösterdiği gibi, bu öylesine grotesk betimlenmiştir ki, orada betimlenenler tamamıyla kurgusal olamaz. Pelopon savaşının devam ettiği sırada, Atina'nın politikası başarısızlığa uğradığında, kayıplar arttığında, izlenen politikanın sorun olduğu zamanlarda, erkekleri saldırıya geçirtmek için eski moda düşünen kadınların şüpheleri yeterli olmuş olmalıdır. Onların politikalarını yönlendiren anlayışlara olan karşı-pozisyon güçlenmiştir. O devirlerde Atina'nın bu atılımı nafile olmuştur, cesaret dikkatsizliğe dönüşmüştür ve bir tür "patolojik öğrenme"nin sonucuyla uzun zaman yanlış yolu izlemek düşüncesinde olmuşlardır. Bu evlerde de devam etmiş ve sadece alt sınıfla sınırla kalmamış olmalı⁴³.

Fakat genel olarak 5.yy. Atina'sının mikro alanları makro olayların aksi biçiminde gerçekleşmemiştir. Toplumun alt birimleri de kült toplulukları olarak işlev görmüştür. Tanrılar şehrin de tanrılarıydı. Şehirden bağımsız bir ruhban sınıfı yoktu. Bayramlar genellikle resmi ve ortaklaşa kutlanmıştır. Başka toplumlarda ve başka dönemlerde politik alana karşı belli bir bağımsızlık kazandıran mikro alanlarda karşıtlıklar da yoktu: devlete karşı kendi ölçütlerini oluşturma

⁴² Öncelikle Lysistrate ve Ekklesiazusen

⁴³ Meier und Veyne, *Kannten die Griechen die Demokratie?*, s. 93, 92.

konumunda olan bir kilise, belli koşullar altında Hristiyan inancına açılacak iç tartışma olanağı, devletten ayrı, kendi normlarıyla bir toplum, üniversiteleriyle, basınıyla, sınırları aşan düşüncelerle “burjuvazi kamuoyu”, dernekler de, mesleki uzmanlaşmaların belirtisi ve bununla uyumlu bireyselleşme de yoktu, ki bunlar Yeni Çağda bireyin *özel mekanını* bir alan olarak kurmasına katkı sunmuştur. Sonuç olarak Yeni Çağdaki bireyi değişik mikro alanlara kaydıran lonca birlikleri, ticari ilişkiler çeşitliliği v.d. yoktu. Aynı zamanda mikro alanlar içinde genişlik de yoktu. Mikro alanlar kamuoyu karşısında oldukça değersizdi, özellikle de eşler arasındaki ayrılmalardan dolayı.

Diğer taraftan şehir ve politikaları direk çevrenin somut olaylarının karşısında devlet gibi soyut değildi. Ve bireyler bağlı olduğu dünyanın ve devlet politikasının devasa formatının karşısında minicik değildi. Çoğunlukla bütün politik olaylar görece somut, eyleyen kişiler tanidik ve şaşırtıcı biçimde geniş bir ortak ölçüler, olay⁴⁴ ve tekil şahıslar arasında ölçü uyumu vardı. Önemli kararlar genel olarak yurttaşlar tarafından alınmıştır (toplantıda olmayanlar kararı alanlardan biriyle tesadüfen karşılaştığında bu karardan haberdar olabiliyordu). Bu kararlar, yurttaşlar tarafından uygulanmıştır. Çok az sayıda memuriyet zenginlere, eğitimlilere mahfuzdur, birçoğu herkese açıktı ve sıklıkla bunlar kurayla belirlenirdi. Savaşlar hem karada hem denizde yurttaşlar tarafından yapılırdı (yurttaş olmayanlardan bazıları savaşlara kürekçi olarak katılmışlardır). Savaşlara tekil şahısların katılımı oldukça yüksektir. Normal olarak 2000 yurttaş halk meclisine katıldığında ve savaşa en yüksek katılım belki de 20 000 erkek olduğunda (her iki taraf da hesaplanmıştır) tekil şahısların politikaya ve savaşa katılımı 1:2000 ile 1:20 000 oranları arasında değişmektedir. Fakat bu ilişki, 500 kişilik Danışma Kurulu veya jürili mahkemede olduğundan çok daha iyidir.

Buna ilaveten toplum derli topluydu. Ticaret dünyası da olaylar da netti. Büyük, kendiliğinden gelişen olaylar yoktu, bütün algı temel ilişkilerin aynı kalmasına yönelikti. Sadece politik olan değişkendi, bu şehirde ve şehirle politikalar arasında gerçekleşiyordu ve burada bir şeyler yapmak söz konusuydu. Toplum, temelde açık, benzer politik birimlerden ve şehirden oluşuyordu. Bir istisna olan Makedonya güçsüzdü. Diğerleri, Pers İmparatorluğu, gerçi çok

⁴⁴ Bu konuda bkz.Meier, *Entstehung des politischen*, s. 18.

güçlüydü, ama onunla baş edilebiliyordu (Pelopon Savaşı sonuna kadar). Dünyanın sonu uzak değildi, gökyüzü de şehir gibi aynı yasalara izliyordu. Tanrılar sayısız olmak isterdi ve ticari hayatta bir miktar kestirilemezlik, olaylarda tutarlılık vardı. Ancak Atina'nın gücü sonuna kadar her zaman başarılı olacak kadar büyüktü⁴⁵. Böylece, Pelopon savaşının düğüm noktasının ardından eksilen, bazı şüpheleri içinde barındıran “anlam potansiyeline”⁴⁶ sahiptir. Başarısızlıklar çok fazla oluncaya kadar politika böyle anlaşılmalı ve böyle yürütülmüştür.

Sonunda M.Ö. 5.yüzyıl Atinalılarının, genel olarak, mikro alanlarını yoğun biçimde oluşturmak için önemli güçlükler belirdi. Talep edilen şeyler, evin reislerinin sorumluluğundaydı. “Yukarıdan” uygun olmayan beklentiler (istekler) dar sınırlarda kalmış olmalıdır. Ne bir ekonomi ne de bir toplum, din, okul politikası vardı. Aynı şekilde, tekil şahısları, aileleri ve tanıdık çevreyi yukarıdan -veya “yukarıdan”- değişime, uyuma, geleneksel ödevlere ve anlayışlara yönlendirecek ideolojileri de yoktu. Bütün bunlar belki çocuklarını kendilerine yabancılaştıracak ve “yeni insan” yapmayı deneyecekti. Değişimin kendisi, çoğunlukla burjuvazi çevresinden, onların politikalarından gelmiştir. Olay tarihi ve değişim olgusu arasındaki uçurum azdır⁴⁷ ve kendi etki tecrübe alanı ve “büyük dünya” arasındaki uyumsuzluk da aynı şekildeydi. Kısaca, mikro dünyaları savunma konumu için düzenlemeye çok az fırsat vardı.

Kadınlar evlerinde, komşuluk ilişkilerinde, kendine has bir hayat yaşıyorlardı. Yurttaş olmayanlar başka bir şekilde yaşamış olmalı. Evin içinde ve dışında kölelerin yaşamının nasıl olduğu pek bilinmiyor. Ve tam sınırlandırılmayan bir ölçüde de olsa biri ya da diğeri, hâkim olan düşünce ve uygulamalara muhalif konuşma düştüğü için, evde ve tanıdık çevrede iddialı ve kendine özgü bir dünya kurmuş olmalıdır. Buna ilaveten bazı soylulardan onların politikadan çekildiğini de biliyoruz. Bir kaçını tamamen işine vakfetmişti. Bütün bunlar o devirdeki Atina için mikro tarihin görece önemsiz olduğu saptamasında bir şey değiştirmiyor. Bütünde M.Ö. 5. yüzyılda -dışarıdan bakan biri açısından- gözlemlenen ve

⁴⁵ a.k., s.478f.

⁴⁶ Ch. Meier, *Die politische Kunst der griechischen Tragödie*. München 1988, s.43 ff., özellikle s.52.

⁴⁷ Meier, *Entstehung des Politischen*, s. 318ff. u.ö. (bkz. Dizin, s.509).

anlaşılan⁴⁸ insanî bireyleşmenin oluşumundaki özel sınırlandırmalar unutulmamalıdır. Bunlar, bana öyle gözüküyor, burada betimlenen tabloyu tamamlıyor. Çünkü ev ve şehir arasındaki uyuşmaya etkili biçimde katkı sunuyor.

Burada ifade edilenler Atina'nın veya Yunanlıların bir idealleştirilmesi olarak görülürse, hatalı olur. Sıkıntı ve sorun, acı ve ölüm, sömürü ve yetersizlik zaten vardır. Burada genel olarak başarının içinde sonun hazırlandığına dayanan inkişafın kısa bir dönemi söz konusudur. Sadece bu dönem için -kaynaklardaki verilere ve araştırmaların ortaya koyduklarına çekince koyulması halinde bile- makro ve mikro tarih arasında özel bir ilişkinin varlığı açıktır.

Eğer yanılmıyorsam M.Ö. 5. yüzyıl Atina'sı için mikro ve makro tarih ilişkisi sorusu bir taraftan konunun kendisinde bazı sonuçlar çıkarıyor, yoksa bu ilişki belirsiz kalırdı. Diğer taraftan ve her halükarda tasvirde birçok aslı unsur eklemeyi ve böylece nedensiz olmayan dendiği gibi, mikro tarihi bir konu olarak, kendi haysiyeti olarak keşfeden, zamanın anlaşılması zorluklarına karşı, daha iyi bağlantı kurmayı mümkün kılıyor. Bu konuya ilişkin asıl prova daha kapsamlı bir çalışmada yapılabilir⁴⁹, bunun gibi kısa bir makalede değil.

SONUÇ SORULARI

Hem nesnede hem de betimlemede, çağların mikro ve makro tarihleri arasındaki ilişkinin tam bilgisi, diğer çağlarla karşılaştırılmasına bağlıdır. Çünkü Yunanlılar örneğinde modern dünya için tahmini olan bazı bağıntılar -yaklaşık öz oluşumlar arasındaki bağıntı, makro olay karşısındaki kendi olayı-, eğer karşı koymayan mikro dünyalar ve belli beklentiler ve aşırı talep değilse-, bu bağıntılar eğer gerçekten muhtemel olarak kabul edilecekse, diğer çağlarda da gözlemlenerek onaylanmalıdır. Ve burada hem Antik dönem öncesi yüksek kültürler, Orta Çağ, Yeni Çağ ve Yakın Çağ da söz konusudur. Her halükarda, bana öyle görünüyor, başka toplumlar ve çağlar için aynı şekilde-ve daha iyi biçimde- büyük ve küçük tarihler arasındaki ilişkiyi araştırmak zahmete değerdir.

Yeni Çağdaki devletin şehir devletine göre daha soyut, büyük ve karmaşık olması ne ifade eder? Başlangıcından beri potansiyel

⁴⁸ Ch. Meier, *Politik und Anmut*. Berlin 1985, s.85ff.

⁴⁹ Bu konuya ilişkin şimdilik Ch. Meier, *Wie schreibt man heute Geschichte?* Norges Allmennvitenskapelig Forskningsrad. (İçinde) Bericht über das 4. deutsch-norwegische Historikertreffen in Berlin, Juni 1989.

olarak kiliseye ve sonra da topluma karşıtlık içinde olması mı? Çünkü hem oyun alanı hem de gerginlik buradan çıkar ve bu mikro alanlara aşırı etki eder. Modern insanın, ister burjuva ister uşak olsun, öncelikle sivil şahıs olması -ve Attikalı yurttaşlar gibi politikaya angaje olmaması- ne ifade eder? Onun bir uzman ve sıklıkla aynı anda değişik alanlara ait olduğu mu? Devletin kural koyan, disipline eden, evleri içlerine değin değıştiren, aileleri, ama aynı zamanda çalışma ve tasarım dünyasına değin -ve bu arada hiç kimsenin belirlemediğı, her şeyi ve bizim kendimizi derinden dönüştüren değışim süreçlerine etki etmesinin sonuçları nelerdir?

Günümüzde politikanın sadece politika yapanlarca değıl, onları seçen ve onların politika yapmasını sağılayanların da sorumlu olduğu gerçeğinden dolayı bizim bu “bönlüğümüzden” hangi sorunlar çıkmaktadır? Bu arada soru temelde mikro ve makro tarih arasında aracı olan, örneğın dernekleri, sendikaları, partileri de kapsmalıdır. Evrenin büyüklüğünden ve zorluğundan yasalarını anlamak, tamamen susmak, zorluğundan susmak, bütün bunları kuşbakışı görmek ve öncelikle: günümüzde doğaya neler ettiğimizin yargısına varmak için, dünya olayları arasında ortaya çıkan devasa ortak ölçsüzlük nasıl denkleştiriliyor?

Makalenin bitimine doğru bu bağlamda özel güncel bir soruna işaret etmek yeterli olacaktır. Mikro ve makro olaylar arasındaki ilişki bana 1933 ve 1945 yılları arasında Alman tarihini anlamak için üstesinden gelmek zorunda olduğu en büyük zorluklardan biri olarak gözüküyor. Bir yandan, ırkçı, toplu katliamın benzersiz suçları ve o yıllardaki gündelik hayatın⁵⁰ “normalliğı” birbirinden tamamen uzaktır. Gündelik hayat, ya da başka bir ifadeyle, her bir sınırlı alan diğeriı etkiler, o alan içerisindekilerden birçoğı sorumluluklarını yerine getirdiklerine, genel olarak gerektiğı gibi “uygun” davrandıklarına, hatta bundan daha fazlasına inanıyorlardı (ve inanabiliyorlardı).

Diğeri taraftan “koordinasyon” tekil şahısların özel alanlarının önemli oranda Nazi örneğine göre organize edilmesine ve yerleşmesine dayanır⁵¹. Sonuç olarak gözcüler her daim gündelik haya-

⁵⁰ Krş. D.J.K. Peukert, *Alltag und Barbarei. Zur Normalitaet des Dritten Reiches*. D. Diner (Yay.), *Ist der Nationalsozialismus Geschichte? Zu Historisierung und Historikerstreit*. (içinde). Frankfurt 1987, s.51ff.

⁵¹ Krş. H. Buchheim, *Totalitaere Herrschaft. Wesen und Merkmale*. München 1962. Daha sınırlı bilgi: Broszat, *Nach Hitler*. s. 106f.

tın mikro alanlarına dâhildir. Bundan başka, rejimin ikna olmuş taraftarlarına rastlanır, rejimin öğretileri en azından kısmen kabul edilmiş, muhbirlik yapılmış veya ihbar edilme korkusuyla içselleştirilmiştir. Sonuç itibarıyla, hiçbir Yahudi'ye haksızlık yapmayan, hiçbir Yahudi'nin nakledilmediği komşu sayısı çok fazla değildi ve bunlardan hiç biri rejim tarafından yakalanma sıkıntısı yaşamıyordu. Doğu'da cephelerde ve savaş aşamalarında yaşananlar unutulmamalıdır. Bu açıdan NS-egemenliği işlediği suçlarla da birçok mikro alanların içine nüfuz etmiştir.

O halde, o yıllarda Almanya'daki birçok mikro tarihin “normallığı”ndan söz etmek yanlış mı? Eğer bize böyle yansıtıyorsa, yalan veya en azından unutkanlık veya duyguları bastırma mı söz konusu? Yoksa her şeye rağmen büyük ve küçük tarihler arasında belli bir tezatlık mı var? Mikro alanlar farklı biçimlenerek, kısmen bu alanlardan daha küçük alanlara kapanarak ve orada kendi rahatlığı, kararının özgürlüğü aklına yattığından mı? Diğer taraftan, mesleğinde ve değişik yarı kamu kurumlarında lisanslar aldıysa ve yapılanları görmezden geldiyse veya duygularını bastırdıysa, fakat bu şekilde çoğunlukla gerçekten iyi vicdanla görevini yaptıysa, bunlar aşırı değil mi? İnsanın birçok baskıyla ve haksızlıkla tanışık olduğu kabul edilmelidir, fakat algılarına çok zayıf yansıdığından bu devasa suçun büyüklüğü bilinmiyordu. Böylece zamanın perspektifinden (ve o yıllardaki gündelik hayatın perspektifinden) korunma ve uyum sağlama o yıllarda gizli olanın bugün bize belirleyici olarak gözüktüğünden, bu günkü gibi öyle şiddetli görünmez⁵². O yıllardaki gündelik hayatın, her zamanki bilindik gündelik hayatın “normallığı” ile ilgili iddialar, zamanın işaretleri açısından öyle inanılmaz gibi değildir⁵³. Ebeveynlerimizin ve büyük ebeveynlerimizin çoğunlukla ne kahraman ne de adi oldukları tahmin edilebilir. Ancak her halükarda onların gündelik davranışları hakkında kesin bilgi edinildiğinde, az da olsa bu davranışların anlaşılabilir olduğu kabul edilebilir.

⁵² Bu konuda M. Broszat'ın S. Friedlaender ile mektuplaşmaları. “*Um die Historisierung des Nationalsozialismus*”. Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte 36 (içn.) (1988), s. 339ff.

⁵³ Doğal olarak artık normal görülemeyecek suç ve gündelik hayat arasında geçişkenlikler vardır. Özellikle fotoğraf albümlerinde bu anlaşılmaktadır. Bu albümler Hamburg Valiliğinin “büyük anne, çocuk ve köpek... nakil anı, açık toplu mezar gömmeleri, ağzına kadar dolu ceset arabaları ... veya Getto-sahneleri” fotoğraflarından oluşur. H. Garbitz, alıntılanan kaynak: G.v. Arnim, *Das grosse Schweigen*. München 1989, s. 197.

Ancak yine de sorunlar bulunmaktadır. Onların korkuları (bunun için yeterli neden vardı) ne ölçüde büyüktü; ne ölçüde eksik olan sivil cesaretle, ortak eylemin oldukça zayıf dayanışmasıyla yapabilecekleri bazı şeyleri ihmal ettiler -örneğin başlangıçta- ve kaçınabilecekleri şeyler varken ne ölçüde bazı şeyleri yaptılar -örneğin gelişmelerin devamında.

Her zaman, öyle iddia etmek istiyorum, mikro tarih üzerinden o dönem Almanya'sına daha iyi bir giriş yapılabilir. Bundan sonra elbette makro ve mikro tarih arasındaki ilişki sorunu kalacaktır. Şüphesiz eğer mikro alanlar araştırılmaz ise makro olayı açıklamak olanaksız olur. Rejim başka bir şekilde işlemezdi, askerler silah altında olmazdı, trenler hareket etmezdi. Sonuç olarak "dürüstlük" görevi yerine getirmeyi içerir ve bir totaliter rejim eylemin yan etkilerini önemli ölçüde kendisi için bir yarar olarak kullanabilirdi.

Kuşkusuz o dönemin Almanları o dönemin tarihinden sorumlu tutulmalıdırlar. Kuşkusuz o dönemde makro ve mikro olaylar birbirinden öyle farklı düzeylerdeydi ki, gündelik hayatın eylem ve deneyim biçimlerinin tüm kesişme noktalarında tekil eylemlerin katılma biçimlerinden uzaklaştığı görülmektedir. Bu durum ise böyle kötü koşulların o dönemde ve geriye dönük olarak nasıl tecrübe edildiği (ve tecrübe edileceği) sorusunu önemli kılmaktadır. Nakletme ve anlama sorununda ortaya ne çıkmaktadır? İnsan nasıl yaşantılar ve kendini nasıl düşünür, böylesi ölçüsüz olan şey ile kendisinin katılması arasında kendini nasıl görür? Tekil şahısların bilerek ve öncelikle bilmeyerek, nadiren kendi iradesiyle, çoğunlukla iradesiz, ama aynı zamanda karşı koyamadan sorumlu tutulduğu suçlar gerçeğinin moral sonuçları nelerdir? O dönemin olaylarının -ve tarihinin- anlaşılması için böylesi bir bağdaşmazlık ne anlama gelir. Hitler ve büyük ölçüde elitlerden, o dönemin toplumsal yapısından kaynaklı bireysel büyük suçların nasıl mümkün olduğu çok rahat açıklanabilir. Daha sonra nasıl eyleme dönüştüğünün anlaşılması zor da olsa. Fakat ülkesinin, kendi ebeveynlerinin, büyük ebeveynlerinin çok güçlü olarak iştirak ettiği o bütün nasıl anlaşılmalıdır?

Burada mikro ve makro tarih ilişkisi içerisinde önemli olan son bir bakış açısı belirlemektedir. O da, kimlik. İma edildiği gibi, bu bana kendimizi küçük dünyalara kaptırışlığımız ve makro olayın değişik biçimleri arasındaki uçurumu aşmak için önemli bir araç ola-

rak görünüyor⁵⁴. Çünkü bu bir taraftan partiler, parlamento v.d. gibi aracı kurumlar dolayısıyla gerçekleşir. Fakat bu yöntemle ne kadar çok şey yapılırsa da, bana öyle geliyor ki, bu, “zihinsel aracılığın” gerekliliği ve aynı şekilde büyük düzlemde olayların global anlaşılması için yeterli olmayacaktır.

Ulusal kimlikler, ulusun üyelerini dünya olayına kayda değer biçimde katılmak için yeterli büyüklükteki birliğin parçası yapar. Görebildiğim kadarıyla bu kimliklerin köprü kurma işlevi; aynı şekilde başarı getirecek bireysel tek yönlülüklerin dengeleme işlevi de yeterli ölçüde araştırılmamıştır. Genel olarak kimliğin sivriltilmiş hali olan milliyetçiliğin etkileri değil de bu kimliklerin içerikleri sorunlaştırılmıştır.

Sıkı egemenlik ilişkilerine yoğunlaşıp anlayarak ve bunu örneğin Hıristiyan cemaatlerde gerçekleştirerek milliyetçiliğin mikro alanları araştırılabilir. Fakat burada da anlayış sınırlı kalır ve kendi üyeliğiyle -birliğin özel işlevinden bağımsız- bütün için sorumluluk taşıdığı halde hiç bir büyük birliğe ait değildir. Bu, ilkin Avrupa ve Amerika burjuvazisi sonra da proleterya için 19.yy.dan beri bir kural olmuştur. Bu bir kere gerçekleştikten sonra modern kimliksizleştirmeler bir geçmiş olana dönüş anlamına gelmez. Özel durum için söz konusu olan şey, yurt dışına çıkmadığımız sürece nasyonal sosyalist Almanya'nın yapmadıklarına bağlı olan kimlik vasıtasıyla Alman kalıyoruz⁵⁵. Fakat buna katlanmak, bilindiği gibi, kolay değildir. Son on yılın tarihi ve özellikle de günümüz, bunun Alman suçu olduğu gerçeğinin nevrallik olarak algılandığını gösteriyor. Nasyonal Sosyalizm yoktur, Nasyonalliğin savunulması vardır. Bu nedenle birçokları bu sorumluluktan bir biçimde kaçmaya çalışır. Bunu da Hitleri, Nazileri ya da “Faşizmi” suçlayarak, telafi edilen direnişle ya da sonradan doğduğuna ilişkin kibirle belki de mikro alanlara çekilerek yapar (bunun sebebi savaş sonrası tarihte ve savaş sonrası sosyolojisinde yatsa da)

Makro tarih kuşkusuz -var olan bütün biçimsel birlikteliklerde- öylesine kapsayıcı olabilir ki, savaşta kızgın kıdemli onbaşlıların

⁵⁴ Buna ilişkin Gothe'nin Maximen und Reflexionen (Özdeyişler ve Düşünceler) içindeki sözleri (No.659 Heinemann, No. 868 von Loeper, “kendi yaptığı şeye inananlardan nefret edilir; parti zihniyetinin aceleci olması bu yüzdendir. Her ahmak en iyisini yapacağına inanır ve bir hiç olan bütün dünya, bir şey olur”.

⁵⁵ Bu konuyla ilgili olarak krş.Ch Meier, *40 Jahre nach Auschwitz*. München 1987. Genişletilmiş 2. Bsm. 1990.

yaptığı gibi, birçokları için kendini herhangi bir şekilde konumlandırmaktan başka yapacak şey kalmaz. Yaptıklarını beğeniyor olabilirler (belki ihmal ettiklerini de), onlar dolaysız, suç eylemine girişme bakış açısından sorumlu tutulabilirler. Bunun suça katılma bakış açısıyla olup olmayacağı ayrı bir sorudur. Fakat biri diğerinden bilinçte tamamen ayrılmış olabilir, bunda baskının olup olmadığı bir fikir verebilir. Ortak acıda bütünle özdeşleşmeler buradan anlaşılabilir. Hangi konuda birlikte hareket ettiğini, zira birlikte hareket etmediğini, bir şey yapabilecekken yapmadığını, bütün olarak tamamen başka bir sayfada görünen şeyden insan nasıl sorumlu tutmak isteyebilir? Fakat diğer taraftan, kendi politik birliğinin eylemlerde bir sorumluluğu yoksa, o zaman ne olacak?

Burada makro ve mikro olay ilişkisinde olduğu gibi politik birliğe sorumlu katılma sorununun belirlediği, -bütün olası kuşkularda-bilincin ve kolektif kimliğin ne ölçüde aynı sayfada durduğu ve birbirinden ne ölçüde kopuk olduğu sorusu belirginleşmiştir. Böylece mikro ve makro olay arasında yeni ilişkiler ortaya çıkmıştır; bu ilişkilerin daha yakından nasıl saptanacağı ise ortaya çıkan bu yeni ilişkilerden kestirilemez (Avrupa Birliğinin genişleme anlayışında da).

Bu değişimlerin çok keskin ve değişik alanlarda etkili olduğunu tahmin ediyorum. Burada bizim henüz hiç bilmediğimiz şeyler söz konusu olabilir. Bunları doğru kavrama arayışı şüphesiz tarihini dâhil etmeden (ve karşılaştırma yapmadan) tamamlanamaz. Bu noktada makro ve mikro olay arasındaki ilişkinin tarihi büyük ve güncel olarak ilginçtir. Olay tarihi ve süreçsel değişim ilişkisi, partileşme, üretim ilişkileri ya da çağların karakteristiği için gündelik hayat ve bayram arasındaki ilişki sorunu gibidir. Burada bahsedilenlerden, her şeyin daima küçük ayrıntılarda olduğu bana göre kesinlikle ortaya çıkmaktadır.

SON DÖNEM OSMANLI DÜŞÜNÜNDE KÜLTÜREL DEĞİŞME PLATFORMU OLARAK BATILILAŞMA: DR. ABDULLAH CEVDET VE İÇTİHAT DERGİSİ ÖRNEĞİ

Cem DOĞAN*

*Sizi aydınlatmaya çalıştım gece gündüz
Aydan güneşe gittim, güneşten aya geldim
Peygamberler vaat ederler cennet öbür dünyada
Ben size bu dünyayı cennet yapmaya geldim.*

Abdullah CEVDET

Osmanlı İmparatorluğu, özellikle Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemleri arasında birçok kendine özgü karakter yetiştirmiştir. Bu karakterlerin en ilginçlerinden biri de hiç şüphesiz Abdullah Cevdet'tir. Çıkardığı İçtihat Gazetesi'nde fikirlerini yaymaya çalışan Cevdet, ya hep ya hiç mantığı çerçevesinde Batı medeniyetinin tek gerçek medeniyet olduğunu ve eğer Osmanlı Batı'yı örnek alarak yıkılmaktan kurtarılacaksa sorgusuz bir biçimde ve tamamen bu medeniyetin taklit edilmesi gerektiği görüşünü savunmuştur. Bu yönüyle Cevdet, II. Meşrutiyet'in Batıcılığı savunan fikir akımı içerisinde yer alan entelektüellerin en uç noktasını temsil etmektedir. Bu çalışmada, bir yandan Abdullah Cevdet'in yaşamı ve çalışmalarını hakkında genel bilgiler verilirken; öte yandan da Cevdet'in Batılılaşma hakkındaki görüşleri İçtihat Gazetesi'nde kaleme aldığı makaleler ve telif eserleri üzerinden okunmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Abdullah Cevdet, Batılılaşma, İçtihat Dergisi, Ziya Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu, Kültür, Medeniyet.

GİRİŞ

Toplumların kültürlerinde görülen köklü değişiklikler yine toplumların kendisi kadar eskidir denilebilir. Tarih boyunca görülen bu türden değişimler, sıklıkla iki kültürün herhangi bir nedenle teması geçmeleriyle başlamıştır. Genel olarak savaşlar ve ticari ilişkilerin getirdiği şartlar dolayısıyla görülen bu değişiklikler, temas haline gelen toplumların kültürel kodlarında birtakım yeniliklerin belirmesinin yolunu da açmıştır. Medeniyet ise, kültürlerin üzerinde yükselen bir kubbe vazifesi görmektedir. Batı'da bu husus üzerinde daha çok kafa yorulmuş ve eserler verilmiştir. Bizde ise bu alanda yürü-

*Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü, Doktora Öğrencisi. Ardahan Üniversitesi, İİBF, SBKY, Öğr. Gör. iletişim: dogancem1@hotmail.com.

tülen çalışmalar nispeten yeni ve nicel olarak da azdır. Bu anlamda, kültür ile medeniyeti ayırmayan ve farklı çerçeveler içerisinde bu ikisinin değişimlerini irdeleyen ilk Türk düşünür Ziya Gökalp olmuştur. Hars, yani kültür, ona göre milli; medeniyet, yani; uygarlık ise evrenseldir.¹

Gökalp kültür-medeniyet dikotomisini, kimlik sorunu etrafında belirginleşen pratik amaçlar için kavramsallaştırmıştır. Esasen bu eğilimini, yani teorik kurguları pratik amaçlara uygun şekilde dönüştürme özelliğini bütün düşünsel hayatında izlemek mümkündür. Düşünce serüveninin başlangıcında Osmanlının kurtuluşu için çözüm arayan Gökalp, günün tarihsel pratiğinde bunun başarılamayacağı anlayanca Türkçülük ve milliyetçiliğe yönelir. Bu çerçevede kültür ve medeniyet örgüsü, yalnızca yıkılan imparatorluğun yerine kurulmakta olan millî devletin kültürel temelini oluşturma çabasını değil, aynı zamanda Avrupa'nın üstünlüğü karşısında hem Avrupa gibi olma isteğini, hem de milli benliği koruma ihtiyacını giderecek bir kavramsallaştırma olmuştur.²

Ona göre, diğer uluslarla iletişim halinde olan fakat öz kültürlerini koruyamayarak medeniyeti ön planda tutan ulusların gerilemeleri ve yıkılmaları kaçınılmaz bir olgudur. Diğer taraftan uluslar medeniyette içkin durumdayken kültürün üstünde yer alırlar ve ilerlemiş uluslar da medeniyetin üstünde fakat kültüre içkindirler. Medeniyet, sahip olduğu özellikler dolayısıyla, bir toplumdaki ahlak ve dayanışmayı yok eder. Bilhassa kültür ve medeniyet bir ulusa dışsal baskılarla dayatılıyor ve bu nedenle de dengeli yerine oldukça dengesiz bir gelişim çizgisini takip ediyorsa. Bir başka ifadeyle, Gökalp aynı Rousseau gibi medeniyetin toplumsal dayanışmayı ve ahlaki tahrip ettiği kanaatindedir.³ Bu nedenle de Gökalp, bir yandan ulaşılması hedeflenen ülkünün Batı medeniyeti olması gerektiğini savunurken, diğer yandan da kültür-medeniyet ayrımı dolayısıyla

¹ Gürsoy, Şahin ve İhsan Çapcıoğlu, "Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme", *AÜİFD*, 2006, sayı: 2, s. 98.

² Çelik, Celaleddin, "Gökalp'in Bir Değişim Dinamiği Olarak Kültür-Medeniyet Teorisi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2006, sayı: 21, s. 47-48.

³ Parla, Taha, *The Social and Political Thought of Ziya Gökalp 1876-1924*, Leiden: Social, Economic and Political Studies of the Middle East, volume: XXXV&E. J. Brill, 1985, s. 31.

Batı'nın yalnızca teknolojisini ve bilimini ithal etmeyi önerir. Diğer kurumsal faktörlerin gelmesi dejenerasyonu ve toplumun çöküşünü de beraberinde getirecektir. O halde kültür planında Türk halkının bu konulardaki dünyasının canlandırılması ve topluma egemen kılınması esastır.⁴

Girizgâhı Ziya Gökalp ile yapmamızın nedeni, düşünsel bakımdan Gökalp'in neredeyse tam karşısında duran Abdullah Cevdet'in görüşlerini incelemeyi kolaylaştırması bakımından elzem gördüğümüz bazı temel kavramların Gökalp'in sosyolojisinde yer almış olmasıdır. Gerçekten de, Abdullah Cevdet, Batılılaşmaya ilişkin görüşleri bakımından oldukça keskin ve kesin çizgilere sahiptir. Cevdet, Batıyı yalnızca kültürel ve teknolojik bakımdan taklit etmenin yeterli olmayacağını, Batılı ülkelerin erişmiş oldukları seviyeye erişebilmek için aynı zamanda Batı medeniyetini tamamıyla ithal etmek gerektiğini savunmuştur. Dolayısıyla öz kültürü ötelemesi ve Batı medeniyeti yerine buna içkin olan kültürü de beraberinde almayı savunması bakımından da Gökalp'in karşısında yer almaktadır.

TANZİMAT VE SONRASINDA OSMANLI ÜLKESİNİN VE BASINININ GENEL DURUMU: OSMANLILIK, İSLÂMCILIK, BATILILAŞMA TARTIŞMALARI

Basın her zaman Osmanlı düşünce ve siyaset dünyasının en etkin silahlarından biri olmuştur. Zira basın yoluyla, mutlak iktidara sahip bir padişahın yönetimindeki ülkede gerçekleşen birçok olay daha tehlikesiz ve açık bir biçimde dile getirilebilmekteydi. Bu anlamda bakıldığında, gazete ve dergilerin son dönem Osmanlı siyasi hayatına ve sosyal yaşantısına damgasını vurduğu ve birçok muhalif sesin gazeteler aracılığıyla yükseldiği gözlemlenebilir. Osmanlı basınının doğuşunda, İbrahim Müteferrika'nın 1700'lü yıllarda ilk matbaanın kurulmasının önemli bir etkisi olmuştur. Matbaanın Osmanlı ülkesine girmesiyle, ilk başta dini içerikli ve coğrafya gibi teknik içerikli kitapların ve risaleler basılmış, ancak zamanla matbaanın kullanım alanı da genişlemiştir. Nitekim matbaanın Osmanlıya gelişinden aşağı yukarı bir asır sonra, Mısır Hidivi Kavalalı Mehmed Ali Paşa Kahire'de Vaka-yı Mısriyye adında bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Buna ilaveten, Genç Osmanlılar olarak anılan örgütün kurulması ve Padişaha karşı gizli bir muhalif cephe oluşturulmasında da gazetenin ve dergilerin büyük bir rolü olmuştur.

⁴ Çakmak, Ahmet, "Ziya Gökalp ve Çağdaşlaşmak" *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, sayı: 14 (Ziya Gökalp Özel Sayısı), 1976, s. 54.

Yakın bir tarih olan 1831 yılında da, yani Sultan II. Mahmut döneminde, İstanbul'da Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi çıkarılmaya başlandı. Takvim-i Vekayi sadece Türkçe değil, aynı zamanda Fransızca, Arapça, Rumca gibi birkaç dilde birden yayınlanıyor, böylece erişim alanı da geniş tutularak toplumun hemen her kesimine hitap etmesi bekleniyordu.⁵ Takvim-i Vekayi, haftalık olarak çıkarılmaktaydı. Ayrıca gazetede sadece devletin resmi işlerine ve diğer birtakım resmi haberlere yer verilmesinin yanı sıra önemli yazılar, makaleler dünyadan haberler de yer almaktaydı. Sultan II. Mahmut'un vefatından sonra gazete, daha resmi bir havaya büründü ve sadece resmi haberlere yer ayırdı.

Osmanlı'da, Osmanlıca yerel basın, 1860'lardan itibaren güçlenmeye başladı. Bâb-ı Âli'nin ileri gelenlerinden Ağâh Efendi ile Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurucularından yazar ve şair Şinasi'nin 21 Ekim 1860'da yayımlamaya başladığı Tercümân-ı Ahvâl, özel teşebbüse ait ilk Türk gazetesi olma özelliği gösteriyordu.⁶ Osmanlı aydınlanmasının öncüsü ve batılı değerlerin Osmanlıya giriş kanallarından biri olan basının yenileşme seyrinde lokomotif rolünü üstlenmesiyle, “*yaralı bilinç*” travmasından kurtulmaya çalışan ve “*kağnıyı öküzün önüne koşmuş*” olan eski Osmanlı'nın yerine “*atı arabanın önüne koşan*” genç Türk aydınları tarihteki yerlerini almaya başlamışlardır.⁷ 1864 Matbuat Nizamnamesi ile ön sansür kaldırılıp basın suçlarının yargılanması görevi, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye verilince, Fransızca basın, ilk dönemlerdeki gücünü kaybetmeye başladı. Yeni yasa, yeni bir gazetenin kurulmasını ve içeriğini, merkezi otoritenin istemlerine tâbi kıldı. 1867 Mart'ında Sadrazam Âli Paşa'nın yayımlaması nedeniyle “Âli Kararnâme” olarak bilinen kararname, devlete, ülke çıkarlarının gerektirdiği durumlarda, yürürlükteki basın yasasından bağımsız olarak, kovuşturma hakkı tanıdı. Bu kararnamenin ardından Paris'e kaçmak zorunda kalan Ali Suavi, Namık Kemal ve Ziya Beyler, Avrupa'nın değişik

⁵ Topuz, Hıfzı, *100 Soruda Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1996, s.7.

⁶ Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, “*Osmanlı Dünyasında Yerel ve Yabancı Basın...*”, <http://www.obarsiv.com/dokumantasyon/gazetevedergiler/yerel_yabancı_basın.html>, Erişim tarihi: 08.11.2011.

⁷ Uyanık, Necmi, “*Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nuri İleri ve Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı*”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 15, Güz 2004, s. 229.

kentlerinde yayımladıkları gazetelerle, ilk sürgün Türkçe basını oluşturdu.⁸

Basın alanındaki kısıtlamaların ve sansürlerin, II. Abdülhamit ile birlikte artarak devam ettiği, hatta sansürün bu dönemin müzmin bir özelliği haline geldiği görülür. Öyle ki, siyasi hiçbir yanı olmayan sözcüklere dahi birçok anlam yüklenerek, bunların ne şekilde olursa olsun kullanılması, özellikle suikast, ihtilal vb. iktidar karşıtı olaylara ilişkin yayınlar yapılması yasaklandı, dizgi yanlışları yüzünden gazeteler kapatıldı.⁹ II. Abdülhamit'in muhalefete karşı duyduğu güvensizliğin ve şüpheci tavırlarının bu kararların alınmasında etkili olduğu açıktır. Ancak Jön Türkler olarak adlandırılan ikinci kuşak muhalif hareketinin kendini eylemsellikte bulması ve II. Abdülhamit yönetimine 23 Temmuz 1908'de son vermesi üzerine matbuat alanında kısa bir özgürlük döneminin önü de açılmıştır. Sınırsız bir özgürlük parolasıyla yönetime gelen Jön Türklerin siyasal organı olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamit yönetiminin devrilmesi ve yerine meşruti bir yönetim getirilmesi üzerine II. Abdülhamit devrinde yoğun bir biçimde uygulanan sansür muamelelerini askıya almıştır.

Ayrıca bu dönem kısa sürmesine karşın, uzun bir istibdat döneminden çıkmış olmanın rahatlığı içinde herkesin düşüncelerini dilettiği gibi açıklayabildiği bir süreç oldu. 31 Mart Olayı sonrasında ve özellikle İttihat ve Terakki'nin iktidarını pekiştirmesinin ardından basın üzerindeki baskı arttı ve yöneten sayısı tek iken halkın ülkede olup bitenlerden basın yoluyla haberdar olmasından, devletin politikasının yine bu yolla eleştirilmesinden duyulan rahatsızlık, İttihat ve Terakki döneminde de devam etti. Bu dönemde basın, iktidar-muhalefet çekişmelerinde adeta silah olarak kullanıldı. İttihat ve Terakki muhaliflerinin, seslerini duyurabilmelerinin önemli bir aracı olarak basını kullandıkları bu dönemde, birçok gazete ve dergi kapatıldı.¹⁰

Osmanlılık

Osmanlılık olarak adlandırılan fikir akımının içeriğinde, dağılıma aşamasında olan İmparatorluğun unsurlarını bir arada tuta-

⁸ Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, *a.g.k.*, aynı yer.

⁹ Özkorkut, Nevin Ünal, “*Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti’ndeki Görünümü*”. <<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/285/2604.pdf>>, Erişim tarihi: 06.11.2011, s.76.

¹⁰ Özkorkut, a.g.m., s. 79.

bilmek için gerekli olan ideolojinin yaratılması yer almaktadır. Bir çeşit tutkal, harç işlevi görmesi beklenen bu ideoloji İttihad-ı Anasır yani Unsurların Birliği fikrine dayandırılmaktaydı.¹¹ Jön Türklerin, çatısı altında toplandıkları bir siyasal örgüt olarak İttihat ve Terakki, Osmanlılık fikriyle İmparatorluğun unsurlarını kişi olarak değil, toplum olarak ele almak gerektiğini düşünmekteydi. Böylece İttihatçılar, Osmanlı ülkesini bir vatan-ı umumi yani bir genel vatan olarak tanımlamışlardır.¹² Ancak bu vatan-ı umuminin milliyetçi akımlardan etkilenen etnik ve dini gruplarca parçalanması karşısında, Jön Türkler Osmanlılık fikrinin çaresizce çöküşüne tanık olmuş ve yönlerini İmparatorluğun yıkıma sürüklenmesinde büyük etkisi olan milliyetçilik akımına dönerek misilleme hareketine girişmişlerdir. Ancak öncülüğünü Ziya Gökalp, Hüseyinzâde Ali Turan, Yusuf Akçura gibi isimlerin yaptığı bu misilleme fikir hareketi zamanla çılgırından çıkarak Türkçü/milliyetçi çizgiden ırkçı/Turancı bir çizgiye doğru kaymıştır.

İslâm'a Sarılanlar

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma döneminde sıkça tartışılan bir diğer fikir akımı ise İslamcılık olmuştur. İslamcılık akımı, Said Halim Paşa, Mustafa Sabri Efendi, Derviş Vahdeti ve Mehmet Akif Ersoy gibi birçok ismi bünyesinde barındırma özelliği göstermiştir.¹³ 1908 Devrimi ile ortaya çıkan İslamcıları başlıca üç grupta toplamak mümkündür:

1) Derviş Vahdeti'nin başında bulunduğu, yayın organı Volkan Gazetesi olan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti

2) Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye adlı dernek etrafında toplanan ve Beyan-ül Hak adlı bir dergi yayımlayan, liderliğini Mustafa Sabri Efendi, Şeyhülislam Musa Kazım Efendi gibi muhafazakârların yaptığı grup

¹¹ Doğan, Cem, "II. Meşrutiyet'te Tartışılan Fikir Akımları ve Mehmet Akif Ersoy'un İslamcılığa İlişkin Görüşleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme", (13.10.2011 tarihinde İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu'na sunulan bildiri metni), s. 2.

¹² Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938] Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi (Birinci Kitap)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001, s. 135.

¹³ Doğan, a.g.m., s. 6.

3) Sırat-ı Mustakim/Sebilürreşad Dergisi etrafında toplanan yenilikçi Müslüman aydınlar ve ulema.¹⁴

İslamcılık akımıyla ilgili birçok tartışma ve tanım karmaşası yaşanmakla birlikte, kanımızca şimdiye dek bu alanda yapılan çalışmalar içerisinde en geniş kapsamlı ve yetkin tanım İsmail Kara¹⁵ tarafından getirilmiştir. Buna göre, İslamcılık; 19. ve 20. yüzyılda Batı'nın meydan okumalarına, sömürgeciliğine karşı siyasal; pozitivizme, materyalizme, oryantalizme karşı bilimsel ve felsefi, modernleşme adına uygulanan Batılılaşma politikalarına karşı kültürel ve sosyal bir cevap verme tarzı olarak beliren ve İslam dünyasının içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulup, yeniden hâkim konuma gelebilmesi için İslam'ın siyasal, bilimsel, kültürel, toplumsal bakımdan yeterli donanımları haiz bir din olduğunu savunan, ancak bunun için Müslümanların din anlayışlarının, sosyal yapılarının değişmesini öngören ve bütün Müslümanların birleşmelerini amaçlayan, aktivist, idealist, modernist, savunmacı ve eklektik yanları olan siyasal, düşünsel ve bilimsel çalışmaların, çözüm arayışlarının, girişimlerin adı olarak tanımlanabilir.¹⁶

İslamcı akımın kapsamına alınabilecek düşüncelerin genel olarak iki temel özellik gösterdiği görülür. Bunlardan birincisi inancın zayıfladığı ve bununla ilişkili olarak inanç bağlarının had safhada çözüldüğüdür. Bu çözümlenin kaçınılmaz bir sonucu olarak da İmparatorluk gerilemiştir. Bu durumun giderilmesi için yapılması gereken şey, toplumdaki dini inanışları kuvvetlendirmek ve bu yolla toplumu bütünlüğe ve birliktelik duygusuna sevk edecek sağlam bağlar oluşturmaktır. Yapılması gereken ikinci şey de, tüm İslam âlemini kapsayacak derecede geniş bir İslam birliği yani İttihad-ı İslam oluşturmaktır. Ancak öte yandan bu birliğin oluşturulması üç şeyden şiddetle kaçınmayı gerektirmektedir: taklit, cehalet ve atalet, iktisadi esaret.¹⁷ Bir milleti kendi olmaktan çıkararak başkalaştıran ve yolunu kaybetmesine neden olan taklit, onun diğer milletler kar-

¹⁴ Efe, Adem, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1925) İslamcıları ve Çağdaşlaşma Görüşleri", *Doğu Batı*, sayı: 11, cilt: 2. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008, s. 251.

¹⁵ Kara, İsmail, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler I*. İstanbul: Risale Yayınları, 1987.

¹⁶ A.k., s. 27.

¹⁷ Tunaya, Tarık Zafer, *a.g.e.*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001, s. 236-238.

şısında aciz bir hale gelmesine neden olan tembellik ve cahillik ve onu esaret altına asıl koyan unsur olarak iktisadi esaretten kurtulamadıkça Osmanlı İmparatorluğu'nun eski gücünü kazanmasına ya da en azından yıkılmasının önünün alınmasına imkân olmayacaktır.

Garpcılık olarak da anılan Batıcılığın, yani Batı medeniyetine öykünerek Batı tarzı kurumlar ve zihniyetler oluşturmanın Osmanlı'daki tarihinin özellikle 18. yüzyılın sonuyla 19. yüzyılın başlarından itibaren ivme kazandığı gözlemlenebilir.¹⁸ Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma gereğinin hissedildiği, yani belli bir sorunun teşhis edildiği alan öncelikle askeriye olmuş (III. Selim, II. Mahmut); ardından buna bağlı olarak siyasi/idari merkezileşme ve eğitim reformları gündeme gelmişti (II. Mahmut, Tanzimat, II. Abdülhamit).¹⁹ Ortaçağ'ın sonlarından itibaren, Batılı ülkelerde kent kavramı geniş ölçüde modern anlamına yaklaşan bir yapı kazanmış, kırdan kente yoğun göçler, kentli olmanın çekici tarafları ve Çitleme Yasaları (*Enclosure Acts*) gibi birtakım hükümet önlemleriyle kentlere akan kırsal kesim insanının da katılımıyla büyük Avrupa kentleri oluşmaya başlamıştır. Gittikçe aşırı bir hal alan bu nüfus, Sanayi Devrimi'nin hemen arkasından yaşanmaya başlanan ve vahşi kapitalizm olarak anılan dönemde, fabrikaların ve büyük atölyelerin işçileri olarak yaşamlarına devam etmişlerdir. Üretimde gözlemlenen inanılmaz boyutlardaki artış ve bunun bir getirisi olan maddi refah, Batı'nın yüzyıllarca içine kapandığı kabuğunu kırmasına ve hem maddi hem de manevi dünyayı sorgulamasına kaynaklık etmiştir. Özellikle Rönesans ve Reform hareketlerinin bir neticesi olarak nesnelere ve oluşların temelini doğaüstü (*supernatural*) güçlere atfetme düşüncesi önemini kaybetmiş, sanat ve bilimde çok hızlı bir ilerleme kaydedilmişti. Öte yandan, coğrafi keşifler de Avrupa'ya bilmediği birçok yeniliği getirirken Avrupalı gezginlere de yeni dünyaların ufuklarını açmış, onları sınırlı buldukları çerçevenin dışına taşımıştı. Tüm bunların sonucunda, Batılı ülkeler Doğulu ülkelere göre çok hızlı bir biçimde, daha etkili bir diğer deyişle dev adımlarla ilerlemeye başladı.

¹⁸ Doğan, *a.g. bil.*, s. 4.

¹⁹ Toker Nilgün ve Serdar Tekin, "Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri: 'Kamusuz Cumhuriyet'ten Kamusuz Demokrasi'ye", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, cilt: 3, Modernleşme ve Batıcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 82.

Yukarıda anılan gelişmeler, bir müddet sonra geri kalmış olan ülkelerin dikkatini çekmiştir. Kimi düşünürlere göre, bu geri kalmış ülkelerden biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşu Batıyı takip ve taklit etmekten geçmekteydi. Buna göre, Batı medeniyetinden gerekli görülen unsurlar alınarak Osmanlıya enjekte edilmeli ve toplumun ve devletin çöküşü, bu yeni Batılı devlet ve toplum anlayışı çerçevesinde yeniden örülmeliydi. Aşağıda, Osmanlı fikir hayatında Batılılaşmanın en ateşli savunucularından biri olarak beliren ve çıkardığı *İçtihat Gazetesi*'nde bu yöndeki fikirlerini yaymaya çalışan Dr. Abdullah Cevdet'in Batıcılık anlayışına ilişkin bir değerlendirme yapılacaktır.

Batılılaşma Kurtuluşa Dair Son Umut Mu?

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı tipi bir toplum yaratmak istediği dönem olan on dokuzuncu yüzyıl, Batı'nın Rönesans ve Reform dalgaları ile sarsıldıktan sonra skolâstik düşüncenin kalıplarından sıyrılarak yeni ve özgür bir düşünce ortamının kapılarını araladığı zaman aralığına denk düşer. Bu yüzyılda artık Batı'da, bilim, sanat, sosyoloji ve felsefe alanlarında, dini dogmaların boyunduruğundan kurtulmuş, bilimsel niteliğe sahip birçok çalışma gerçekleştirilmekteydi. Tunaya'nın²⁰ da vurguladığı gibi bu dönemde akıl, tecrübe ve gözlemlerle sosyal hayatın incelenmesi de doğal bir sonuç olarak doğmuş ve insanın değeri, hümanist ve evrensel bir kadro içinde göz önünde bulundurulmuş, toplum, devlet, iktidar gibi olaylar ise teokratik mantıkla izah edilmek yerine akılla kavranmaya ve açıklanmaya çalışılmıştı. Ancak aynı yüzyıldaki Osmanlı İmparatorluğu, hemen her bakımdan Batıdan geri kalmıştı. *İçtihat kapılarının artık kapanmış olduğu* düşüncesi, tüm İslam dünyası üzerindeki miskinliği belirtmek adına yerinde bir aygıt olarak işlevini sürdürüyordu.

Sadece bilimsel bakımdan değil, siyasi, askeri, eğitimsel ve kültürel alanlar başta olmak üzere birçok bakımdan geri kalmış olan İmparatorluğu bu durumundan kurtarmak ve bir zamanlar hem askeri hem de ilmi bakımdan üzerinde himaye kurdukları Batı ülkelerinin seviyesine çıkarabilmek adına birtakım girişimler gerçekleştirilmiştir. Batıya gözlem amacıyla elçi göndermek (Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi ya da öğrenciler göndermek gibi), ordunun ve donanmanın

²⁰ Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 47.

ateş gücünü artırmak amacıyla önlemler almak, bürokratik aygıtı daha verimli bir biçimde işler kılabilecek uygulamalara girişmek, Tıbbiye gibi müspet ilimle uğraşan birtakım okullar kurmak gibi birçok adım bu önlemlere ilk elden verilebilecek örneklerdendir.

Tanzimat sonrası dönemde Genç Türklerle ortaya çıkan muhalif grup, bu anlamda Avrupa'daki sosyal, bilimsel ve kültürel gelişmelerden haberdardı. Batılı anlamda bir demokrasi özlemi çeken bu aydınlar, padişahı ve yönetimini eleştirerek, ortaya Batı ile Doğu'nun bir sentezi sayılabilecek yeni fikirler atmaktaydılar. Örneğin, Namık Kemal bir yandan Batı tarzı bir anayasanın yürürlüğe girmesini savunurken öte yandan da danışma (meşveret) usulünü Asr-ı Saadet'e dönerek İslam'ın özünde var olan bir kurum olarak görüyor ve bunun yeni yapılacak olan anayasayla bağdaştırılabileceğini öne sürüyordu. Genç Türkler hareketinin kesintiye uğramakla birlikte Abdülmecit döneminden II. Abdülhamit ve sonrası döneme kadar varlığını devam ettirdiği görülmektedir. II. Jön Türk kuşağı olarak da adlandırılan geç dönem Genç Türkler hareketinin üyeleri, ilk dönemkilere kıyaslandığında eylemselliğe daha yatkın ve daha cesur bir politika izlemişlerdir. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak da II. Abdülhamit'i yönetimden uzaklaştırarak daha liberal bir anlayış çerçevesinde kurulacak olan bir hükümetle ülkeyi yönetmek istemişlerdir. Diğer bir ifadeyle Keyder'in²¹ de bir çalışmasında vurguladığı gibi, Jön Türkler, çıkarları himaye altında bulunan bir iç pazarın kurulmasını gerektiren ve siyasi yapıyı etkilemeyi amaçlayan bir toplumsal grup adına konuşmuyorlardı. Çünkü onlar, bizzat devlet mekanizmasını ele geçirebilecek konumdaydılar. Ancak Jön Türkler dönemi ekonomik yapısı analiz edildiğinde, Jön Türklerin gerçekleştirmeyi umdukları amaçlar bakımından ciddi bir eksikliğe sahip oldukları göze çarpmaktadır. Bu eksiklik, ülkede milli bir sanayinin olmamasından dolayı milli sayılabilecek bir burjuvazinin de bulunmayışıdır. Bu yüzden, Osmanlı İmparatorluğu o dönem Avrupa'sında revaç bulan milli ekonomi düşüncesini de uygulayamamış ve Batılı ülkelerden geride kalmıştır.

II. Abdülhamit'in 1908 milli burjuva hareketiyle devrilmesi ve bu O'nun dönemindeki baskıcı ve sansürcü politikaların yerini, Fransız Devrimi'nin mottosu olan "liberté, égalité, fraternité" yani

²¹ Keyder, Çağlar, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 73.

“özgürlük, eşitlik, kardeşlik” sloganlarının alması, tüm Osmanlı İmparatorluğu’nda sevinçle karşılanmıştı. Sansürden kurtulan basın gözle görülür biçimde özgürleştiği ve basın organlarının hızla çoğaldığı bu dönemde, memleketin kurtulması için bir süredir tartışma gündemine atılan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Batıcılık²² gibi birçok fikir akımının belirdiği gözlemlenir. Bu fikir akımları, ülkenin kurtarılmasına yönelik düşüncelerini özellikle kendilerine ait gazete ve dergilerde ya da şahsi eserlerinde reçeteler halinde sunmaktaydılar. Bu fikir akımları, homojen görüşlere sahip üyeleri barındırma-makla birlikte, amaç olarak hepsi birden İmparatorluğun yıkılmasını önlemeye çalışmaktaydı. Bu anlamda bu fikirler tek bir amaca hizmet etmek bakımından ortak bir noktada keşişmekte ancak tuttıkları yol bakımından ayrılık göstermektedirler.

ABDULLAH CEVDET’E İLİŞKİN KISA BİR GİRİZGÂH

Batı fikirlerinin iyice anlaşılmaya başlandığı bir dönem sultan II. Abdülhamit (1876-1909) devridir. Bunun sebebi, yeni kurulan okullarda okuyanların ve yabancı dil bilenlerin artması olduğu kadar, Padişah’ın kendisinin Batı’yı bir bakıma “model” olarak almış olmasıdır.²³ Buna bağlı olarak, Batılı kültür Osmanlı entelijansiyası arasında belirli bir oranda rağbet görmüş; kimi Batıcılar topyekûn Batılılaşmayı savunurlarken kimileri de Batının belirli noktalarından istifade etmeyi Osmanlı İmparatorluğu’nun kurtuluşu için bir çare olarak düşünmüşlerdir. Abdullah Cevdet (1869-1931)²⁴, şüphesiz Batılılaşmayı savunan Osmanlı aydınları arasında en ilginçlerinden biridir. Bir fikir adamı, şair ve siyasi olan Cevdet, Jön Türklerle birlikte çalıştıktan sonra, İkinci Meşrutiyet’te kendini tamamen fikir ve edebiyat hayatına vermiştir.²⁵ O’nun düşüncesinin özeti, “halk”ı

²² Bu dönem için ayrıca İştirakçi Hilmi gibi birtakım isimlerin başını çektikleri Sosyalizm akımı ve Prens Sabahattin önderliğindeki Adem-i Merkeziyetçilik akımı zikredilebilirse de, biz burada üç ana başlık olarak Osmanlıcılık, İslamcılık ve Batıcılık akımlarına kısaca değinecek ve Türkçü akımı, Osmanlıcılığın iflasından sonra ortaya atılan bir görüş olarak Osmanlıcılık başlığının altında yer alan bir bölüm olarak inceleyeceğiz.

²³ Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi* (der: Mümtaz’er Türküne ve Tuncay Önder), İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 15.

²⁴ Gündüz, Mustafa, *İctihad’ın İctihadi Abdullah Cevdet’ten Seçme Yazılar*, Ankara: Lotus Yayınları, 2008, s.19.

²⁵ Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları, 2010, s. 246.

eğitmek, Osmanlı kitlelerini medeniyet akımına katmak istediği.²⁶ Bu açıdan bakılınca, Cevdet'in çıkardığı *İçtihat* gazetesi ile, daha önce Münif Paşa tarafından çıkarılan *Mecmua-i Fünun*'da başladığı, Batı fikirlerini Türk okuyucularına tanıtmaya işine devam ettiğini söyleyebiliriz.²⁷

Abdullah Cevdet, 9 Eylül 1869'da Arapkir'de doğmuştur. Babası Diyarbekir Birinci Tabur Kâtibi Vasfi Efendidir. İlk öğrenimini Hozat ve Arapkir'de yapmıştır. Elazığ Askeri Rüştiyesini ve Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisini bitirdikten sonra Mekteb-i Tıbbiye'ye girmiştir. Buradan askeri göz tabibi olarak mezun olmuştur. Bu okula girinceye kadar dini temayülleri ağır basan ve yakın çevresi tarafından 'sofu' birisi olarak bilinen Abdullah Cevdet, Tıbbiye'de gerek hocalarının gerekse Batıda gelişen yeni düşünce ve felsefelerin etkisi altında kalarak fikri anlamda büyük değişimler yaşamıştır. Lüis Büchner'in *Madde ve Kuvvet (Kraft und Stoff)* adlı eseri ile de bu sıralar tanışmış ve dönemin diğer aydınları gibi o da bu materyalizm kitabından oldukça etkilenmiştir. Cevdet, Batılılaşmaya ilişkin görüşleri bakımından bir "tam Batıcı" olarak adlandırılabilir. Gerçekten de, Abdullah Cevdet *İçtihat*'ta, Batılılaşma hakkındaki düşüncelerini tam bir açıklıkla ve Batının örnek alınması gereken tek medeniyet olduğunu özellikle vurgulayarak belirtmektedir:

Avrupa demek üstünlük demektir. Avrupa'ya göre, Osmanlı toplumu ve devleti aşırı derecede geridir. Biz bu medeniyete doğru gitmeliyiz, ona kavuşmalıyız. Nur ondadır ve bizzat kendisidir. Zira başka bir örneğe lüzum yoktur. Çünkü bir ikinci medeniyet yoktur. Medeniyet Avrupa medeniyetidir, bunu gülü ve dikenle ithal etmek mecburidir.²⁸

Yukarıdaki satırlar, bize Abdullah Cevdet'in Batılılaşmaya ilişkin düşüncelerinin kısa bir özetini vermesi bakımından oldukça önemlidir. Görülebileceği gibi, Cevdet, Avrupa'nın kelime anlamı bakımından bile neredeyse Osmanlı'ya göre üstünlük demek olduğunu belirtir ve şayet bir medeniyet taklit edilecekse, yeryüzünde var olan yegâne medeniyet olan Batı medeniyetinin sorgusuz sualsiz alınması gerektiğini vurgular. Bu açıdan bakıldığında Cevdet'te ge-

²⁶ Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 225.

²⁷ Mardin, *a.g.k.*, s. 230.

²⁸ Cevdet, Abdullah, "Şime-i Muhabbet". *İçtihat Gazetesi*, (1329/1911), sayı: 89, s. 1980-84.

leneksel değerlerden yararlanma görüşü giderek değerini yitirmektedir. O, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşmasından yana olan diğer Osmanlı aydınlarından daha farklı olarak sorunu "yalnızca Avrupa tekniğinin uygulanması kadar basit görmüyor ve kültürel olarak da bu olgunun gerçekleşmesi gerektiğini" ileri sürüyordu. Çünkü Osmanlı toplumuna özgü geleneksel özellikler artık evrimleşme yeteneğini yitirmişlerdi.²⁹ Bu nedenle de Cevdet'e göre Batı medeniyeti, sadece belirli bir yönünden faydalanılacak bir kaynak değil, tümüyle alınması ve izlenmesi gereken bir amaçtı. Ona göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun yöneticileri yarım yamalak taklitleri ve Avrupa medeniyetinden esinlenilerek gerçekleştirilen sözde uyarlamaları bir kenara bırakmak zorundaydılar. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin, kendini Avrupa medeniyetine tam anlamıyla eklemekten başka hiçbir çıkar yolu yoktu.³⁰

Bundan başka Cevdet, Osmanlı'nın hükümranlılığı altında uzun yüzyıllar yaşamış bazı ülkelerin bile teknoloji ve medeniyet bakımından artık Osmanlı ülkesini geride bıraktıklarına da vurgu yapmaktaydı:

Dünkü Bulgarya'nın payitahtı olan (Sofya)'da bugün [Boris] Caddesi tamam seksen metre genişliğinde olarak açılıyor! Bugün Türkiye'de kırk metre genişliğinde bir yol gösterebilmek ihtimali var mıdır? Milel-i mütemeddine bizi iktisaden istila etmektedir; bir memleket için işgal-i iktisadî işgal-i askerîden daha ziyade cây-ı endişedir: endişemiz büyüktür, derdimiz büyüktür; büyük dertler büyük devalar ister...³¹

ABDULLAH CEVDET'İN DÜŞÜNCE DÜNYASI

Osmanlı İmparatorluğu çoğu insan için birçok farklı anlam ifade etmiştir. Bazılarına göre Osmanlı, bilhassa Batı'yla keskin karşıtlık içinde olan Doğu'yu simgeler. Bazılarına göre ise tek tanrılı dinler arasındaki savaşı çağırır. Yahudiler, Protestanlar, Katolikler ve Sünni Müslümanlar gibi dinî topluluklar için bir sığınak olarak da görülür; Ermenilere, Rumlara ve Şii Müslümanlara karşı yoğun bir

²⁹ Arıkan, Zeki, "Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi I*, 1983, s. 223.

³⁰ Ünsal, Artun, "Atatürk's Reforms: Realization of An Utopia by A Realist". (Seminar on Nehru and Atatürk'te sunulmuş bildiri metni, 1981), <<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/685/8712.pdf>>, Erişim tarihi: 16.08.2011.

³¹ Cevdet, Abdullah, *Fenn-i Ruh* (Ludwig Büchner'den çeviren Abdullah Cevdet), İstanbul: Matbaa-i İctihad, 1911, s. 12 (önsöz).

hoşgörüsüzlüğün simgesi olarak da.³² Diğer bir ifadeyle söylersek, değerlendirdiği şey kişinin ya da grubun durduğu noktaya ve bakış açısına bağlı olarak değişkenlik gösterir. Bu nedenle de Osmanlı, hemen her kişiye ya da gruba farklı anlamlar yüklemeye olanağı sağlamıştır. Herkes için ortak bir Osmanlı olmadığına göre devletin geri kalışı noktasında da ortak bir fikir olmaması doğaldı. İşte Cevdet'in düşüncesinde de Osmanlı, Batı'nın karşısında keskin çizgileriyle gelişime ve değişime direnen bir odaktı. Osmanlı Devleti'nin gelişebilmesi ve karşısında durduğu Batı medeniyetine erişebilmesi, hatta onu geçebilmesi için yine Batı'yı takip etmesi gerekliydi. Çünkü Cevdet, Batı medeniyetinin yegâne medeniyet olduğunu şiddetle benimsemişti ve yazılarında da bunu açıkça ortaya koymaktaydı. Aşağıda Abdullah Cevdet'in düşünce dünyası ve bu konudaki düşünceleri üzerinde durulacaktır.

Bilim ve Dine İlişkin Düşünceleri: Materyalist Bir Doktor

Abdullah Cevdet, geleneksel yapılarını koruyarak bu yapıya Batı teknolojisini ve eğitimini uygulamaya çalışan bir ülkenin Batılı devletler gücüne geldiğine işaret ederek Japonya'yı Osmanlı İmparatorluğu için örnek alıyordu.³³ Ne var ki bu görüş bilgisizlikten kaynaklanmaktaydı. Zira Japonya bizde o günden bugüne hiç tanınmamıştır. Hiçbir Doğulu ulus Japonlar kadar Avrupa'nın dinine yakınlık duymamıştır. Japonlar, 17. yüzyıldan beri Avrupa'yı izliyor; Osmanlı aydınları Kant'ı ve Alman felsefesini gerektiği gibi bilmezken; Japonlar Kant'ı yakından tanıyordu.³⁴ Cevdet ayrıca, Ludwig Büchner ve Gustave Le Bon gibi Avrupalı bazı yazarlardan da etkilenmiş ve bu paralelde dünya görüşünü de, evrimcilik, materyalizm, bilimselcilik ve liberalizm akımları üzerine temellendirmiştir.³⁵ O'na göre ilim ve fen'in çözemeyeceği, adeta matematiksel

³² Aksan, Virginia H. ve Daniel Goffman, "Erken Modern Osmanlı Dünyasının Resmini Çizmek", *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı* (ed: Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman&çev: Onur Güneş Ayas), İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 25-26.

³³ Engin, İsmail, "1860-1908 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'ndeki Pozitivist ve Materyalist Akımlarda 'Kültürel Değişme' Olgusu", *OTAM*, sayı: 3, Ocak 1992, s. 188.

³⁴ Ortaylı, İlber, "Batılılaşma Sorunu", *Tanzimat'ın Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (cilt: 1), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 136.

³⁵ Ayluçtarhan, Sevdâ, *Dr. Abdullah Cevdet's Translations (1908-1910): The Making of a Westernist and Materialist "Culture Repertoire" in a "Resistant" Ottoman Context* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 185.

olarak hesaplanamayacak hiçbir şey yoktur.³⁶ Bu noktada, Abdullah Cevdet'in materyalizme olan eğilimi bakımından da, Aydınlanma sonrasında Batıda inanç çerçevesinde yaşanan keskin dönüşten etkilediğini belirtmek gerekir. Gerçekten de, Cevdet'in yaşadığı zaman aralığı, Batının uzunca bir süredir dini dogmaları ve dine bağımlı bilim anlayışını bir kenara bıraktığı ve madde ve onu harekete getiren temel güç olarak kuvveti incelediği bir çağa denk düşmekteydi. Ayrıca, şair tarafı onu tabiat karşısında bir çeşit panteizme sürüklüyor, fakat felsefi kanaatleri bu panteizmi, "Tanrı var olan her şeydir" şeklinde formüle ettiriyordu.³⁷

Bilhassa Büchner'in *Madde ve Kuvvet*'i ve Vogt, Darwin ve Moleschott gibi bilim adamların, materyalist bilim anlayışı çerçevesinde kaleme aldıkları eserler, Tıbbiye ve veterinerlik okulları gibi eğitim kurumlarında çekinilmeksizin okunmaktaydı. Cevdet'in de Askeri Tıbbiye'den mezun olduğu düşünülürse³⁸, bu tür materyalist fikirlerden etkilenmemesi ve o dönem için Osmanlı entelektüellerine çok çekici gelen bu akımı kısmen ya da tümüyle benimsemiş olması neredeyse kaçınılmazdır. *İçtihat*'ta çıkan imzasız şu yazı, her ne kadar bu makaleyi Cevdet'in yazdığı konusunda kesin karar veremesek de, onun izniyle *İçtihat*'ta yayınlanması bakımından önemlidir:

Tefekkür eşkâl-i hareketten bir şekildir: Bu bir hakikattir ki yalnız aklen değil tecrübeten de sâbittir. Cereyan-ı usbinin sür'atine da'ir müşâhedat-ı isbât etmiştir ki diğer bazı harekate nisbeten cereyan-ı usbinin sür'ati pek az ehemmiyetlidir, dimağda icra olunan ve dimağın cevher-i kaşısının hacrâtını yekdiğerine rabt iden elyâf mütevassitü'l-muaveneti olmaksızın hayyiz-i husule gelemeyen muamele-i müteselsele-i zihniyye içinde bu nazarın isbâtını ta'yin ider...³⁹

Esasen, Cevdet oldukça dindar bir aileden geliyordu ve Tıbbiye'ye girene dek ailesinden aldığı dini terbiye doğrultusunda

³⁶ Ünüvar, Kerem, "Abdullah Cevdet", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, cilt: 1, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 98.

³⁷ Okay, Orhan, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010, s. 38.

³⁸ Akgün, Mehmet, *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s. 378.

³⁹ İmzasız, "Tefekkür Maddenin Bir Hareketidir", *İçtihat*, yıl: 3, sayı: 29, 15 Ağustos 1327, s. 814-815.

kendisi de dindar bir kişiydi.⁴⁰ Ancak, okula başladıktan sonra biyolojik materyalist fikirlerin tesirinde kalarak, dinin insan üzerindeki fonksiyonlarını inkâr eden ve her şeyi maddeyle açıklamaya çalışan materyalist görüşlere yer veren bazı fikirler edindi ve bu fikirleri savunan birtakım eserlerin çevirisini üstlendi. Bu da bize, Cevdet'in Batılılaşmaya ilişkin fikirlerini temellendirirken yararlandığı kaynaklardan bir örnek göstermesi bakımından ilgi çekicidir.⁴¹ Nitekim Cevdet, *İçtihat*'ta çıkan bir yazısında:

Darwin'in öğretisinin okutulmasını 'küfir' sayan bir ülke hala Ortaçağ döneminde yaşıyor demektir. Böyle bir ülkenin, yirminci yüzyılın dünyasında yaşam hakkı olamaz. Sarıklı, sarıksız, ezilmek istemeyen her kafa artık bunu anlamalıdır.⁴²

Abdullah Cevdet'e göre, önce İslam tarihini şeriatçı kafasıyla görmeyi bırakıp Batı bilginlerinin bu tarih üzerine yazdıklarını tanımak gerekirdi.⁴³ Ancak Müslümanlar, bilim alanında Batının çok gerisinde kaldıkları gibi din alanında yapılan çalışmalar da Müslüman araştırmacıları, kendi dinlerine ilişkin bilimsel araştırmaları Batıdan aktarmak zorunda bırakmıştı. Örneğin, Cevdet, Hollandalı bir oryantalist olan Dozy'nin İslam Tarihi adlı eserini çevirerek yayınladı. Bu olay, dinciler arasında büyük bir tepkiye yol açtı; hükümetin bu kitabı toplatması zorunlu oldu.⁴⁴ Ancak Batı kültürüne aşina olup, bu kültürün Doğu kültürü hakkında ürettiklerini inceler ya da çevirirken, Doğu'nun ürettiği eserlere de sırt dönülmemeliydi. Bu bağlamda Abdullah Cevdet, Hanioglu'nun⁴⁵ da belirttiği gibi, sadece Goethe, Schiller, Shakespeare ve yukarıda anılan eseriyle Dozy gibi Batılı yazar ve aydınların eserlerini okuyup Türkçeye çevirmekle yetinmemiş; Ömer Hayyam, Firdevsi ve Ebu'l Ula el-Maarri gibi

⁴⁰ Alpay, Yalın, *A Glimpse Into the First Racist Approach In the Ottoman Empire: The "Scientific" Racism of Abdullah Cevdet* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2007, s. 116.

⁴¹ Aksoy, A. Şerif, *İttihat ve Terakki*, İstanbul: Nokta Kitap, 2008, s. 214.

⁴² Cevdet, Abdullah, "Kastamonu'da Kurun-u Vusta", *İçtihat*, 1329/1915, sayı: 58, s. 1271-74.

⁴³ Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (yay. haz.: Ahmet Kuyaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 441.

⁴⁴ Berkes, a.g.k., s. 441.

⁴⁵ Hanioglu, M. Şükrü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1981, s. 185.

Doğulu yazar ve düşünürlerin de eserlerini incelemiş ve Türkçeye çevirmiştir. Bu anlamda İctihat'ın özellikle ilk sayılarına bakıldığında, Cevdet'in topyekûn bir Batıcılığa henüz kaymadığı, aksine Doğu ile Batıyı kıyaslayarak Doğuda da birçok ünlü düşünür olduğunu vurguladığını görürüz.

Cevdet bu görüşlerinin dışında dua konusunda da fikir beyan etmiştir. Ona göre dua anlaşılmayan kelimeleri ardı ardına sıralamaktan ibaret bir mırıldanma olmamalı, insan söylediği kelimeleri aynı zamanda anlamalıdır da. Buna ilişkin olarak verdiği bir örnekte Cevdet, zafer duası olarak bilinen ve kabul edilmesi için 4444 kere okunması salık verilen duanın Arapça metninin yazılı olduğu bir yerin altına şu notu düştüğünü aktarır:

...Dua kalbî Allah'ına rabt eden bir vecd ve heyecanın ifadesidir, bu cihetle duayı teşkil eden kelimeler dua edenin en ziyade mahrem can ve vicdanı olan kelimeler olmak tabiidir. Bu dua Arapçadır, manasını on on iki yaşlarında çocuklar değil kırk iki yaşındaki her Arap dahi kolay anlayamaz. Dua dört bin dört yüz kırk dört defa değil vicdan ve canın arzusuna ve şiddet-i heyecanına göre tekrar olunur.⁴⁶

Günümüze gelene dek Cumhuriyet tarihinin hemen her döneminde tartışmalara konu olan Türkçe ibadet meselesine 1926 gibi erken bir tarihte değinen Cevdet, ifadesinden de anlaşılacağı gibi, duaların Arapça ve anlaşılması neredeyse imkânsız metinleri ezberlemek yerine anlayarak ve Türkçe olarak okunması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Cevdet'in kendisini dönemin muhafazakâr ortamından soyutlayan bir başka yönü belirlemektedir.

Cevdet bir başka yazısında da Müslümanlığın Osmanlı ülkesini geri bıraktığını şu sözlerle iddia ediyordu: “Bir milletin dini, âmal ve muamelatında amil ve hâkim olan itikatlardır. Biz Müslümanların ruh ve vicdanımızda hüküm süren itikatların bizi ne derekelere ve ne idraklere indirmiş olduğu meydandadır”.⁴⁷ Burada Müslümanlıkla gündelik yaşamın pratiklerini ya da toplumsal, iktisadi ve siyasi bakımdan Osmanlı Devleti'nin o anda içinde bulunduğu trajik durumu açıklamaya girişmiş gibidir. Ancak böyle bir değerlendirmeye katıl-

⁴⁶ Cevdet, Abdullah, “Tanrı'ya İlk Defa Türkçe söyleyen İmam”, *İctihat*, cilt: 21, sayı: 102, 15 Nisan 1926, s. 3941.

⁴⁷ Cevdet, Abdullah, “Din ve Terbiye-i Vicdaniyye”, *İctihat*, cilt: 21, sayı: 197, 1 Şubat 1926, s. 3862.

mak mümkün görünmemektedir. Çünkü Osmanlı'nın içine düştüğü durumu tek bir etkenle temellendirmek mantığa aykırıdır. Burada Cevdet'in materyalist tarafının öne çıktığını görmek zor değildir.

Aile Kurumu, Kadınlar ve Terbiye Hakkındaki Düşünceleri: Osmanlı Ailesi mi Avrupa Ailesi mi?

Doğu ya da Batıdan birinin üstünlüğünü kabul etmektense kıyas yoluna giderek bunları karşılaştırmak, Cevdet'i zaman zaman İslami kurumları da savunmak zorunda bırakıyordu. Örneğin *İçtihat*'ın birinci sayısında Cevdet, Müslüman ülkelerindeki poligamiyle Batı ülkelerindeki monogamiyi kıyaslayarak Müslüman ülkelerdeki bu uygulamayı şöyle savunuyordu:

...Hiç şüphesiz poligami kötü bir uygulamadır. Ancak hemen belirtelim ki, monogaminin uygulandığı ülkelerde de iğrenç ve nefret ettirici paralı aşk olayına karşı da gözleri kapamamak gerekir... Şimdi Müslümanların hukuki statülerini tartışalım... Genellikle Hıristiyan kadın rüştünü ispat etmemiş ve beceriksiz olarak muamele görür. Oysa Müslüman kadını evli ya da bekâr olsun mülkünü hiçbir şahsın müsaadesine gerek olmadan yönetme ve tasarruf etme hakkına sahiptir. Bu, Avrupalı ve Amerikalı kadınların hayallerinde bile düşünemeyecekleri bir haktır...⁴⁸

Görülebileceği gibi, Cevdet Batılı kadınların durumu ile Doğu ülkelerindeki kadınların durumlarını birbirleriyle kıyaslamakta ve Doğulu kadınların Batılı kadınlardan daha üstün olduğunu belirtmektedir. Zira Batıda kadın bir meta olarak görülmekte ve evlilik dışı cinsi münasebetler, ahlaksızlıklar alabildiğine yaşanmaktayken Doğuda, bu durum en azından dini bir akitle bağlanmakta ve kadınlar erkeklerin kullanıp attığı bir araç olmaktan çıkarak eş durumuna yükselmektedirler. Hal böyle iken, Batıdaki kadın erkekle ilişkisini sona erdirmesi durumunda hiçbir toplumsal ya da maddi güvenceye sahip olamazken; Doğulu kadın, erkek tarafından desteklenmekte ve elindeki mülkü üzerindeki tasarruf hakkına tek başına sahip olmaktadır. Öte yandan, Cevdet'e göre Doğu'nun kadınlarını geride bırakan şey, onların cahil bırakılmaları olmaktadır. Bu bağlamda o, yeni Türk medeniyetinin tesis edilmesinde kadını erkekle yan yana çalışan, aynı erkekler gibi eğitim alarak hukuk, eczacılık, akademisyenlik ve siyaset gibi alanlarda yeteneklerini kullanan bireyler

⁴⁸ Djevdet, Abdullah, "L'Esclavage des Musulmanes", *İçtihat*, 1904, sayı: 1, s. 7.

olarak tasavvur etmektedir. Kadınlar eğitilmezlerse ülke nüfusunun yarısı cahil kalacağından bu ülkenin yaşama şansı da olmayacaktır.⁴⁹

Abdullah Cevdet, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşması noktasında Batılılaşmayı basit bir teknik taklitten de ibaret görmemektedir. Ona göre, Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarabilmek için Batıdan sadece teknik bilgiler alınması yeterli değildir. Bu sebeple, Batı kültürü de İmparatorlukta özümsemeli, kendini yenilemekten aciz Osmanlı ananeleri artık bir kenara bırakılmalı ve Batıya her alanda ayak uydurulmalıydı. Cevdet bu görüşünü *İçtihat*'ın 82. sayısında, "Dilimle İkrar Kalbimle Tasdik Ederim" adlı yazısında şöyle dile getirir:

...İtikatları zaman ve mekân meydana getirir ve bu zaman ve mekân değiştiğinde toplumsal itikat da tedricen değişir. Değişmediği durumda üzerinde etkili olduğu toplumsal organın sağlığını bozar. Bir örnekle bu önermeyi açıklayayım: Türklerin, daha genel bir tabirle de Osmanlıların en çok iftihar ettikleri geleneklerinden biri misafirperverliktir. Misafirperverlik hiç şüphesiz bedeviyet devrinin gerekli bir görgü kuralıydı. Medeni Avrupa'ya karşı hala ahlaki bir kural olarak ileri sürdüğümüz bu faziletin kökü pekâlâ görülüyor ki bedeviyettir. Avrupa bedeviyetten çok uzaklaştığı için artık o bedeviyet faziletini de unuttu. O şimdi bu yirminci asır medeniyetinde, dünya üzerinde medeni olmayan kavimlerin bedevi olarak misafir kalması imkânına açılan kapıları şiddetle kapamakla meşguldür.^{50/51}

Görülebileceği gibi, Cevdet Osmanlı'nın kendisi ve dünya için bir fazilet, erdem saydığı bir geleneğin artık Batı medeniyeti bakımından geride bırakılmış olduğunu iddia etmekte; Ortaçağ Arap toplumlarındaki bedeviye kültüründen alınan geleneklerin artık Batı kültürüyle kıyaslanınca hükmünü çoktan kaybettiğini belirtmektedir. Yazıda dikkat çeken bir diğer nokta da, Cevdet'in paragrafın sonundaki ifadesinde yatmaktadır. Bu ifadeye göre, Batı yirminci yüzyılda artık dünyanın medeni olmayan ülkelerini medenileştirmeye çalışmakta, bu konuda başı çekmektedir. Cevdet'e "aşırı Batıcı" sıfatının atfedilmesinde bu gibi yazılarının ve ifadelerinin de etkisi olsa gerektir.

⁴⁹ Bürüngüz, Refik, *Abdullah Cevdet and the Garpcılık Movement* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul: Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2005, s. 74.

⁵⁰ Cevdet, Abdullah, "Dilimle İkrar Kalbimle Tasdik Ederim (Misafirperverlik)", *İçtihat*, yıl: 4, sayı: 82, 28 Teşrinisani 1329, s. 1809.

⁵¹ İfade sadeleştirilmiştir.

Cevdet kadınlar, aile ve çocukların terbiyesi konuları üzerinde de sıkça durmuş, bu konuda değişik bilgilerden istifadeyle görüşlerini belirtmiştir. Örneğin, kadınların iş hayatına aktif katılımları temalı “Fransa’da Mesâi-i Nisvân” başlıklı yazısında da Osmanlı toplumunda kadınların iş hayatına katılmalarına imkân tanınmadığı için halkın geçim kavgasına tutuştuğunu vurguluyordu:

Matin Gazetesi 20 Mayıs 1911 tarihli nüshasında bâlâdaki unvan ile iki istatistik cedveli neşr idiyor ki derece-i ehemmiyeti ashâb-ı mütâlâanın iz’ânına göre bir fikir uyandıracığından ben ehemmiyetine dâ’ir bir şey ilâve itmeğe lüzum görmedim. Ücretle çalışan nisvân adedi: 1906 tarihinde icrâ olunan tahrir-i nüfus netâyici muhakkasına nazaran Fransa’da ücretle te’mîn-i mâ’îşet iden nisvânın mikdârı 7 milyon 693 bin 412’dir... Bugün cihâd-ı ekber, gavga-yi mâ’îşetdir. Bu bir hakikatdir ki kabul ve tasdiki cây-i tereddüd olamaz.⁵²

Avrupa ülkelerinde yürürlükte bulunan terbiye sistemleri konusunda da görüş belirten Cevdet, bir anlamda Avrupa’yı eleştirmekten de geri durmaz:

İngiliz mekteblerinde mücâzât nâdiren mevzu-u bahs olur. Çocukda, mücâzât korkusuyla değil mes’uliyet hissine, şeref ve haysiyet hissine müracâat olunur. Bu şerâit dâhilinde cezâ zarufî olursa, son çare, şedid ve nevmîd bir vâsita olarak yapılır. On dokuzuncu asrın ibtidâlarında bir İngiliz mekteb hocası için kamçı ve kırbaç mebd’ ve müntehâ-yı hikmet idi. Yapıştırmaya âmade olarak mekteb mualliminin elinde kırbaçları bulunurdu.⁵³

Cevdet, İngiliz toplumunu oluşturan halkı iki sınıfa ayırmakta ve yaşam biçimlerini de belirtmektedir. Buna göre:

İngiliz cemiyeti ilk safta iki güzide zümreye maliktir. Bu güzidegân zümrelerinden birini, tamamen kendi kendilerinin halkı olan kimseler teşkil ederler; bunlara *self made men* ‘kendi kendine yetişmeler’ denilir ve diğerlerine *university men* derler ki darülfünun yetiştirmeleri demektir. Birinci zümre, yalnız hayatın haşin mektebinde yetişmişler, ikinci zümre pek köklü ve pek kadim tesisatın mahsulüdür. Gerek onların gerek bunların üzerinde ailenin damgası daima bulunur. İngiliz ailesinin inkişaf ettiği havza *homedur*. *Home*, ailenin tamamen ailenindir. *Home*, mu-

⁵² Cevdet, Abdullah, “Fransa’da Mesâi-i Nisvân”, *İçtihat*, yıl: 30, cilt: 10, sayı: 99, 11 Cemaziyelahir 1329, s. 668.

⁵³ Cevdet, Abdullah, “Anglo-Sakson Âleminde Terbiye-i Ahlakiye”, *İçtihat*, yıl: 21, sayı: 209, 1 ağustos 1926, s. 4053-54.

kaddestir; bütün ecnebilere karşı nâkabil-i tecâvüzdür. *Homeun* haricinde bulunanların cümlesi ecnebidirler, ocağın etrafında müctemian oturmayanların nâmahremdirler, ecnebidirler. Gerek şehirde gerek köyde her *home* komşusundan maddeten ayrı ve tamamen müstakildir, komşusuyla maddeten hiçbir irtibatı yoktur. Her ailenin kendi evi, kendi çatısı, hariçle doğrudan doğruya vasıta-i irtibatı vardır. Evinde hüdâvent mutlaktır. Ne başının üstünde, ne ayağının altında hiçbir ecnebi yoktur. Yani başka başka ailelerin oturdukları üst kat ve alt kat yoktur.⁵⁴

Cevdet'in yukarıdaki ifadeleri, her ne kadar Osmanlı ailesinden ve bunların yaşam biçimlerinden bahsetmese de, bize gizliden gizliye Osmanlı toplumuyla İngiliz toplumunu kıyaslıyormuş izlenimi vermektedir. Hakikaten de Osmanlı ailelerinin aynı konakta, yalıda ya da aynı binada meskûn oldukları bilinmektedir.

Batı'ya ve Osmanlı'nın Genel Durumuna Bakışı: Zorunlu Bir Kültür Değişmesi

Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze dek görülen kültür değişmelerini esas itibariyle üç kısma ayırmak mümkündür:

- 1- Toplumda gözle görülür biçimde bir değişimi içermeyen, başlangıç tarihi de kesin olarak saptanamayan devir. Osmanlı için düşünüldüğünde 19. yüzyıla dek yaşanan devir;
- 2- Bir intikal devri olarak III. Selim dönemi;
- 3- Kapsamlı ve köklü değişimlerin ancak zorlamayla gerçekleştirilebileceği kanaatinin oluşmaya başladığı devir. Bu kısmı da II. Mahmut ile başlatmak mümkündür.⁵⁵

Gerçekten de, II. Mahmut dönemiyle beraber değişimin artık bir zorunluluk haline geldiği düşünülmeye başlanmıştır. Belki de bu yüzden bazı düşünürler Rusların Deli Petro olarak andıkları Büyük Petro ile II. Mahmut'u benzeştirirler. Bunda haklılık payı da yok değildir. Öte yandan, bu benzetme bir dereceye kadar gitmekte, ancak bir noktadan sonra geçerliliğini yitirmektedir. Hem jeopolitik ve hem de stratejik bakımlardan düşünüldüğünde, Rusya'da görülen yenileşme hareketleri esasen Petro'dan önce yüksek tabaka arasında yayılmaktaydı. Ancak Osmanlı seçkinlerinden bir kısım, görünüşte Batı tipi bir toplum yaratma arzusunda olsalar da; bu durum

⁵⁴ Cevdet, Abdullah, "Anglo-Sakson Âleminde Kadın ve Ailede Terbiye", *İçtihat*, cilt: 21, sayı: 188, 15 Eylül 1925, s. 3722.

⁵⁵ Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1951, s. 157.

aslında karşısında sürekli yenilgiler alınan Batı'yı memnun etmek ve böylece dış mihrakları Osmanlı'nın içişlerinden el çektirmek amacını gütmelerinin doğal bir sonucuydu. Elbette bu arada daha samimi anlamıyla Batılılaşmayı arzu eden bir kesim de mevcuttu. Bunların arasından memleket meseleleri hakkında değişik görüşler bildiren birçok kişi çıkmıştı. Zaten bu açıdan düşünüldüğünde, bilhassa Tanzimat sonrası ve II. Meşrutiyet dönemlerinde yoğunlaşan fikir tartışmalarını yürütenlerin memleketi içinde bulunduğu durumdan kurtarmak amacıyla hareket eden ancak farklı yolları takip eden vatanperver aydınlar oldukları kolaylıkla görülebilir. Vatanperverlik konusuna değinmişken, Abdullah Cevdet'in bu konudaki görüşlerine değinmek yerinde olur:

Vatan, yolunda hemen şehid düşerek bihişt-i âlâda hûr ve gilmâna kavuşmaya susamış, dünyaya ve hayata muhabbeti yok kimselerle yaşamaz; dünyaya ve hayata merbut ve vatanını ve nefisini ma'mur ve mükerrer görmeye âşık ve bu aşk ve şevk hazz-ı ulvîsiyle mahzûz ve mütenâ'im olarak yaşatmaya ve yaşamaya müş-tak vatandaşlar sâyesinde vatan âbâd ve mü'ebbed olur.⁵⁶

Görülebileceği gibi, Cevdet vatani uğrunda ölüp cennete gidilip orada kendisine sunulacak olan ödüllerle yetinecek kişilerin tahayyüllerinden çok daha farklı, seküler bir açıdan ele almakta, kavramaktadır. Bu bakımdan, yukarıda materyalizme eğilimini tetkik ettiğimiz Cevdet'in böyle bir vatan ve vatanperverlik kavramına sahip olması pek de şaşırtıcı olmasa gerek. Cevdet bundan başka, Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmekte olduğu fikrini yadsıyarak 'devlet ebed-i müddet' düşüncesini benimseyenleri de şöyle eleştirmektedir:

Devletimiz her tarafta fenâ buluyor her taraftan öldürülüyor, ölüyor, biz hâlâ devletimizin 'devlet ebed-i müddet' olduğuna bir itikâd-ı sahîf ile mu'tekid görünmekteyiz. Bu ta'biri dünyanın en metin ve muazzam devleti olan İngiltere bile mashara olmaksızın kullanamaz. Bu 'devlet ebed-i müddet' ta'biri bizim ruhumuzun terceme-i hurâfesidir ve her halde bu ta'biri ruhumuzun ve ruhumuz bu ta'birin vâlid ve mevlûdüdür.⁵⁷

⁵⁶ Cevdet, Abdullah, "İtikadımca Vatanperverlik", *İçtihat*, cilt: 9, sayı: 51, Şubat 1329, s. 322.

⁵⁷ Cevdet, Abdullah, "Devlet Ebed-i Müddet", *İçtihat*, yıl: 3, sayı: 31, 15 Eylül 1327, s. 839.

Yine Cevdet, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisine müttefik arayışı içinde olmaktansa kendisini toplaması ve ispatlaması gerektiğini şu sözlerle belirtmektedir:

Biz koyun bulunduğumuz halde, kurt ile ittifâk idebilir miyiz? Bizim maarifimiz yok, sanâyimiz yok, ticâretimiz yok, zirâatimiz yok, biz bu hâl ile ittifâk akdine değil akd-i hayâta muhtacız. Akd-i hayâtımız kesilmiş, atılmış dimekdir. Biz bugün –cesâretini topla ey kâr- mevcûd değiliz. Bünyân hazır-ı medeniyette bizim bir taşımız yokdur. Biz bu nokta-i nazardan yokuz...⁵⁸

İlk başlarda Avrupa medeniyetinin örnek alınmasını salık veren Cevdet, bir süre sonra yüzünü I. Dünya Savaşı'nda hem maddi hem de manevî anlamda büyük kayıplar veren ve yaralarını sarmaya çabalayan Avrupa ülkelerinin yanında hızla yükselen Amerika'ya dönmekte; eğer örnek alınacaksa artık eskimiş Avrupa medeniyetinin değil onun yerine yeni ve güçlü Amerika medeniyetinin örnek alınması gerektiğini belirtmektedir:

Yakın zamanlara kadar, ileri harekete Avrupa'ya bakarak devam edebiliyorduk. Ahvâl-i ser'î bir tedriciyet ile değişti ve değişmekte devam ediyor. Avrupa, bir eski, bir ihtiyâr, bir kocamış medeniyeti temsil etmeye başladı. Avrupa'da irâdeleri zayıflatan ve insana, kendi kendisine dayanmak itiyâdını vermeyen bir teşekkül-ü ictimâî tarzı hükümandır. Bu teşekkül-ü ictimâî tarzının ve sür'atle yaklaşan ictimâî tehlikenin huzur-u dehşetinde acı feryadlar koparan Avrupalı ulemâ çokdur. Avrupa harbinden bahs iden büyük âlimân-ı hâkimî Schweizer Medeniyetin Zübdesi Ahlakdır unvanlı makalesinde pek câzib-i nazar bir söz sarf itmişdir: 'Harb-i umumî Avrupa'nın ahlakını bozdu diyorlar bu vahşi ve sathî bir hükümdür. Harb-ı Umumî Avrupa'nın fesad-ı ahlakını mucib olmadı kadîm bir akisdir. Avrupa'nın fesad-ı ahlakı Harb-i Umumîye vücud virdi' diyorum. Bu hem doğrudur hem de fâci' bir doğrulukla doğrudur.⁵⁹

SONUÇ

Bilimi kavramak, bilimsel araştırmaları her alanda gelenek haline getirmek, bilimin milletçe benimsenen sosyal bir kurum olmasına çalışmak, yerli bilimin yerli ihtiyaçlara göre yapacağı araştırma-

⁵⁸ Cevdet, Abdullah, "Kurd ile Müttefik Olmadan Evvel Arslan Olmalıyız!", *İçtihat*, yıl: 3, sayı: 44, 1 Nisan 1328, s. 1059.

⁵⁹ Cevdet, Abdullah, "Amerika'nın Ser-Şevketi", *İçtihat*, cilt: 21, sayı: 193, 1 Kânunuevvel 1925, s. 3797.

larla toplumu bütün kurumlarıyla verimliliğe ve etkin bir teşkilata kavuşturmak, dünya şartlarının talep ettiği sürekli ilerlemeyi bir iç dinamizm halinde toplum yapısına kazandırmak, işte bütün bunlar ileri milletlerin ortaya çıkışıyla “geri kalmış” duruma düşen bütün milletlerin baş davası olmuştur.⁶⁰ Bu bağlamda, Osmanlı fikir dünyası özellikle Tanzimat sonrası dönemle birlikte keskin bir dönemece girmiştir. Bunda, Batılılaşma hareketleri çerçevesinde Batıya açılan yolda gösterilen çabalara devlet eliyle özel bir destek sağlanması önemli bir rol oynamıştır. Çöküşü yaşayan bir devletin, bu çöküşe çare olarak ortaya koyduğu bir yol olan Batılılaşma düşüncesi, sadece kurumsal düzenlemelerle sınırlı kalmayarak entelektüel anlamda da Batının son yüzyıllarda geçirdiği aşamalar ve değişimler sonucunda elde edilen fikirsel değişimlerin Osmanlı entelijansiya-sında yerini bulmasına yol açmıştır. Yani artık bahis mevzuu olan şey ordunun bazı tekniklerini ve sınıflarını Batı’dan gelen bilgi ve nizama ıslah etmek değildir; belki bütün hayatın, cemiyetin bünyesi ve manevî insanı vücuda getiren kıymetler manzumesinin, hepsinin birden değişmesidir.⁶¹ Gerçekten de, Batı medeniyetinin teknik yönlerini alarak orduyu ıslah etmek ve bu yolla askeri yenilgilerin önünü almak amacıyla çıkılan bu yolda, sadece teknik alanlarla yetinilmemiş ve kültürel anlamda da birçok öge Osmanlı düşün dünyasına giriş yapmıştır. Materyalizmden pozitivizme, adem-i merkezîyetçilikten sosyalizme, Batı kültürünün ürünlerinin topyekûn ithal edilmesine varana dek birçok yeni fikir tartışmaya açılmış; fizik, kimya, biyoloji ve inanç alanlarında sarsıcı gelişmeler yaşanmıştır.

Tüm bu gelişmelerin arasında Abdullah Cevdet, Osmanlı İmparatorluğu’nun kurtuluşunu çağdaş medeniyetler seviyesine çıkmakta, bu seviyeye çıkabilmeyi de Batı kültürünün tamamıyla taklit edilmesinde bulmuştur. O’na göre Batılılaşmak, sadece teknik anlamda bir kavram olmakla kalmamalıdır. Kültürel alan da Batılılaşma için en az teknik alan kadar önem taşımaktadır. Zira Cevdet’e göre, Batı medeniyetinin özüne nüfuz edebilmek ancak bu kültürü her şeyiyle benimsemekle mümkün olacaktır. Çıkardığı *İçtihat Gazetesi*’nde Batılılaşmaya ilişkin fikirlerini ömrünün so-

⁶⁰ Özakpınar, Yılmaz, “*Kültür Değişmeleri*” ve *Batılılaşma Meselesi*, İstanbul: Ötüken yayınları, 2003, s. 42.

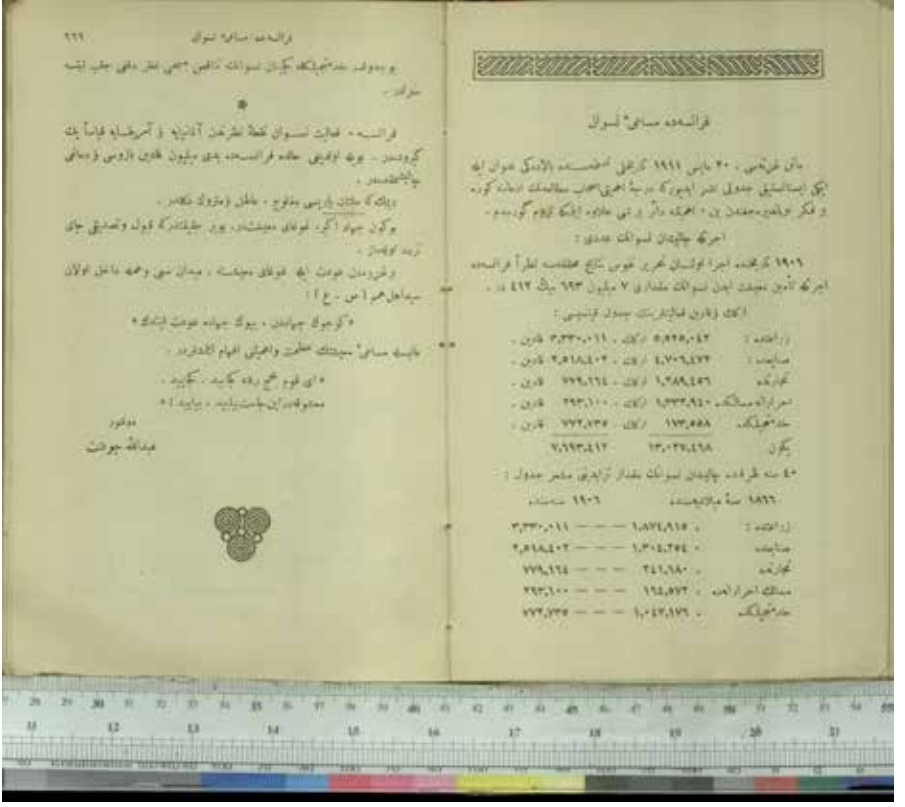
⁶¹ Tanpınar, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (7. Baskı&yay. haz. Abdullah Uçman), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 70.

nuna dek savunan Cevdet, yukarıda anılan Batılılaşmada ya hep ya hiç anlayışı nedeniyle Batıcılığın temsilcilerinin en uç noktası olarak görülür. Öte yandan bu görüşü destekleyecek argümanlar da mevcuttur. Nitekim Son Telgraf Gazetesi'nde çıkan bir yazısında Cevdet, Almanya ve İtalya gibi nüfusu her yıl en az bir milyon kadar artan ülkelerden Anadolu'ya insan getirilip yerleştirilebileceğini ifade etmiştir. Kendisi daha sonra “damızlık insan” başlığı altında yürütülen tartışmada, aldığı yoğun eleştirilerden çekinmiş ve Son Telgraf gazetesini kınayan bir yazı kaleme almıştır.

Sonuç olarak bakıldığında, Abdullah Cevdet yaşadığı dönem itibarıyla sıra dışı birçok fikre öncülük etmiştir. O, Türk toplumunun kurtuluşunu ve geleceğini, toplumsal bir inkılâpta görmektedir. Bu inkılâbın amacı, Batı düşünce ve anlayışının toplumsal katmanlara yerleştirilmesidir.⁶² Bu amaçla din, sosyal yapı ve gelenekler, siyasal yapı, edebiyat ve benzeri birçok alanda birçok yazı kaleme alan ya da çevirmen olarak birçok eseri Türkçeye kazandıran Cevdet, damızlık insan tartışmasında görüldüğü gibi suçlansa da, Osmanlı düşün dünyasında olduğu kadar Cumhuriyet Türkiye'si üzerinde de iz bırakan bir düşünür olarak tarihteki yerini almıştır.

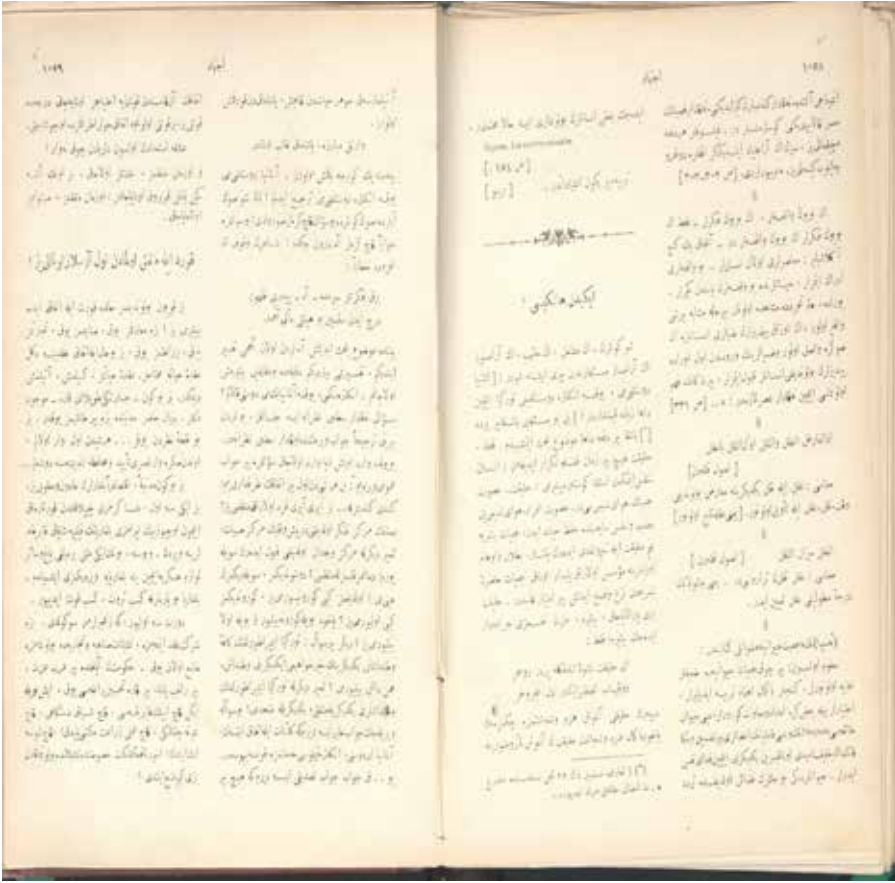
⁶² Uçar, Ramazan, “Abdullah Cevdet'in Din Anlayışı”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, cilt: 6, sayı: 11, 2012, s. 207.

Ek. 1. Fransa'da Mesai-i Nisvan⁶³

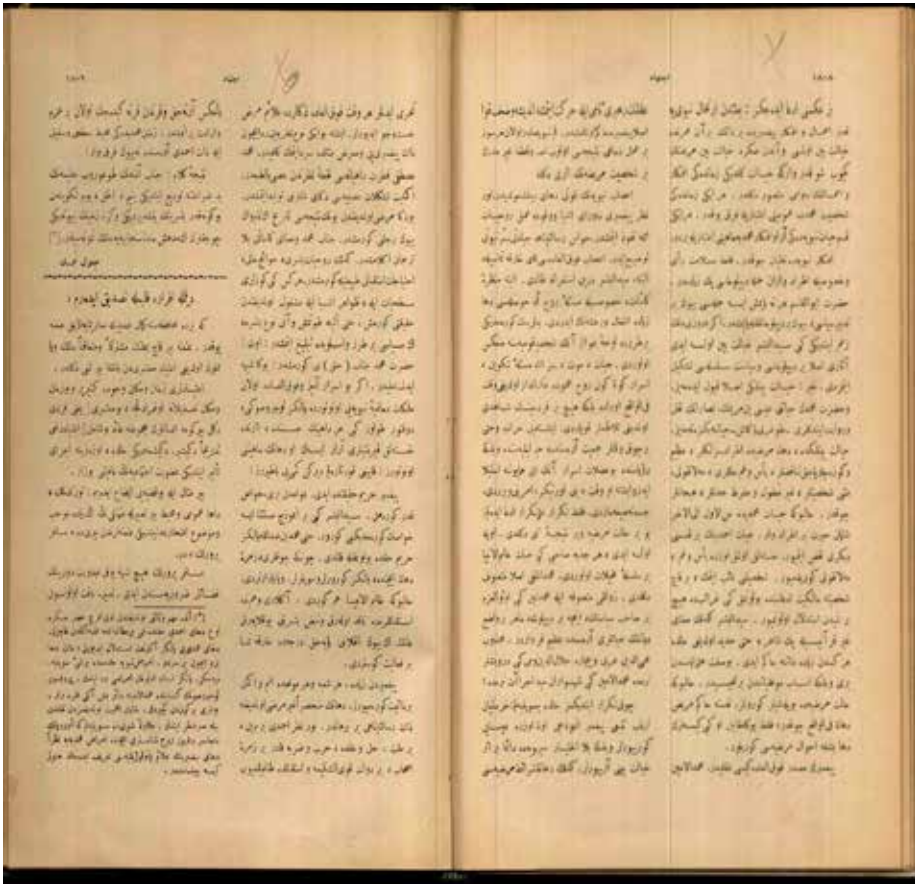
⁶³ Cevdet, Abdullah, "Fransa'da Mesâ-i Nisvân", *İçtihat*, yıl: 30, cilt: 10, sayı: 99, 11 Cemaziyelahir 1329, s. 668.

Ek. 2. Kurd İle Müttefik Olmadan Evvel Arslan Olmalıyız⁶⁴

⁶⁴ Cevdet, Abdullah, "Kurd ile Müttefik Olmadan Evvel Arslan Olmalıyız!?", *İçtihat*, yıl: 3, sayı: 44, 1 Nisan 1328, s. 1059.

Ek. 3. Dilimle İkrar Kalbimle Tasdik Ederim (Misafirperverlik)⁶⁵

⁶⁵ Cevdet, Abdullah, “Dilimle İkrar Kalbimle Tasdik Ederim (Misafirperverlik)”, *İçtihat*, yıl: 4, sayı: 82, 28 Teşrinisani 1329.

KAYNAKÇA

- Akgün, Mehmet, *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Aksan, Virginia H. ve Daniel Goffman, "Erken Modern Osmanlı Dünyasının Resmini Çizmek", *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı* (ed: Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman&çev: Onur Güneş Ayas), İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Aksoy, A. Şerif, *İttihat ve Terakki*, İstanbul: Nokta Kitap, 2008.
- Alpay, Yalın, *A Glimpse Into the First Racist Approach In the Ottoman Empire: The "Scientific" Racism of Abdullah Cevdet* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2007.
- Arıkan, Zeki, "Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi I*, 1983.
- Ayluçtarhan, Sevda, *Dr. Abdullah Cevdet's Translations (1908-1910): The Making of a Westernist and Materialist "Culture Repertoire" in a "Resistant" Ottoman Context* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (yay. haz.: Ahmet Kuyaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Bürüngüz, Refik, *Abdullah Cevdet and the Garpcılık Movement* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul: Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2005.
- Cevdet, Abdullah, "Amerika'nın Ser-Şevketi", *İçtihat*, cilt: 21, sayı: 193, 1 Kânunuevvel 1925.
- Cevdet, Abdullah, "Anglo-Sakson Âleminde Kadın ve Ailede Terbiye", *İçtihat*, cilt: 21, sayı: 188, 15 Eylül 1925.
- Cevdet, Abdullah, "Anglo-Sakson Âleminde Terbiye-i Ahlakiye", *İçtihat*, yıl: 21, sayı: 209, 1 ağustos 1926.
- Cevdet, Abdullah, "Devlet Ebed-i Müddet", *İçtihat*, yıl: 3, sayı: 31, 15 Eylül 1327.
- Cevdet, Abdullah, "Dilimle İkrar Kalbimle Tasdik Ederim (Misafirperverlik)", *İçtihat*, yıl: 4, sayı: 82, 28 Teşrinisani 1329.
- Cevdet, Abdullah, "Din ve Terbiye-i Vicdaniyye", *İçtihat*, cilt: 21, sayı: 197, 1 Şubat 1926.

- Cevdet, Abdullah, “Fransa’da Mesâi-i Nisvân”, *İçtihat*, yıl: 30, cilt: 10, sayı: 99, 11 Cemaziyelahir 1329.
- Cevdet, Abdullah, “İtikadımca Vatanperverlik”, *İçtihat*, cilt: 9, sayı: 51, Şubat 1329.
- Cevdet, Abdullah, “Kastamonu’da Kurun-u Vusta”, *İçtihat*, 1329/1915, sayı: 58.
- Cevdet, Abdullah, “Kurd ile Müttefik Olmadan Evvel Arslan Olmalıyız!”, *İçtihat*, yıl: 3, sayı: 44, 1 Nisan 1328.
- Cevdet, Abdullah, “*Şime-i Muhabbet*”, *İçtihat Gazetesi*, (1329/1911), sayı: 89.
- Cevdet, Abdullah, “Tanrı’ya İlk Defa Türkçe söyleyen İmam”, *İçtihat*, cilt: 21, sayı: 102, 15 Nisan 1926.
- Cevdet, Abdullah, *Fenn-i Ruh* (Ludwig Büchner’den çeviren Abdullah Cevdet), İstanbul: Matbaa-i İctihad, 1911.
- Çakmak, Ahmet, “Ziya Gökalp ve Çağdaşlaşmak”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, sayı: 14 (Ziya Gökalp Özel Sayısı), 1976.
- Çelik, Celaleddin, “Gökalp’in Bir Değişim Dinamiği Olarak Kültür-Medeniyet Teorisi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2006, sayı: 21.
- Djevdet, Abdullah, “L’Esclavage des Musulmanes”, *İçtihat*, 1904, sayı: 1.
- Doğan, Cem, “II. Meşrutiyet’te Tartışılan Fikir Akımları ve Mehmet Akif Ersoy’un İslamcılığa İlişkin Görüşleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, (13.10.2011 tarihinde İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu’na sunulan bildiri metni).
- Efe, Adem, “II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1925) İslamcıları ve Çağdaşlaşma Görüşleri”, *Doğu Batı*, sayı: 11, cilt: 2, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008.
- Engin, İsmail, “1860-1908 Yılları Arasında Osmanlı Devleti’ndeki Pozitivist ve Materyalist Akımlarda ‘Kültürel Değişme’ Olgusu”, OTAM, sayı:3, Ocak 1992.
- Gündüz, Mustafa, *İçtihad’ın İçtihadı Abdullah Cevdet’ten Seçme Yazılar*, Ankara: Lotus Yayınları, 2008.
- Gürsoy, Şahin ve İhsan Çapcıoğlu, “Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, *AÜİFD*, 2006, sayı: 2.

- Hanioğlu, M. Őukr, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Udal Neşriyat, 1981.
- İmzasız, "Tefekkür Maddenin Bir Hareketidir", *İçtihat*, yıl: 3, sayı: 29, 15 Ağustos 1327.
- Kara, İsmail, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler I*, İstanbul: Risale Yayınları, 1987.
- Keyder, ağlar, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Mardin, Şerif, *Jn Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi* (der: Mümtaz'er Trkne ve Tuncay nder), İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Okay, Orhan, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.
- Ortaylı, İlber, "Batılılaşma Sorunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (cilt: 1), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, "Osmanlı Dünyasında Yerel ve Yabancı Basın...", Erişim adresi: http://www.obarsiv.com/dokumantasyon/gazetevedergiler/yerel_yabanci_basin.html, Erişim tarihi: 08.11.2012.
- Özakpınar, Yılmaz, "Kültür Değişmeleri" ve Batılılaşma Meselesi., İstanbul: Ötüken yayınları, 2003.
- zkorkut, Nevin nal, "Basın zgrlğ ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü", Erişim adresi: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/285/2604.pdf>, Erişim tarihi: 06.11.2011.
- Parla, Taha, *The Social and Political Thought of Ziya Gökalp 1876-1924*, Leiden:Social, Economic and Political Studies of the Middle East, volume: XXXV&E. J. Brill, 1985.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (7. Baskı&yay. haz. Abdullah Uçman), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Toker, Nilgün ve Serdar Tekin, "Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri: 'Kamusuz Cumhuriyet'ten Kamusuz Demokrasi'ye", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt: 3, *Modernleşme ve Batıcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Topuz, Hıfzı, *100 Soruda Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1996.

- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler [1876-1938] Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi (Birinci Kitap)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1951.
- Uçar, Ramazan, “Abdullah Cevdet’in Din Anlayışı”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, cilt: 6, sayı: 11, 2012.
- Uyanık, Necmi, “Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nuri İleri ve Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 15, Güz 2004.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları, 2010.
- Ünsal, Artun, “Atatürk’s Reforms: Realization of An Utopia by A Realist”, (Seminar on Nehru and Atatürk’te sunulmuş bildiri metni, 1981), Erişim adresi: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/685/8712.pdf>, Erişim tarihi: 16.08.2011.
- Ünüvar, Kerem, “Abdullah Cevdet”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce*, cilt: 1, *Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

ABSTRACTS

THE COMPARISON OF CLASSICAL SCHOOL OF ECONOMICS AND SOCIAL SCIENCES IN THE FRAME OF THE CURRENT OECD REPORTS AND LABOR MARKETS

Burak GÜRBÜZ

This study aims at showing how writings of liberal authors such as Tocqueville, Molinari, Colson, Bastiat who have critically assessed the 1789 Revolution and Rosseau's definition of republic, overlap with the current neo-liberal advocacy of labor market flexibility. Deteriorating working conditions, declining job security, increasing unemployment and the dissipation of the right to work observed on the current labor market bears similarities with 19th century labor market conditions. On theoretical grounds, Molinari's assertion that there is no distinction between the free worker and the slave in terms of daily working hours and working conditions; Tocqueville and Bastiat's positioning against the right to work and job security on the grounds that these are against the natural laws are reflected in the current neoliberal discourse of labor market restructuring.

Keywords: classical political economy, labor markets

AN ASSESSMENT ON THE FORM OF NEOLIBERAL STATE AS A POLITICAL EXPRESSION OF CAPITALIST RELATIONS

Melehat KUTUN GÜRGEN

In this study we point on neoliberal state form that a social moment of relationships of capital and as a subject of restructuring process post-1970s crisis. Unlike "intervention" of Keynesyen welfare state, the emphasis of capitalist state as a neoliberal state form focuses on the opposition between market and state, contrary to general sense, this does not mean that these two different state forms are opposite each other. In fact this is a historical differentiation related with the capitalist state rather than contrariness. Although the capitalist state regulates its hegemony over capitalist production system, its appearance as a "neutral" agency constitutes its general feature. Thus, as a reflection of this feature, how the neoliberal form of the state's rigid/ authoritarian restructuring correspondence to the discourse of "democratization" is the main problematic of the study. This article aims to explain the political form of society, in this way, it

will clarify both the conceptualization of neoliberal state as a new form of capitalist relationships and neoliberal practices in Turkey that is a member of world capitalist system.

Keywords: Neoliberalism, State Form, Separation of the Economic and the Political, Strong State, Democracy

THE CHANGING FACE OF WATER MANAGEMENT IN TURKEY: GENERAL DIRECTORATE OF STATE HYDRAULIC WORKS

Hüsniye AKILLI

Water, which is an ecological and social value, is being subject to debates about localization and privatization in parallel to global policies. Public benefit is neglected in water services due to internalization and persuasion mechanisms. In this study institutional transformation of water related institutions are emphasized and organizational, fiscal and personnel profile of DSI, which is the main water related institution, is analysed.

Keywords: Water, water management, global water management, State Hydraulic Works General Directorate

NOTES ON MACRO AND MICRO ECONOMICS

Çev: Doğan GÜN

This study contains notes on the relationship between micro and macro history and exemplifications of it. It has been stressed where interest in micro history is coming from, that everything is hidden in small details, and macro-events cannot be explained without investigating micro history. It has been said that the term “micro history” must be used instead of the term “daily history”; different forms combined to the related culture and epoch emerged when investigating the daily life of ordinary individuals. The study shows that in the instance of the 5. century B.C. Athens, macro and micro history is tied closely. In the concluding part, the author reflects upon a contemporary problem and explains with concrete examples that between the years 1933-1945 the German history gave its utmost effort in order to give meaningful explanations between micro and macro events.

Keywords: Macro History, Micro History, German History, Attic, Europe, Annalles, Nomologie, İdeologie.

**WESTERNIZATION AS A CULTUREL PHENOMENON
IN THE LATE OTTOMAN THINKING:
DR. ABDULLAH CEVDET AND THE EXAMPLE OF İÇTİHAH
BULLETIN**

Cem DOĞAN

The Ottoman Empire raised many *sui generis* characteristics, particularly between the Tanzimat and II. Meşrutiyet periods. There is no doubt that Abdullah Cevdet was one of the symbolic figures of that sui generosity. He tried to broadcast his opinions by *İçtihat Bulletin*. According to him, in the framework of all or nothing, the only way to save the Empire is to imitate the West. So, Cevdet was an ardent supporter of the school of Westernisation. In this work, after brief information about Cevdet's life and works, Abdullah Cevdet's writings in *İçtihat Bulletin* and his books are analysed.

Keywords: Abdullah Cevdet, Westernization, *İçtihat Gazetesi*, Ziya Gökalp, Ottoman Empire, Culture, Civilization.

ÖZGEÇMİŞLER

Burak GÜRBÜZ: Doç. Dr. Burak Gürbüz, St Joseph Lisesini bitirdikten sonra lisans eğitimini Marmara Üniversitesi Kamu Yönetimi bölümünde yaptı. Yüksek lisans ve doktora derecelerini sırasıyla Fransa'nın Nice-Sophia Antipolis Üniversitesi Barış Hukuku ve Kalkınması Enstitüsü ile Pierre Mendes France Grenoble II Üniversitesi İktisat Fakültesinden aldı. 1989-94 yılları arası Marmara Üniversitesi Fransızca Kamu Yönetimi Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalıştıktan sonra 1995 yılından beri Galatasaray Üniversitesi iktisat bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Evli ve bir çocuk babasıdır.

bgurbuz@gsu.edu.tr

Melehat KUTUN GÜRGEN: Melehat Kutun Gürgen, Mersin Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesidir. 2011 yılında Gazi Üniversitesi Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalında Doktora çalışmalarını tamamlayan yazar, bu çalışmaların bir kısmını, doktora araştırma bursuyla, 2009-2010 yılları arasında York Üniversitesi (İngiltere) Siyaset Bilimi Bölümünde yapmıştır. Devlet teorisi, open(açık)-Marksizm, eleştirel politik ekonomi ve Türkiye'de siyaset yazarın çalışma alanları arasındadır.

kutunmelehat@gmail.com

Hüsniye AKILLI: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans ve doktora eğitimini tamamlamıştır. Danimarka Kopenhag Üniversitesi'nde AB Socrates Programı çerçevesinde yüksek lisans dersleri almıştır. Nevşehir Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyesidir. Yerel yönetimler, su - sulama yönetimi, kentsel yerel hizmetler ve çevre sorunları konularında çalışmaktadır.

husniyeakilli@nevsehir.edu.tr

Diren ÇAKMAK: 1 Kasım 1977 tarihinde Adana'da doğmuştur. Ortaokul ve liseyi TEV Özel Tarsus Lisesi'nde okumuştur. Lisans öğrenimini Marmara Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (İngilizce) Bölümü'nde, yüksek lisans ve doktora öğrenimini Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi dalında tamamlamıştır. Lisans öğreniminden sonra bir yıl kadar serbest mihmandarlık yapmıştır. 2001-2005 yılları arasında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nda çalışmıştır. 2005-2008 yılları arasında Çan-

kaya Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (İngilizce) Bölümü'nde araştırma görevlisi ve doktor araştırma görevlisi olarak görev yapmıştır. Aralık 2008'de Hitit Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü'nde yardımcı doçent olarak çalışmaya başlamıştır. Halen aynı üniversitede görev yapmaktadır. İngilizce ve Almanca bilmektedir. Osmanlıca matbu metinleri Latinize edebilmektedir. Akademik ilgi alanları, toplumsal tabakalaşma, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi iktisadi ve siyasi düşüncesi, Anadolu'nun toplumsal ve iktisadi tarihi, uluslararası siyaset ve toplumsal cinsiyettir. Makaleleri ve bildirilerinin yanı sıra; *Forum Dergisi:1954-1960* (Libra Kitap, 2010); *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Evrimi: Societas ve Universitas Gerilimi* (Libra Kitap, 2011); *Hitit İmparatorluğu'nun Toplumsal ve İktisadi Yapısı* (Libra Kitap,2012) isimli yayımlanmış üç kitabı vardır.

direncakmak@hitit.edu.tr

Cem DOĞAN: 1983 yılında Adana'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Adana'da tamamladı. 2006 yılında Mustafa Kemal Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü'nden lisans, 2010 yılında Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset Bilimi bilim dalından yüksek lisans derecesini aldı. 2011'den itibaren Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nde doktora eğitimine başlayan Doğan, eş zamanlı olarak Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.

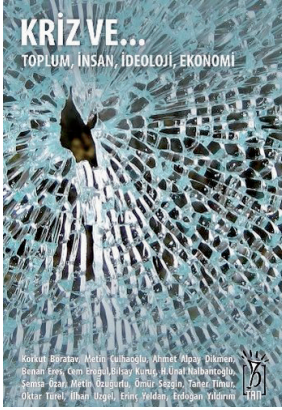
dogancem1@hotmail.com

KRİZ VE... TOPLUM, İNSAN, İDEOLOJİ, EKONOMİ

Editörler: N. İlter Ertuğrul, Ahmet Alpay Dikmen

Tan Kitabevi Yayınları / Dünya Ekonomisi Dizisi, Kasım 2009,
170 sayfa

Katki verenler: Korkut Boratav, Metin Çulhaoğlu, Ahmet Alpay Dikmen, Benan Eres, Cem Eroğul, Bilsay Kuruç, H. Ünal Nalbantoğlu, Şemsa Özar, Metin Özuğurlu, Ömür Sezgin, Taner Timur, Oktar Türel, İlhan Uzgel, Erinç Yeldan, Erdoğan Yıldırım

“Gerçekten günümüzde kriz çok tartışılıyor ama sanki her şey bir matematik denkleymiş gibi algılanıyor. Toplumsal olanın içinin boşaltıldığı bir dönem yaşıyoruz belki de... Şizofrenik bir akıl hayatın merkezine yerleşiyor. Gözümüze doğrultulmuş neon ışıkları bizleri kör ediyor; körleşiyoruz... Günümüzde aydınlık en büyük karanlık haline dönüşüyor. Oysa kriz toplumsal bir süreçtir. Her şeyi birer formüle, televizyon ekranının altında akan bir takım

rakamlara, borsanın iniş ve çıkışını gösteren bir takım şekillere indirgeyen akıl, bizleri de bir tür körleşmenin içerisine itiyor; yaşadığımız gerçekliği yanlış algılamamızın yollarını hazırlıyor. Son günlerde bunu bütün canlılığı ile yaşıyoruz. Sosyal olanın, toplumsal olanın içinin boşaltıldığı bir süreç yaşıyoruz. Dolayısıyla dünyayı salt rakamlar ve formüller üzerinden algılamayan bir tartışma yapalım istedik. Paranın sahte gerçekliğinden ve ‘Piyasa Tanrımızın Akli’ndan uzaklaşmış, Piyasa Tanrınının Akli’na sığınarak yapılan tartışmalardan uzaklaşmış bir tartışma yapalım dedik.

Neo-Liberal aklın kavramlarını yeniden sorgulayalım istedik. O yüzden krizi toplumsal boyutlarıyla, insani boyutlarıyla, ideolojik boyutlarıyla ve tabiki iktisadi boyutlarıyla- ama iktisadi boyutlarını tartışırken de salt rakamlar üzerinden değil, üretim süreci, emek ve saire üzerinden de, tartışalım istedik.”

